SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

XX

1972

BUCUREȘTI

SOCIETATEA DE ŞTIINŢE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ŞI ARTICOLE DE ISTORIE

XX

1972

BUCUREŞTI

SUMAR

STUDII ŞI ARTICOLE

Istoria României şi istorie universală

Istorie locală

Metodica predării istoriei

Metodologia cercetării istorice şi metodice

Discuţii şi opinii

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ŞI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

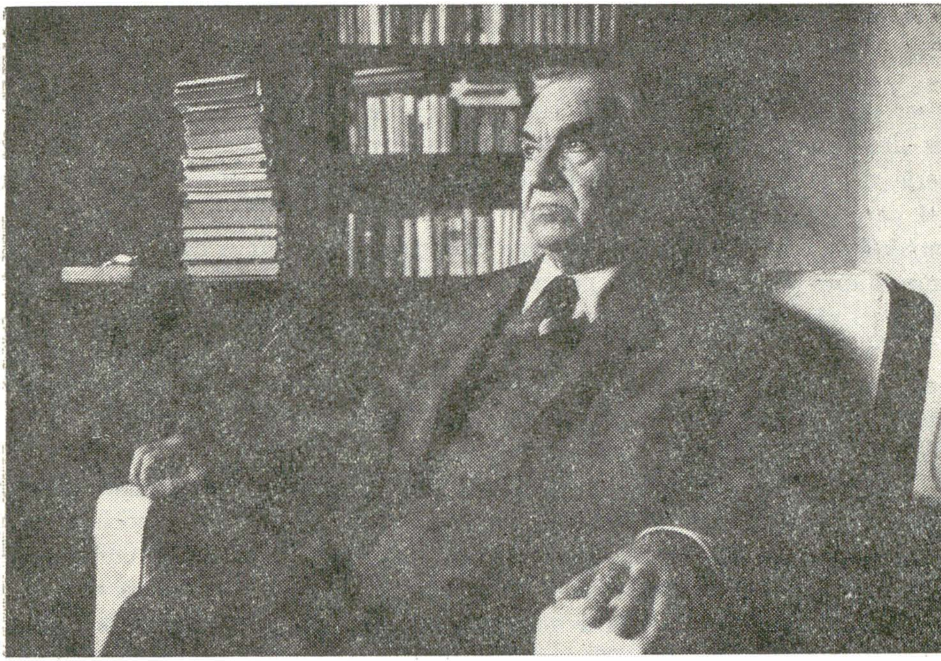
Planuri de lecţii comentate

Lexic de terminologie istorică

Bibliografie

Calendar istoric

★

ACADEMICIANUL PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI LA 80 de ANI

La 25 noiembrie 1972, acad. Petre Constantinescu-Iași, președintele Societății de științe istorice din R.S.România, a împlinit venerabila vîrstă de 80 de ani. Născut la Iași, în anul 1892, după terminarea studiilor liceale la școlile de veche tradiție ale acestui oraș, a urmat cursurile secției istorice a Universității ieșene, unde, alături de o temeinică pregătire în toate sectoarele istoriei, a manifestat o înclinare deosebită pentru studiul artei bizantine și a influențelor ei asupra artei românești și sud-slave. Rodul preocupărilor sale în aceste direcții — concretizate, începînd cu anul 1912, în articole cu conținut arheologic, publicate mai ales în „Albina" și în „Viața românească" — a fost teza de doctorat, pe care a susținut-o în anul 1925, obținînd men-

țiunea „magna cum laude", *Narthexul în artele bizantină, sud-slave și română*, Iași, 1925.

De la trecerea examenului de licență pînă în 1926, a funcționat ca profesor de istorie la liceul din Bîrlad, unde a desfășurat o activitate susținută pe linia înnoirii modalităților metodice în învățămîntul istoriei, publicînd o serie de studii închinate învățămîntului și didacticii istoriei, printre care cel care propunea o nouă împărțire a istoriei românilor, *Caracterizarea și împărțirea istoriei românilor. O nouă concepție*, a marcat o dată deosebit de importantă în periodizarea pe criterii științifice a istoriei noastre — dintr-o perspectivă înnoitoare, luminată de învățătura marxist-leninistă.

În 1926 a fost numit profesor de istoria artelor la Universitatea din Iași, unde,pînă în anul 1935, a ținut cursuri de istoria artei bizantine și a influenței ei mai ales în țările noastre, a căror substanță a intrat în numeroasele studii publicate în această vreme.

Activitatea didactică și științifică a profesorului Petre Constantinescu-Iași s-a împletit cu o intensă muncă desfășurată pe tărîm social-politic. Ca luptător dîrz al frontului democrat și-a exprimat, fără sfială, convingerile sale, de pe pozițiile marxism-leninismului în presa democrată a vremii, a militat, neobosit în fruntea a numeroase organizații de masă legale conduse de P.C.R., devenind în 1933 președinte al Comitetului antifascist din România și membru al Comitetului Internațional Antifascist. Această activitate plină de abnegație, în slujba clasei muncitoare, a poporului român, i-a atras ura cercurilor reacționare care în 1935 i-au înscenat un proces, încheiat în 1936 cu condamnarea la temniță grea.

Au urmat ani de grele încercări, în timpul cărora prof. Petre Constantinescu-Iași, lipsit de libertate și de dreptul de a preda și studia, a rămas credincios convingerilor și idealurilor sale politice, continuînd să fie activ și dîrz, alături de fruntașii P.C.R, în închisori și lagăre de concentrare.

După eliberare, prof. P. Constantinescu-Iași și-a închinat întreaga putere de muncă, întreaga sa capacitate acelorași țeluri înalte. Reluîndu-și activitatea didactică și științifică a deținut și o serie de funcții de răspundere în aparatul de stat: ministru al Informațiilor în guvernul condus de doctorul P. Groza, vicepreședinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, vicepreședinte al Prezidiului Academiei R.P.Române, ministru al Cultelor etc. Ca director al Institutului de istorie al Academiei și ca președinte al Secției de științe istorice al acestei înalte instituții de cultură, acad. P. Constantinescu-Iași a adus o deosebit de valoroasă contribuție la dezvoltarea istoriografiei marxiste din țara noastră, pe care a îmbogățit-o cu numeroase studii și lucrări.

În anul 1949, împreună cu alţi istorici şi filologi români, a întemeiat Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din România, al cărei conducător a fost încă de la început; iar cînd, în 1968, ca rezultat al dezvoltării luate de cele două secţii ale ei, Societatea s-a scindat, acad. Petre Constantinescu-Iaşi a fost ales preşedinte al Societăţii de ştiinţe istorice pe care a condus-o cu dăruire, fără întrerupere, pînă în prezent. Înţelegînd în chipul cel mai larg şi mai eficient rostul Societăţii, el i-a acordat o mare parte a activităţii sale. Ca om de ştiinţă, ca istoric marxist cu o îndelungată şi bogată experienţă, s-a preocupat în mod nemijlocit de orientarea şi conţinutul activităţii ştiinţifice a Societăţii, urmărind, încurajînd şi stimulînd munca de cercetare a profesorilor de istorie.

În calitate de redactor responsabil al publicaţiei Societăţii, *Studii şi articole de istorie*, ajunsă azi la al XX-lea volum, a avut permanent în vedere îmbunătăţirea conţinutului ei, orientînd-o spre o problematică în acelaşi timp interesantă şi utilă, la care a adus şi o valoroasă contribuţie personală prin numeroasele studii pe care le-a inserat.

Preocupat şi de perfecţionarea învăţămîntului istoriei, acad. P. Constantinescu-Iaşi a luat iniţiativa extinderii activităţii Societăţii prin programarea de noi forme, chemate să contribuie la creşterea nivelului de pregătire ştiinţifică şi profesională a profesorilor de istorie din învăţămîntul de cultură generală şi liceal, la ridicarea nivelului lor ideologic şi politic, în care scop au luat fiinţă, în anul 1968, cursurile de vară, organizate pînă acum în fiecare an la Vălenii de Munte, Cluj, Piatra Neamţ, Suceava şi Constanţa. De aceea cînd, în anul 1969, s-a înfiinţat Uniunea Societăţilor ştiinţifice ale cadrelor didactice, ca o recunoaştere a rolului însemnat jucat pînă atunci în acest domeniu de preocupări, a fost ales preşedinte al Uniunii pe care o conduce şi în prezent.

De cîtă preţuire se bucură activitatea ştiinţifică, culturală şi politică a acad. P.Constantinescu-Iaşi, desfăşurată timp de peste şase decenii, se vede în cuvintele ce i-au fost adresate de Secretarul general al P.C.R. şi Preşedintele Consiliului de Stat, tov. Nicolae Ceauşescu, cu ocazia solemnităţii decorării şi din scrisoarea ce i-a fost adresată de Comitetul Executiv al Comitetului Central, al P.C.R., în care se spune: „Ne este plăcut să dăm expresie, cu acest prilej, aprecierii deosebite pe care partidul nostru o dă îndelungatei tale activităţi în mişcarea revoluţionară din România, hotărîrii şi pasiunii cu care te-ai consacrat slujirii înaltelor idealuri de libertate şi progres ale poporului român, cauzei prosperităţii şi propăşirii patriei socialiste."

Cu prilejul acestei aniversări, Societatea de științe istorice din R.S. România aduce președintelui ei un respectuos omagiu de recunoștință și de mulțumire pentru prețioasele îndrumări pe care neîntrerupt i le-a dat, pentru activitatea neobosită pe care a desfășurat-o în tot răstimpul de la înființarea ei și pînă azi și pentru prestigiul pe care prezența sa în fruntea ei i l-a adus, urîndu-i, din inimă, „La mulți ani!"

STUDII ȘI ARTICOLE

LA CEA DE A XXV-a ANIVERSARE A REPUBLICII

Acad. PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI

Se împlinesc 25 de ani de viață republicană în țara noastră. Evenimentul s-a petrecut ca un fapt firesc al dezvoltării economice și sociale a țării noastre, ce decurgea din dezvoltarea societății românești, în urma faptului revoluționar de la 23 August 1944. Atunci, datorită împrejurărilor în care România se afla, a fost nevoită să treacă la un act revoluționar, deoarece războiul antisovietic la care a fost împinsă de regimul dictatorial al lui Antonescu o ducea către dezastru total. Partidul Comunist Român, conștient de acest lucru, a strîns în jurul său toate forțele patriotice și le-a îndreptat către actul revoluționar de la 23 August, cînd România s-a rupt definitiv de Germania hitleristă și, făcînd o cotitură istorică, s-a îndreptat cu toate forțele către Uniunea Sovietică și aliații săi.

În urma acțiunilor de masă conduse de P.C.R., la 6 martie 1945 a venit la putere guvernul Dr. Petru Groza, cel dintîi guvern cu adevărat democratic al țării, format din șase partide. Cum situația politică a țării cerea să se păstreze monarhia, regele Mihai care a avut legături cu forțele democratice înainte de 23 August, a rămas mai departe pe tron.

Au urmat, în timpul celor aproape trei ani și jumătate, o serie de reforme sociale, economice și politice, într-un ritm puternic, care au schimbat cu totul fața țării. S-a urmărit adîncirea revoluției democrat-burgheze care fusese începută la 1848 și întreruptă o perioadă îndelungată prin elementele care se opuneau, din lumea celor de sus, oligarhia moșierească, de acord cu noua clasă ce se afirmase la 1848, burghezia, care-și trădează idealurile sale.

În timpul celor trei ani, forțele populare și-au creat altă situație. Problema agrară a avut acum posibilități de rezolvare de însăși țărănimea. Oropsită de veacuri, ea sfarmă lanțurile ce-o legau și trece la stăpînirea pămîntului pe care ea singură îl muncea.

Au loc o serie de reforme. Muncitorimea sub conducerea P.C.R. și a altor organizații ale sale este liberă a-și spune cuvîntul și a trece la înfăptuirea unor adînci reforme. Nici o piedică de neînvins nu exista și năvalnic, una după alta, în timpul scurt de mai puțin de patru ani, se petrec schimbări în toate domeniile.

Totuşi, clasele avute, reacţionare, care mai păstraseră un timp o bază economică — reforma din 1945 cuprinde numai exproprierea pămîntului peste 50 ha —, profitînd de calamităţile naturale din verile 1945—1946, au folosit prilejul pentru a acapara pămînturile de la unii ţărani. O lege este votată imediat de guvern, care anulează aceste vînzări abuzive.

Reacţiunea rezistă. Nenumărate sînt încercările ei de a ocoli legile, care prevăd înlesniri clasei muncitoare, libertăţi de cuvînt şi de organizare, sub conducerea partidelor muncitoreşti, în primul rînd a Partidului Comunist Român.

Şi în vîrful reacţiunii se găseşte regele şi cei ce-l susţineau. Se ajunge la aşa numita „grevă regală", care a durat aproape 6 luni în anul 1945, cînd numitul factor constituţional nu voia să conlucreze cu membrii guvernului Groza. Camarila de la palat era susţinută de vechile partide „istorice", ce vedeau cum li se ducea puterea zi de zi, masele nemailăsîndu-se înşelate de naţional-ţărănişti şi liberalii lui Dinu Brătianu, care mai aveau încă partizani pe care-i foloseau. Un timp situaţia a fost grea pentru ţara noastră, deoarece marile puteri, Anglia şi Statele Unite ale Americii nu voiau să recunoască guvernul şi s-au opus chiar la Conferinţa de pace ce s-a încheiat la Paris în 1946. Agentul lor în guvern, Tătărescu, a fost nevoit să demisioneze.

Nu era altă soluţie pentru dezvoltarea pe calea pe care o apucase ţara, decît să înlăture pe cel ce devenise o piedică evidentă în calea progresului ţării: regele. Şi acest fapt s-a petrecut la 30 decembrie 1947.

Eram unul din vicepreşedinţii Camerei Deputaţilor şi cunoşteam unele demersuri ce se făcuseră la regele Mihai. În ajunul lui 30 decembrie Dr. Groza cu Gh. Gheorghiu-Dej, secretarul general al P.C.R., prezintă un ultimatum regelui. Regele abdică şi la 30 Decembrie se convoacă rapid Camera Deputaţilor, căreia i se aduce de guvern la cunoştinţă actul de abdicare.

În actul de abdicare, semnat la 30 decembrie 1947, se constată că „în viaţa statului român s-au produs în ultimii ani adînci prefaceri politice, economice şi sociale, care au creat noi raporturi între principalii factori ai vieţii de stat". În faţa acestei situaţiuni, în deplină înţelegere cu factorii de răspundere ai ţării, regele consideră că „instituţia monarhiei nu mai corespunde actualelor condiţiuni ale vieţii noastre de stat, ea reprezentînd o piedică serioasă în calea dezvoltării României" — se mai spunea în acest act.

Monarhia este desfiinţată. Familia de Hohenzollern, care constituise dinastia ce-a domnit în ţara noastră timp de 81 de ani, dispare.

Ştirea e ca fulgerul trecută maselor. Lumea se strînge în faţa palatului fost regal; pe străzi, în pieţele apropiate, lumea se bucură, dansează, se fac hore — o bucurie nemărginită cuprinde întreaga populaţie a Capitalei. Ştirea se transmite şi-n provincie, pretutindeni aceeaşi veselie.

Se numeşte primul prezidiu, format din Dr. C.I. Parhon, preşedinte, savant cu renume mondial, Mihail Sadoveanu, preşedintele Camerei Deputaţilor, Ştefan Voitec din partea social-democraţilor, I. Niculi, muncitor tipograf, din partea comuniştilor şi Gh. Stere, ca secretar.

A fost primul prezidiu care a condus țara pînă la alegerile ce aveau să dea un nou parlament țării: Marea Adunare Națională, reprezentînd masele producătoare de la orașe și sate, ce formează corpul legislativ al țării și azi.

Proclamarea Republicii Populare Române a marcat cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea și cu celelalte categorii de oameni ai muncii; acest act marchează, totodată, încheierea etapei desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice și trecerea la înfăptuirea revoluției socialiste.

* * *

S-a petrecut totul în liniște. Nici o frămîntare n-a avut loc. De altfel, ideea republicii în țara românească avea o tradiție, avea un trecut. Într-un timp Carol I a fost pe punctul de-a pleca din țară, fiind odios, nefiind iubit decît de un grup restrîns. Era pe timpul războiului franco-german de la 1870—1871, cînd simpatiile țării se îndreptau către Franța și numeroase au fost manifestările împotriva lui Carol I, numit „spionul prusac".

Primul proiect de republică fu acela al lui Dimitrie sau Dumitrache I. Sturza, numit proiect de constituție pentru „o republică aristo-democraticească", pentru o țară ai cărei locuitori sînt hotărîți să-și facă o republică „aristo-democraticească", încă pe la începutul secolului trecut, cînd nu se putea vorbi de-o republică, dominînd încă regimul feudal. Era un ecou al frămîntărilor ce zguduiau Europa pe urma revoluției burgheze de la 1789, cu urmările sale. Era cu totul prematur.

Proiectul logofătului Sturza se alcătuia din patru capitole, propunînd ca-n fruntea republicii să existe un Divan mare de cincisprezece „veliți", ce va avea „isvodirea capeților prăvălnicești asupra sa și datoria să străjuească de toată trebuința și orînduiala stăpînirii republicii". Era, firesc, un proiect pornit din idealurile, puțin naive, ale unui visător.

Ideea de republică ca sistem reprezentativ al voinței poporului apare mai tîrziu, la 1848, cînd frămîntările ce-au cuprins Europa, în acea vreme, pentru o reprezentare mai dreaptă a voinței maselor populare, apare la unii dintre capii mai luminați ai revoluției, fie din dragostea lor sinceră pentru interesele poporului, fie și sub influența ideilor din Apus.

Astfel, cel mai strălucit reprezentant al acestor revoluționari a fost Nicolae Bălcescu. În lucrarea sa „Manualul bunului român" el face deosebire între republica democratică „în care puterea statului și drepturile lui rămîn să fie în mîna poporului întreg" și republica „aristocraticească", „în care puterea e în mîna unor oameni numai ce se cheamă nobili sau boieri". În această lucrare, apărută cu o introducere de Petre Haneș, în anul 1903, Bălcescu își imaginează un dialog cu un cetățean asupra republicii. Găsim părerile lui despre republică: „Zic democraticească ca să arăt că puterea statului și drepturile lui trebuie să fie în mîna poporului..." sau mai departe: ...„numai în republica democratică poate fi poporul român și stăpîn pe sine, adică suveran; e neapărat nevoie ca poporul român să întemeieze și el republica democratică". De altfel, în celebra Proclamație de la Islaz cele mai însemnate puncte sînt inspirate din ideile lui Nicolae Bălcescu.

În „Manifestul" semnat de o seamă de revoluţionari din Moldova, în frunte cu Costache Negri, Vasile Alecsandri, Alecu Russo şi alţii, în atacul lor împotriva domnitorului Mihail Sturza, sînt prevăzute puncte ca acestea: „Avem dreptul de a face îmbunătăţiri în ţara noastră, căci sîntem stăpîni pe pămîntul nostru". În proclamaţiunea îndreptată către „fraţii moldoveni", în care se aduce un vehement atac la adresa celui mai hrăpăreţ domn al vremii, sînt întrezărite aceleaşi idei. Deosebirea este numai în faptul că-n Ţara Românească s-a trecut la acţiune şi a fost totuşi nevoie să se întocmească o locotenenţă domnească din revoluţionari, care a condus ţara mai bine de trei luni în locul domnului fugit.

Printre revoluţionarii de la 1848 se găseau unii care erau mai moderaţi şi ideile lor vor apare mai tîrziu, ei fiind pentru un domn care să fie ales dintre pămînteni. Ion Heliade Rădulescu, printre aceştia, este cunoscut pentru principiile sale şi ele apar mai ales cu privire la alegerea unui principe străin ca domn al ţării. În cuvîntările sale din Adunarea Constituantă de la 1866 — după ce „monstruoasa coaliţie", moşierii conservatori şi burghezia liberală răsturnaseră pe Alexandru Cuza — el pledează pentru acesta din urmă, fiind mai legat de ţară.

În această perioadă apar şi unii teoreticieni ai republicii române. Cel mai strălucit dintre ei fu Simeon Bărnuţiu, luptătorul revoluţiei române de la 1848 din Transilvania, care la înfiinţarea de către Alexandru Cuza a Universităţii de la Iaşi, vine să ocupe catedra de drept roman la facultatea de drept. În lucrarea sa „Dreptul public al românilor", publicată la Iaşi în 1867, el dă o definiţie categorică a „Elementelor republicii române" în care spune: „Elementul cel dintîi al fiecărei republici este poporul, al republicei române, poporul român..".

Principele Carol este puternic ironizat de figuri ilustre ale vremii, sentimentul împotriva dinastiei confundîndu-se cu-n curent antidinastic. Astfel, citäm pe marele savant al vremii, Bogdan Petriceicu-Haşdeu, care comentînd călătoria lui Carol I în străinătate, în ziarul „Traian", la 1 octombrie 1869 arată: „Avem în această privinţă cu atît mai mult drept cu cît guvernul nostru crezuse de cuviinţă astfel: capul statului să nu călătorească ca „domn al românilor" ci ca un particular".

Ca un semn de protest este ales deputat la colegiul IV din judeţul Mehedinţi, la 25 mai 1870, fostul domn al ţării, Alexandru Cuza, ceea ce fostul domn a refuzat să primească. Este un curent puternic pentru declararea republicii, care se întăreşte în 1870, odată cu izbucnirea războiului franco-german, în cîteva oraşe din Muntenia. La Ploieşti a şi fost proclamată republica de către Candiano Popescu, care dă şi o proclamaţie la 8 august 1870, precum şi mai multe ordine în consecinţă. „Principele Carol răsturnat, guvernul provizoriu numit...". Republica de la Ploieşti n-a fost numai subiect de ironie pentru Caragiale. Ea a trăit doar o singură zi, guvernul a trimis trupe imediat, iar mai tîrziu s-a ridicat o statuie a libertăţii, care există şi astăzi.

Se formase un comitet în frunte cu Eugen Carada, prim redactor la ziarul „Românul" pe atunci, care, în înţelegere cu partidul „roşilor", liberalii radicali — printre care amintim pe maiorul Pilat, Constantin Ciocârlan, dr.

Sergiu — organizase la București o mișcare pentru răsturnarea lui Carol. Acțiunea avea partizani la București, Ploiești, Craiova, Buzău, Brăila, Tr. Severin, Rm. Vîlcea și-n tabăra militară de la Furceni. Războiul franco-german nu era însă de natură să-i încurajeze.

Dar sentimentul antidinastic a continuat să dăinuie. Cel mai consecvent fu Alexandru Beldiman, care prin ziarul său „Adevărul" a dus o campanie continuă și îndelungată, fiind încurajat și de alți oameni politici, ca Nicolae Fleva, Constatin Bacalbașa, Constantin Mille, George Pană, G.A. Filitti, Al. Rădulescu, Eduard Diorghenide, Anton Bacalbașa și alții, ale căror articole, în ultimele decade ale secolului trecut, informau aproape zilnic despre abuzurile și nedreptățile mereu crescînde ale domniei lui Carol I. Acesta reușise să impună voința sa și să împartă pe încetul țara în două partide, care se succedeau la putere pe rînd.

Pînă și unii scriitori au luat atitudine. Ne gîndim la cunoscuta poezie a lui Alexandru Vlahuță „Minciuna stă cu regele la masă", scrisă în anul celei mai cumplite răscoale țărănești din 1907. Un alt episod însemnat a fost procesul lui N.D. Cocea, care a fost condamnat la un an închisoare de un tribunal militar, la Craiova.

Cred că nu mai este cazul să stărui asupra atitudinii consecvente pentru republică a mișcării socialiste.

* * *

În Marea Adunare Națională, prin actul de la 11 iunie 1948 s-au trecut în stăpînirea statului principalele mijloace de producție, adică s-a făcut primul act de socializare care a avut un rol hotărîtor în desfășurarea ulterioară a revoluției socialiste. Datorită succeselor obținute în toate domeniile de activitate, s-a lichidat starea de înapoiere în care se afla țara noastră, ea ridicîndu-se la un nou nivel de dezvoltare.

Prin hotărîrile ulterioare, îndeosebi ale Congreselor al IX-lea și al X-lea ale partidului, construcția socialistă a țării a căpătat noi dimensiuni.

Pentru prima oară, Conferința Națională de partid de la 19—21 iulie 1972, care marchează prin însemnătatea lucrărilor sale, a hotărîrilor luate, o pagină remarcabilă în istoria poporului nostru, a stabilit măsuri și angajamente pentru realizarea planului în 4 ani în jumătate în loc de 5 ani, cum se înfăptuiau cincinalele anterioare.

Aplicarea complexelor măsuri adoptate de Conferința Națională a partidului pe tărîm economic, politic și organizatoric, ca și cele privind perfecționarea vieții sociale, adîncirea democrației socialiste, creșterea rolului conducător al partidului, deschide perspectiva luminoasă a trecerii țării noastre la construirea comunismului încă înainte de încheierea secolului nostru.

Această perspectivă ne determină să privim cu justificată mîndrie drumul parcurs, realizările obținute. Și a trecut numai un sfert de veac de la proclamarea Republicii.

Istoria României și istorie universală

ASPECTE PRINCIPALE PRIVIND ISTORIA PAȘALÎCULUI DE LA TIMIȘOARA

THEODOR N. TRÂPCEA

Poporul român are o istorie unitară. Deși vitregit de vremuri, divizat în formațiuni cu caracter politic, militar, administrativ, autonome, totuși s-a menținut din cele mai vechi timpuri ca un tot omogen, atît sub raportul valorilor materiale și spirituale, cît și al conștiinței de origine și neam.

Parte componentă din acest tot organic este și Banatul. Dezvoltarea sa istorică, în condițiile social-economice și politice impuse de ocupații străine, i-a imprimat unele particularități. Acestea, deși n-au estompat trăsăturile generale, comune, de dezvoltare și afirmare ale poporului român pe întreg teritoriul României, comportă totuși unele trăsături specifice inerente unui trecut milenar. Din rîndul celor din urmă face parte ocuparea de către turci a Banatului de vest și transformarea lui în pașalîc, la 1552, cu sediul la Timișoara, apoi încorporarea la 1658 a unei fîșii din Banatul rămas sub autoritatea principelui Transilvaniei, în care erau cuprinse cetățile Făget, Lugoj și Caransebeș.

Trecutul acestei perioade de stăpînire turcească asupra Banatului este în general puțin cunoscut, fiindcă, pînă în prezent, nu s-a făcut un studiu mai aprofundat asupra lui, iar materialul informativ publicat în trecut [1] și în prezent [2] a adus clarificări parțiale. De aceea, expunerea prezentă nu va fi o contribuție, caracterizată prin inedit, ci o scurtă sinteză cu unele aspecte mai pregnante ale stăpînirii turcești.

---

[1] L. Thalloczy, I. Krcsmarik și Gy. Szekfü, *Török magyar oglevéltar*, 1533—1789. (Documente turco-maghiare, traduse de Imre Karácson), Budapesta, 1914; Imre Karácson, *Evlia Cselebi magyarországı utazásai* (Călătoriile lui Evlia Celebi în Ungaria), Budapesta, 1904, Lászlofalvi Velics Antal, Ernö Kammerer, *Magyarországi török kinstari defterek* (Defterele fiscale turcești din Ungaria), vol. I., 1543—1655, vol. II 1540—1639, Budapesta, 1886, 1890.

[2] L. Fekete, *Török birtokrenszer a hódolt Magyarországon* (Regimul proprietății în Ungaria de sub ocupația turcească), Budapesta, 1940, Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, București, 1960 și vol. II. 1965; idem, *Cronici turcești privind țările române*, vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, București, 1966; Aurel Decei, *Sursele istorice turcești privind stăpînirea otomană în Banat*, în „Studii de istorie a Banatului", vol. II, 1970, p. 9—23; I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, în „Studii, 1, 1960, p. 5—37.

I. CAUZELE ŞI ÎMPREJURĂRILE ÎN CARE A FOST CUCERIT DE CĂTRE TURCI BANATUL DE VEST

La 1526 avea loc lupta de la Mohács, ultimul episod din seculara confruntare dintre Imperiul otoman, în apogeul puterii sale, și regatul feudal maghiar, în deplorabilă decadență [3]. Armata maghiară a fost nimicită, iar regele își găsi moartea înecat într-o mlaștină. Evenimentul marca începutul dezmembrării regatului feudal maghiar. Pentru tronul rămas vacant s-au ivit doi pretendenți, Ferdinand Habsburgul, în calitate de, de două ori cumnat cu Ludovic al II-lea, regele înecat, şi Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei. În cele din urmă, cei doi rivali au ajuns la un compromis, prin înțelegerea de la Oradea, de la 1538. În baza acesteia, lui Ioan Zapolya îi revenea Ungaria centrală cu capitala la Buda, pe care însă se obliga s-o lase lui Ferdinand după moartea sa, neavînd urmași. În 1540, Ioan Zapolya muri. În locul lui lăsa un fiu, pe Ioan Sigismund, recunoscut urmaş de către nobilimea maghiară și de sultanul însuși, deși era încă în scutece. Ferdinand pretindea însă aplicarea tratatului de la Oradea. Față de intențiile sale, Soliman nu ezită să ocupe Ungaria centrală și să instaureze (1541) la Buda sediul unui pașalîc.

În Transilvania au continuat frămîntările în mijlocul cărora se aflau doi protagoniști, Petru Petrovici, ban al Lugojului și Caransebeşului și George Martinuzzi, călugăr la curtea lui Zapolya. Primul era omul devotat Porții, în schimb Martinuzii ducea o politică personală de salvgardare a intereselor Transilvaniei. Cel din urmă fu numit, în 1542, de către Dieta din Tg. Mureș, *locum-tenens*. Concentrînd în mîna sa întreaga putere militară și financiară a țării, „fratele" cum mai era numit Martinuzzi, a dus o politică de duplicitate, riscantă, a cărei victimă a fost el însuși. „Călugărul diabolic", cum era calificat Martinuzii pentru politica sa, a încheiat un tratat secret cu Ferdinand prin care-i ceda Transilvania. Prevalîndu-se de el, generalul lui Ferdinand, Giambatistta Castaldo, a ocupat, la 1551, Clujul; bănuind însă pe Martinuzzi de trădare, fiindcă încercase un simulacru de opoziție, l-a asasinat în castelul său de la Vinț.[4]

Sultanul Soliman a poruncit atunci lui Mahomed Socolovici, bosniac islamizat, beglerbeg al Rumeliei, să intervină în Transilvania. În toamna tîrzie a anului 1551, Socolovici a cucerit cetățile Becei și Becicherecul Mare. Singura garnizoană din Timișoara a depus o rezistență îndîrjită, care determină pe Socolovici să se retragă. În anul următor, sultanul Soliman a trimis o armată puternică însoțită de artilerie corespunzătoare, sub conducerea crudului Ahmed, secondat de Socolovici.

Garnizoana s-a apărat eroic timp de o lună, dar în fața superiorității numerice și de artilerie copleșitoare a turcilor a capitulat. Odată cu Timișoara

[3] Despre situația haotică din Ungaria, cf. Victor Brucker, *Magyarország belsö állapota a Mohacsi ütközet elött* (Situația internă a Ungariei înainte de lupta de la Mohaci), în „Mohács Emlékkönyv", 1926.

[4] Ioan Lupaş, *Réalités historiques dans le voivodat de Transilvanie* du XII au XVI-è siecle, Bucarest, 1938, p. 92; Ştefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 106—113; *Din istoria Transilvaniei*, vol. I., Bucureşti, 1960, p. 117—120.

a fost cucerită şi Lipova. Astfel, turcii intrau în posesia celor două poziţii cheie, care, pe de o parte, înlesneau intrarea în Transilvania, pe de alta, asigurau flancul drept al marelui drum Belgrad-Buda, necesar turcilor [5]. Umanistul român Nicolae Olahul, descriind hotarele Transilvaniei, arăta limpede că turcii nu-şi pot croi drum spre această ţară, decît cucerind Timişoara [6]. Previziunea sa se împlinea.

II. BANATUL SUB TURCI

1. Împărţirea administrativă şi militară a Banatului

Cucerirea Banatului de vest de către turci este un eveniment de importanţă capitală pentru trecutul acestei provincii româneşti, fiindcă faptul a adus prefaceri structurale de ordin economic, social, politic şi cultural. Legi şi moravuri noi au înlocuit pe cele vechi, seculare, devenind obligatorii. Între stăpînitori şi supuşi s-a interpus o barieră socială şi naţională de netrecut. Mahomedanii tratau Banatul ca pe un ţinut de graniţă, de trecere spre Buda şi Viena. În consecinţă, pretindeau de la locuitorii lui obedienţă totală, achitarea la timp a dărilor şi trupe auxiliare pentru eventuale cuceriri. Au loc prefaceri în aşezările urbane şi rurale. Unele localităţi neînsemnate dobîndesc importanţă economică, administrativă, militară sau politică, în timp ce altele decad. Din rîndul celor din urmă face parte Cenadul, vechi centru politic şi cultural, în schimb se ridică, în afară de Timişoara, Lipova, Ciatad (Lenauheim), Lugoj, Sebeş, Făget, Ciacova, Denta.[7]

Banatul anexat de turci a devenit paşalîc, vilaiet sau eialet, condus de un beglerbeg (beglerbei) sau mir-i-miram care, ca semn distinctiv, avea două sau trei tuiuri. Beglerbegul avea în conducerea sa slujbaşi militari şi civili în număr corespunzător cu nevoile existente. În localităţile mai mici exista aceeaşi componenţă organizatorică militară şi civilă, de asemenea, în raport cu nevoile care reclamau existenţa lor. În secolul al XVII-lea, numărul lor a crescut simţitor, surcrescenţa vădind parazitism. Paşalîcul Timişoarei a fost la început anexat Rumeliei.

Beglerbegul avea reşedinţa în castelul cetăţii, pe locul căruia se află în prezent Muzeul Banatului. În castel mai locuiau caimacamul, care avea funcţii administrative, imanul şi muezinul.

Un alt personaj important din anturajul paşei era defterdarul-vistiernicul. Numele lui se trage de la cuvîntul grecesc defter, adică condică, registru. Deci, defterdarul era şeful finanţelor. Avînd o funcţie de primă importanţă era trimis întotdeauna de la centru.

Vilaietul a fost împărţit în sangeacuri sau live. La început au fost opt, iar de la 1610 s-au redus la şase. Astfel erau: Cenad, Becicherec, Ciacova,

---

[5] Nicolae Ilieşiu, *Timişoara. Monografie istorică*, Timişoara, 1944, p. 22—34.

[6] Vezi *Călători străini despre ţările române*, vol. I., sub redacţia Mariei Holban, Bucureşti, 1968, p. 497.

[7] Coloman Iuhasz, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft*. **1552 — 1699**, Westfalia, 1938, p. 22.

Panciova, Lipova, Moldova Nouă, Orşova şi Ineu. În fruntea fiecărei unităţi de acest gen era un sangeacbei, care, sub raportul atribuţiilor, întrunea pe ale beilerbeiului, raportate însă la teritoriul administrat. Unele sangeacuri au fost împărţite în unităţi administrative mai mici numite nahie.

Justiţia a fost încredinţată muftiului, care avea ca subalterni, adică judecători, mai mulţi cadii; iar fiecare dintre aceştia avea o cazá, cadá sau cadilîc, adică o circumscripţie asupra căreia îşi exercita jurisdicţia sa atît asupra populaţiei musulmane, cît şi nemusulmane. Legea de bază în administrarea dreptăţii era Coranul, după care însă populaţia creştină rareori era îndreptăţită.[8]

2. Situaţia economică

Baza vieţii economice din paşalîcul Timişoarei era agricultura, dar la nivelul ei era creşterea vitelor, apoi pescuitul etc. Populaţia autohtonă se îndeletnicea şi cu vînatul, apicultura, creşterea vitelor. În oraşe se practicau cele mai felurite meserii, cu predilecţie artizanatul şi mai ales orfevreria.

Înainte de a vorbi despre agricultură să vedem care era baza juridică a proprietăţii funciare în Banat în timpul stăpînirii turceşti.

Teritoriile cucerite de către turci au devenit proprietatea statului. Partea cea mai mare a pămîntului era rezervată sultanului. Acest important lot se numea khas-i-padişah, iar veniturile rezultate de pe această proprietate serveau la întreţinerea funcţionarilor statului, civili şi militari. O altă parte a pămîntului cucerit era lăsat spre a fi împărţit feudalilor. De acesta beneficiau în primul rînd, demnitarii de la Poartă, ca marele vizir şi guvernatorii din provincii (beilerbei, sangeacbei etc.). Ei erau numai beneficiari, uzufructuari, nu însă proprietari ai pămîntului primit, care rămînea în continuare al statului. Khasul feudal trebuia să aducă un venit de peste 100.000 de acce. De pildă, la 1619, khasul paşei de Timişoara aducea un venit de 210.000 acce, cel al sangeacbeiului de Lipova de 207.000 de acce[9]. În rîndul al doilea urmau funcţionarii provinciali (alaibei, ciauşi ş.a.), care, de asemenea, primeau ca uzufruct moşii numite ziamet sau timar. Feudalul timariot avea obligaţia de a participa la război cu un cal şi a aduce soldaţi în număr raportat la venitul apanajului său. Deţinătorii celor două feluri de feude se numeau spahii. Denumirea s-a perpetuat în graiul bănăţean ca spăie şi spăilug, cu sensul de moşie.

Deosebit de felurile de proprietate amintită, sistemul feudal turcesc mai cunoştea două: mülk, proprietate particulară, mică şi vacuf, ca fundaţie pentru întreţinerea aşezămintelor religioase, culturale, sau a instituţiilor cu caracter social, cum erau hanurile, spitalele (în care era primit oricine, indi-

---

[8] Jenö Szentklaray, *Száz év Dél-Magyarország ujjab történetébol*, vol. I, Timişoara, 1879; Borovszy Samu, *Torontal vármegye* (Comitatul Torontal), Budapesta, ss. Lucrările de sinteză cuprind capitole speciale despre stăpînirea turcească în Banat.

[9] L. Velics, E. Kammerer, *op. cit.*, p. 414; cf. M. Guboglu, *Călătoria lui Evlia Celebi în Banat*, în „Studii de istorie a Banatului", vol. II, Timişoara, 1970, p. 29.

ferent de religie, sau condiţie socială), şcolile, colegiile, ospătăriile publice, cişmelele etc.

Încolţiţi de imperiali, turcii au recurs la o reformă agrară cu scopul de a atrage populaţia autohtonă de partea lor. La 1690 sultanul a dat o iradea, prin care se împroprietăreau toţi cei care lucrau pămîntul padişahului, precum şi cei care deţineau parcele pe khasurile feudalilor. Astfel, ţăranii bănăţeni, români, sîrbi, şi cîţiva unguri deveneau proprietari de pămînt.[10]

Agricultura constituia bogăţia principală a populaţiei din paşalîcul Timişoarei, fiind cea mai producătoare de venit. Cifrele pe care le dă Evlia Celebi sînt de-a dreptul uluitoare. De pildă, paşa din Timişoara strîngea un venit de pe khasul său de 806.790 de acce, iar acesta nu era singurul; mir-i-liva din Cenad avea un khas care îi aducea venit de 40.000 de poveri de acce; beiul din Lipova avea un venit de 2.100.000 de acce.[11]

În rînd cu agricultura, o altă ramură importantă a economiei bănăţene era creşterea vitelor. Dezvoltarea ei se datoreşte împrejurării că impunerea se făcea diferenţiat: pe oi şi porci după capete, pentru celelalte animale — cai, boi, capre, bivoli — se plătea doar păscutul[12]. Această înlesnire fiscală, apoi păşunile intinse ale solului bănăţean au favorizat dezvoltarea creşterii vitelor. Numărul lor trebuie să fi fost într-adevăr foarte mare.

Legumicultura era, de asemenea, o îndeletnicire pe care bănăţenii o practicau cu predilecţie, fiindcă era mai lesnicioasă decît agricultura, aducea venit imediat şi solicita investiţii minime. Fertilitatea proverbială a solului bănăţean şi existenţa unei reţele de ape erau alţi factori care au contribuit la dezvoltarea legumiculturii. Locuitorii s-au văzut stimulaţi în exercitarea ei odată cu începutul secolului al XVII-lea, cînd se produce o intensificare a schimbului marfă-bani. Evlia Celebi vorbeşte în termeni superlativi despre bogăţia pieţii bănăţene cu produse legumicole. Ilustrativ în acest sens este cazul unui grădinar din Timişoara care obţinea, între alte produse, şi trufandale rare, lubeniţe de cîte 14—15 ocale. De aceea, produsele sale erau apreciate pretutindeni, pînă la Belgrad, unde ajunseseră să se vîndă.[13]

Ţăranii bănăţeni cultivau pe întinderi mari cînepă şi in care erau necesare industriei casnice, dar serveau şi ca marfă de vînzare.[14] Un alt produs căutat care era donat călugărilor din Peci este ceara de albine.[15] Înserarea ei pe lista donaţiilor primite atestă existenţa apiculturii într-un stadiu avansat.

În ce priveşte meseriile, ele erau exercitate la oraşe şi sate. În mediul rural se practicau acele meserii ale căror produse aveau căutare. De pildă,

---

[10] Traian Birăescu, *Aspectul reformei agrare în jud. Severin*, în „Banatul de altădată", vol. I, Timişoara, 1944, p. 578.

[11] M. Guboglu, *Călătoria*... p. 29, 52, 53.

[12] Rajko Veselinovič, *Vojvodina, Srbija i Makedonia pod turskom vlasću u drugoj polovini XVII veka* (Voivodina, Serbia şi Macedonia sub stăpînirea turcească în a doua jumătate a sec. al XVII-lea), Novi-Sad, 1960, p. 25.

[13] Aurel Decei, *Cronica timişoreanului Elhâk Ibrahim Naimeddin Temesvarî* (Comunicare ţinută la Societatea de istorie, filiala Timişoara, în 26.IX, 1969).

[14] Rajko Veselinovič, *op. cit.*, p. 31.

[15] *Ibidem*, p. 28.

erau fierari, blănari, rogojinari, dulgheri, papucari, căruţaşi chiar argintari şi aurari.[16]

În oraşe meseriile erau în floare. Turcii transplantaseră în Banat aspectul oriental al oraşelor, în care pe lîngă obişnuitele meserii (de brutari, croitori, cizmari, giamgii, tîmplari, curelari, măcelari, lăcătuşi, funari etc.), se practicau: cuiungeria — arta de a confecţiona din aramă obiecte de uz casnic, podoabe şi pandantive; orfevreria; cordovaneria — arta de a lucra piei cu incrustaţii; industria textilelor fine de muselin, apoi bragageria, cafeneaua[17] etc.

Comerţul se afla într-o fază superioară de dezvoltare. Turcii îi acordau atenţie deosebită, luînd măsuri de protejarea negustorilor pe drumurile nesigure, sau asigurîndu-le cazare în oraşe. Evlia Celebi numără dughenele existente în fiecare oraş pe care-l cutreieră. La Timişoara a găsit peste 400, la Cenad peste 300, la Lipova peste 200 ş.a.[18]

Din descrierea mai multora din ele rezultă că peste tot era belşug de mărfuri de toate sorturile, mai ales de textile, de încălţăminte şi alimente. Afirmaţiile lui Celebi sînt confirmate şi de alte mărturii ale călătorilor străini. Un document turcesc din 1573, dat de sultanul Selim, este o autorizaţie pe care o acordă, la cerere, negustorilor din Cluj şi Turda de a veni la Timişoara pentru a face negoţ[19]. Mai menţionăm existenţa la Timişoara a două colonii de negustori raguzani[20].

Deosebit de comerţul care se exercita în oraşe, tîrguri şi sate, comerţ de mare amploare se făcea la bîlciuri. Dintre acestea cel mai vestit era cel de la Arad. Aci se adunau, după spusele lui Celebi, 70—80.000 „de raia şi beraia creştine" (cei din urmă reprezentau o categorie de ţărani mai înstăriţi). Bîlciul ţinea 15 zile şi avea administraţie autonomă deşi aparţinea vilaetului Timişoarei[21].

Un alt articol foarte preţuit în Banat cu care se făcea comerţ intens era sarea. Adusă cu corăbii de la Turda, pe Mureş, era depozitată la Lipova. Dincolo de zidurile cetăţii era aşezată în nu mai puţin de 200 de depozite. De aci se expedia pe Mureş, pînă la Tisa, iar de acolo în Peninsula Balcanică, „provocînd belşug de sare în ţările islamice".[22] Uneori sarea constituia etalon la tranzacţii.

În perioada stăpînirii turceşti nu se poate vorbi de o industrie în Banat. Exista însă la mijlocul secolului al XVII-lea o fabrică de praf de puşcă, care a funcţionat la Timişoara pînă la alungarea turcilor. Se ştie că era o întreprindere de stat şi, se poate deduce, pe baza anumitor date, că era o fabrică importantă, aflîndu-se în atenţia directă a sultanului. De aceea, se trimitea de la centru un funcţionar superior care s-o administreze. Producţia ei acoperea

[16] *Ibidem*, p. 28—31.

[17] Petar Skok, *Réstes de la langue turque dans les Balkans*, în „Revue internationale des études balkaniques", II, Beograd, 1935, p. 247—260.

[18] M. Guboglu, *Călătoria...* p. 38—45.

[19] Idem, *Catalogul documentelor turceşti*, II, doc. 171.

[20] Coloman Iuhasz, *op. cit.*, p. 213.

[21] M. Guboglu, *Călătoria...*, p. 42.

[22] *Ibidem*, p. 44.

nu numai nevoile armatei turceşti din Ungaria şi Belgrad, ci satisfăcea şi comenzi din puncte îndepărtate ale imperiului.

În istoriografia noastră este acreditată opinia potrivit căreia, în perioada stăpînirii turceşti situaţia populaţiei autohtone a fost mai grea ca oricînd şi s-a înrăutăţit continuu. Sînt însă motive să se creadă că au fost şi scurte hiaturi în care a intervenit o relativă bunăstare. Tezaurele de monede găsite în diferite părţi ale Banatului de vest — Sînpetru German, Bulgăruş, Cenad etc. —, monede turceşti, dar mai ales apusene, de origine germană şi olandeză, au o importanţă deosebită fiindcă ilustrează o intensă circulaţie monetară, ca expresie a schimbului comercial marfă-bani[23]. Importanţa monedei străine constă în faptul că indică devalorizarea celei turceşti. [24].

De adevărată bunăstare materială se bucura însă numai pătura stăpînitoare. Faptul şi-a găsit expresie în următoarea zicală, care circula în rîndul înalţilor demnitari de la Poartă: cel care cucereşte Buda a dobîndit un oraş, iar cel ce cucereşte Timişoara a cîştigat o ţară. [25].

Stăpînirea turcească a fost indiscutabil apăsătoare şi abuzivă, mai ales în timpul pregătirilor pentru război. Există totuşi cazuri de solicitudine din partea autorităţilor centrale şi locale, pentru „sărmana raia".
Edificatoare în privinţa comportării autorităţilor turceşti faţă de raia este reclamaţia vizirului Silihtar Mehmed paşa din 19.VIII. 1674, prin care cere principelui Transilvaniei ca dijma să fie luată cu socoteală de nemeşi, pentru a nu supăra „sărăcimea". „Pămîntul şi iobagii sînt ai puternicului împărat, dacă nu ar fi şi în posesia acestora (a nemeşilor n.n.) nici nu s-ar cere dijma". În încheiere, vizirul cerea o comportare mai omenească faţă de „biata raia" care suportă toate greutăţile [26].

3. Clasele sociale

Marea majoritate a populaţiei în perioada stăpînirii turceşti era formată de ţărănime, predominant românească, apoi sîrbească, venită în urma cotropirii Serbiei de către turci, şi, într-o măsură extrem de redusă, maghiară. Ocupaţia ei de bază a fost agricultura, lucrînd khasurile sultanului, ale feudalilor turci, sau pe proprietăţile vreunui vacuf. În toate cele trei cazuri, ţăranii erau în situaţia de clăcaşi. Sistemul feudal turcesc n-a recunoscut niciodată drepturile şi privilegiile celor supuşi, de aceea, fie ţărani sau nobili, toţi erau reduşi la rolul amintit [27].

---

[23] G. Schiffmann, colecţie numismatică particulară, la Periam, pe Mureş; R. Veselinovič, *op. cit.*, p. 27.

[24] R. Veselinovič, *op. cit.*, p. 35 În sec. al XV-lea aspra turcească cîntărea 107 gr. În sec. al XVII-lea a scăzut la 0,13 gr. Deci o depreciere considerabilă. La 1651 160 de asprii făcuţi la Belgrad echivalau cu 1 ducat unguresc.

[25] Anton Petri, *op. cit.*, p. 16.

[26] M. Guboglu, *Catalogul* documentelor... vol., doc. 505

[27] Pesty Frigyes, *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, (Istoria Banatului de Severin şi a comitatului), I, Budapesta, 1887, p. 100.

Ţăranii duceau o viaţă grea, fiind reduşi la cvasiiobăgie. Situaţia lor nu era totuşi pretutindeni aceeaşi; existau diferenţe între ţăranii de pe moşiile sultanului, cei pe moşiile feudalilor spahii şi cei pe domeniile unui vacuf. Cei mai oropsiţi erau cei de pe moşiile spahiilor, fiindcă aveau obligaţii atît faţă de propriul lor feudal, cît şi faţă de stat. Pe lîngă obligaţiile în natură, darea în bani şi prestaţiile în muncă (culuc pentru întreţinerea podurilor, a cetăţilor etc.), ţăranii de pe moşiile spahiilor erau supuşi exploatării cnezilor, voievozilor şi injoncţiunilor din partea spahiilor şi funcţionarilor turci locali. Privite în general, obligaţiile ţăranilor nu erau insuportabile, unele din ele fiind reduse; comportarea însă arbitrară a celor amintiţi era de nesuferit. Într-o situaţie ceva mai bună se aflau ţăranii din satele unui vacuf.

La începutul stăpînirii turceşti, ţăranii de pe khasurile sultanului aveau, de asemenea, condiţii mai uşoare de trai; curînd însă, slăbind puterea centrală, feudalii spahii au început să încalce legile în vigoare, pretîndu-se la fel de fel de samavolnicii, urmărind mai ales să pună stăpînire fie pe ţărani, fie pe satele din khasurile sultanului. Totuşi aparatul administrativ turcesc era la data aceea încă destul de puternic, ca să poată reacţiona, să ia măsurile de rigoare. La 1587, sultanul Murad al III-lea (1574—1595) poruncea beglerbegului din Timişoara să sancţioneze aspru pe toţi aceia care „s-au abătut de la lege şi au început să globească poporul la toate în folosul propriu". [28].

Din rîndul ţărănimii erau unii care se îndeletniceau, pe lîngă agricultură, şi cu anumite meserii; mai tîrziu, începînd cu secolul al XVII-lea, ei vor renunţa la agricultură şi vor deveni meseriaşi. Din catastihul călugărilor de la Peci rezultă că erau fierari, blănari, dulgheri, papucari, rogojinari etc. Unii dintre ei erau relativ înstăriţi, permiţîndu-şi să facă danii substanţiale.

O pătură socială relativ numeroasă era formată din cumeţi, voievozi şi cnezi. Cei dintîi proveneau din rîndul consilierilor comunali care, datorită funcţiei pe care o aveau, s-au îmbogăţit. Voievozii erau în număr mai redus. De obicei erau administratori la moşiile feudalilor turci. Cnezii erau fruntaşii satului, cu funcţia de primar. Puteau fi unul, doi, chiar trei cnezi într-un sat. Prezenţa unui asemenea număr a fost interpretată ca un declin al puterii lor.[29]. Explicaţia este însă alta. Exigenţa crescîndă a spahiilor pentru încasarea dărilor şi dijmelor i-a făcut să impună un număr mai mare de slujbaşi de acest gen.

Instituţia cnezatului este cunoscută tuturor ţărilor române. Cnezii au devenit o pătură socială înstărită înainte de formarea statelor feudale româneşti, ca stăpîni feudali în sate, fără privilegii deosebite, bucurîndu-se de unele avantaje materiale. După întemeierea statelor feudale, unii dintre cnezi au intrat în rîndul boierilor sau nobililor, în cazul Transilvaniei; alţii, adică marea lor majoritate, au rămas în rîndul ţărănimii, ca oameni liberi. Deşi în ceea ce priveşte originea cnezatului există o identitate în toate ţările române — cnezatul s-a născut în perioada migraţiilor popoarelor ca o instituţie intermediară — totuşi funcţia socială a cnezilor a evoluat diferit în cele patru provincii româneşti: în Transilvania au devenit administratori ai domeniilor nobiliare;

---

[28] R. Veselinovič, *op. cit.*, *p.*56.

[29] *Ibidem*, p. 72—73.

în Moldova au dispărut în secolul al XVI-lea,; în Ţara Românească au devenit ţărani liberi; numai în Banat au urmat o evoluţie proprie. Faptul se datoreşte unor condiţii istorice determinante în care s-a dezvoltat această provincie românească. Deşi nu identic, un climat analog a favorizat menţinerea instituţiei cnezatului aci, unde s-au succedat stăpîniri străine, cum au fost cea ungurească, turcă, austriacă, apoi iarăşi ungurească, care au menţinut cnezatul ca o instituţie necesară. [30]

În perioada stăpînirii turceşti, poziţia cnezilor s-a consolidat. Feudalii turci trăiau la oraşe, lăsînd în seama cnezilor toată greutatea strîngerii impozitelor şi dărilor. În ce priveşte atribuţia de judecător, cnezul a rămas în continuare să rezolve o seamă de pricini mărunte, în timp ce cadiului îi reveneau cele mari. Cît despre atribuţia militară, pe care din vechime o aveau cnezii, aceasta a fost simţitor redusă, nu însă anihilată, fiindcă în sarcina cnezilor cădea recrutarea de mercenari, de martolozi, sau eventual să înarmeze chiar populaţia, în caz de mare ananghie.

În afară de ţărănime, de pătura cnezilor, voievozilor şi cumeţilor, societatea bănăţeană, musulmană şi nemusulmană, se compunea din pătura mijlocie a meşteşugarilor, negustorilor, hagiilor şi a unor literaţi, cum erau membrii clerului, învăţătorii şi profesorii, cronicarii, poeţii, care trăiau la oraşe.

Locuitorii oraşelor, fiind consideraţi supuşi direcţi ai sultanului, erau liberi. De aceea, puteau exercita orice meserie sau negoţ. La Timişoara erau, în afară de creştini, negustori turci şi evrei. Existau şi două colonii de raguzani, foarte bine organizaţi, dispunînd de clerul lor, ca şi evreii şi grecii [31]. La Lipova şi Cenad trăiau bosnieci turciţi.

Deasupra păturilor sociale amintite, active şi producătoare, se afla o pătură de exploatatori alcătuită din guvernatori—beilerbeii în funcţie şi pensionari,-sangeacbei, personalul din anturajul lor, militar şi civil care ajunsese foarte numeros, latifundiarii ziametelor şi timarelor, clerul mare, care se înmulţise peste măsură. Numărul marilor latifundiari era relativ redus, fiind legat de funcţii înalte care erau relativ puţine la număr. În schimb, numărul spahiilor a crescut treptat. Din informaţiile existente, puţine şi incomplete, rezultă că, dacă pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea el se ridica la vreo 30 [32], în a doua jumătate a secolului al XVII-lea depăşea cifra de 2.200 [33].

4. **Fiscalitatea**

Populaţia Banatului, musulmană şi mai ales nemusulmană, era supusă la dări în bani, în natură şi la prestaţie în muncă, numită culuc. Din prima categorie făceau parte haraciul, adică contribuţia de „toleranţă" pentru

---

[30] Th. N. Trâpcea, *L'organisation „knéziale" au Banat du milieu du XVII-e siècle au debout du XIX-e*, în „Revue des études sud-est-européennes", vol, III 1963, Bucureşti, p.140—141.

[31] Coloman Iuhasz, *op. cit.*, p. 213.

[32] Jenö Szentklaray, *op. cit.*, p. 111.

[33] M. Guboglu, *Călătoria...*, p. 29, 34, 42, 43, 49, 52, 57.

fiecare cap de locuitor; gizia care se da de fiecare poartă pentru pămîntul deţinut; şi bâdi-hava „nimicuri" care constau din tot felul de taxe mărunte, cum era cea pentru căsătorie, pentru transcrierea pămînturilor, pentru despăgubiri, pentru pagubele făcute pe cîmp, pentru deschiderea succesiunii, pentru persoanele dispărute, pentru animalul găsit, pentru fugari etc. Ţăranii erau supuşi la bir pe grădini, pe oi şi pe porci, pe coşuri de albine, plăteau dări pentru păşunatul vitelor [34].

În ceea ce priveşte obligaţiile în natură, se dădea dijmă din cereale, fructe, legume, must, in, cînepă şi fîn. Cea mai apăsătoare dintre aceste dări era din grîne, care, în anumite împrejurări, ajunge la 1/5 sau chiar la 1/2 din recoltă.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, turcii au supus ţările balcanice, Ungaria şi Banatul, la dări extraordinare (avarizuri), fiindcă aveau nevoie de bani pentru războiul din Creta şi cel în pregătire cu Imperiul habsburgic. Darea de război (sefer filurisi) a fost ridicată de la 60 de aspri la 110 aspri[35]. Dintr-un raport păstrat din această vreme privind haraciul şi dările, pe care le plăteau locuitorii vilaetului Oradea şi care poate fi luat ca termen de comparaţie pentru cel timişorean, rezultă că unui locuitor îi reveneau următoarele dări: 112,64 de aspri, 21,92 de kile de grîu, 3,51 de vedre de must etc.

În perioada amintită a existat tendinţa de a transforma în bani renta în natură, fiind o expresie a intensificării generale a schimbului marfă-bani. Evlia Celebi, referindu-se la încasările pe care le făcea defterdarul vilaetului timişan, spune că s-au strîns bani şi dijme de la 36.000 de familii [36]. Cifra poate fi acceptată fiindcă satele erau rare şi mici, fiecare însumînd 5—50 de case, rareori 100 [37].

A treia categorie de contribuţie la care era obligată populaţia, denumită culuc, se efectua pe proprietăţile sultanului, ale marilor latifundiari şi ale spahiilor. În mod obişnuit se lucrau trei zile pe an, dar spahii pretindeau mai mult, normau arbitrar lucrul ce trebuia efectuat şi nu precizau termenul. De aceea, culucul era cea mai supărătoare dintre contribuţii [38].

Agravarea situaţiei ţărănimii afecta administraţia turcească. Zeci de sate se depopulau, locuitorii fugind în păduri, sau ascunzîndu-se între mlaştini, foarte numeroase şi întinse la data aceea, constituind „zbeguri" propice pentru refugiu. Au fost cazuri cînd într-o singură noapte sate întregi au fost părăsite de către locuitorii care, luîndu-şi tot avutul, au fugit acolo unde îi ducea soarta [39].

În asemenea împrejurări, regiuni întinse rămîneau depopulate [40], vlăguind economia turcească şi periclitînd însăşi existenţa armatei turceşti. Atunci a fost luată o măsură salvatoare, o reformă de mare importanţă eco-

[34] Jenö Szentklaray, *op. cit.*, p. 17 şi R. Veselinovič, *op. cit.*, p. 36.
[35] R. Veselinovič, *op. cit.*, p. 31.
[36] J. Szentklaray, *op. cit.*, p. 18.
[37] L. Velics Antal — E. Kammerer, *op. cit.*, vol.II, p.194—197.
[38] R. Veselinovič, *op. cit.*, p. 31—32.
[39] Jenő Szentklaray, *op. cit.*, p. 17—18.
[40] R. Veselinovič, *op. cit.*, p. 32—33.

nomică, cu repercusiuni asupra demografiei Banatului, care a influenţat şi asupra atitudinii viitoare a românilor faţă de cei doi beligeranţi, turcii şi austriecii. La 1690, printr-o iradea dată de sultan, populaţia nemusulmană a Banatului a fost declarată stăpînă pe pămîntul pe care-l lucra. Efectele acestei reforme n-au întîrziat să se arate: în primul an de la aplicarea ei populaţia a crescut cu 8.000 de locuitori; românii au început să-şi schimbe atitudinea faţă de turci, devenind ostili imperialilor. [41].

5. **Situaţia politică**

Timişoara ajunsese încă spre sfîrşitul secolului al XIV-lea cetatea, apoi oraşul cel mai important din Banat. Dacă sub raport demografic, al numărului de locuitori, sau al tradiţiei istorice, nu deţinea întîietatea, în schimb sub raport militar, strategic, avea incontestabil această superioritate, fiindcă era la răspîntia marilor drumuri şi avea o poziţie, între mlaştini şi smîrcuri, greu de cucerit. De aceea, pentru turci Timişoara a constituit obiectivul principal în drumul lor spre centrul Europei. Odată ajunşi s-o stăpînească, au trecut la refacerea cetăţii ruinate. Mii de ţărani români au fost aduşi cu forţa şi puşi să construiască palisade şi ziduri, după o manieră ingenioasă, adecuată condiţiilor specifice ale terenului. Palisadele erau construite din lemn de stejar, aduse de locuitorii celor 70 de sate dimprejur.

Întreaga aşezare a Timişoarei — castel, cetate, oraşul cu cartierele sale — era înconjurată de braţe ale Timişului, resfirate într-o mulţime de canale, mlaştini şi bălţi. Dar poziţia singulară a cetăţii sugera lui Evlia Celebi o metaforă reuşită, asemănînd-o cu o broască ţestoasă (caplum bagea), care se sprijină pe patru picioare, adică bastioane. Cetatea avea cinci porţi care, pentru a fi ocolite, necesitau o oră de mers [42].

Paşalîcul Timişoarei era apărat de mai multe cetăţi, din care cele mai importante erau: Lipova, Ciacova, Becicherec, apoi de la 1658, Lugoj şi Caransebeş. Fiecare aveau cîte o garnizoană în raport cu capacitatea ei de apărare. Dintre ele, cea de la Lipova s-a păstrat aproape în forma ei originară.

După cucerirea Banatului, timp de patru decenii, turcii nu au acordat importanţă deosebită apărării, de aceea n-au construit nimic. Garnizoanele din cetăţile amintite însumau vreo 10.000 de soldaţi. Aceştia proveneau din rîndul armatei regulate a guvernatorului şi din mercenari. Trupa guvernatorului avea un însemnat contigent de „poturge", adică elemente turcite, care erau bosnieci, aşezaţi mai ales la Lipova şi Cenad. Începînd cu secolul al XVII-lea, turcii recurg la înrolarea de mercenari — gebeli, care îngroaşă numărul garnizoanelor din cetăţile bănăţene, iar pentru serviciul de pază internă se folosesc de martólozi, adică creştini, care, în schimbul unor avantaje fiscale şi materiale, făceau această slujbă.

La sfîrşitul secolului al XVI-lea, Imperiul otoman era confruntat cu serioase contradicţii economice şi sociale, iar pe plan extern cu ameninţarea

[41] Traian Birăescu, *op. cit.*, p. 576.
[42] M. Guboglu, *Călătoria...*, p. 36—40.

din partea Imperiului habsburgic, reprezentat prin cele două ramuri ale sale, austriacă şi spaniolă care nu renunţase la revendicările sale asupra Ungariei. Diplomaţia sa împreună cu papalitatea au reuşit să organizeze „Liga creştină", la care aderaseră, pe lîngă unele puteri apusene, şi ţările române, Transilvania, Moldova şi Ţara Românească.

La ştirea că principele Transilvaniei a aderat la Ligă, românii şi sîrbii din Banat s-au răsculat (1594) şi s-au adunat sub steagurile unor conducători locali ca Vlădică Teodor, Ioan din Lugoj, „bătrînul valah" Iancu, căpetenie de lotri, Măiuţi şi Doţian. Sub conducerea lor, răsculaţii au năvălit asupra turcilor şi i-au alungat din mai multe cetăţi de la Dunăre. Răscoala a cuprins paşalîcul Timişoarei, iar răsculaţii au repurtat în patru rînduri succese împotriva paşei şi a sangeacbeilor săi. Totuşi, ei nu se puteau susţine fără un sprijin efectiv armat, de aceea s-au adresat lui Sigismund. Principele, preocupat însă de căsătoria sa, a întîrziat cu ajutorul promis. De aceea, răsculaţii au fost nimiciţi la Becicherecul Mare. Abia în vara anului 1595, armata ardeleană condusă de banul Lugojului şi Caransebeşului, George Borbély, a trecut la ofensivă şi a cucerit cetăţile Şoimuş, Şiria, Nădlac, Arad, Pîncota şi Lipova. Succesele repurtate de ardeleni i-au alarmat pe turci, care s-au grăbit să întărească garnizoana din Timişoara şi să înlocuiască pe comandantul ei cu altul mai destoinic.

În iunie 1596, sub zidurile Timişoarei, a apărut însuşi Sigismund, cu o armată relativ numeroasă şi o artilerie corespunzătoare. Totuşi, el n-a putut cuceri cetatea, fiindcă a fost nevoit să facă faţă unui atac din partea tătarilor veniţi în ajutorul asediaţilor; pe de altă parte, rezistenţa cetăţii a depăşit aşteptările comandantului. În asemenea condiţii, asediul a fost ridicat, Sigismund declarînd că va reveni. La stăruinţa imperialilor el a trimis în toamna anului 1596 o nouă armată, sub conducerea lui Ştefan Iojica, cancelarul său, român de origine. Acesta era partizanul ideii de a păstra autonomia Transilvaniei, sprijinindu-se pe turci. Cu asemenea convingeri politice, Iojica a condus asediul fără tragere de inimă şi la timpul oportun s-a retras.

A urmat o relativă epocă de linişte la fruntariile vilaetului Timişoarei, frămîntat însă de contradicţii interne, provocate de nemulţumirile ţăranilor, de răzmeriţele lor, de acţiunile „răufăcătorilor", de samavolniciile paşalelor şi ale spahiilor. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Imperiul otoman a intrat într-o gravă criză economică. Pentru a ieşi din ea, singura soluţie pentru statul otoman, care trăia din exploatarea popoarelor supuse, era să treacă la noi cotropiri prin reluarea războaielor de jaf [43]. Susţinătorul politicii războinice era marele vizir Mehmed Köprölü, cunoscut deopotrivă ca om de ştiinţă, pentru integritatea sa morală şi duşman declarat al „ghiaurilor". Prilejul pentru a provoca un război s-a ivit la 1658, în urma intervenţiei ţărilor române în treburile Poloniei. Poarta se temea de o alianţă a lor în frunte cu Transilvania, de aceea n-a pregetat s-o atace (1658). Lovită din

[43] Pentru evenimentele cuprinse între 1594—1600 vezi: P. P. Panaitescu *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936; Th. N. Trâpcea, *Un bănăţean cancelar ardelean, în luptă cu Habsburgii pentru autonomia Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de Istorie", X, Cluj, 1969.

trei părţi, aceasta a sucombat în cele din urmă. Köprölü numi atunci în locul lui Rakoczy al II-lea, pe Acaţiu Barciai (Barcsai), care se obligă să cedeze cetăţile de margine, Oradea, Ineu, Lugoj şi Caransebeş; ultimele trei şi teritoriul din jurul lor fură alipite paşalîcului Timişoarei, pe cînd o fîşie îngustă din Banatul răsăritean rămase principelui Transilvaniei [44].

Perioada de timp care a urmat după evenimentele descrise şi pînă la 1716, dată la care austriecii, conduşi de renumitul general Eugeniu de Savoia, au cucerit Timişoara, este cea mai frămîntată din istoria paşalîcului timişorean. Este perioada marilor lupte purtate pe teritoriul lui între turci şi austrieci în cursul celor două războaie, primul de la 1683—1699 şi al doilea de la 1716—1718. Dările extraordinare la care au fost supuşi locuitorii, trecerea trupelor turceşti, tătare, ale lui Tököly şi cele austriece, însoţite de devastări cumplite, au secătuit populaţia şi au obligat-o să apuce calea bejeniei. Zeci de sate au fost ruinate sau părăsite pentru totdeauna. Un cronicar turc, relatînd succesul turcilor de lîngă Lugoj (1695) împotriva generalului austriac Veterani, dă cifre impresionante despre numărul capetelor tăiate, satele revăşite şi miile de ţărani pribegind care încotro [45].

În cursul primului război austro-turc (1683—1699) s-au petrecut următoarele evenimente mai importante. Comandamentul superior austriac şi-a concentrat toate eforturile ca să cucerească Belgradul care le deschidea drumul imperial spre Constantinopol. În urmărirea acestui obiectiv, Timişoara era lăsată în afara planului; se credea că izolată va cădea de la sine. Comandamentul amintit s-a înşelat, însă, fiindcă garnizoana turcă, în ciuda unor nemulţumiri interne, care au culminat în răzmeriţe periculoase, a rezistat blocadei. Ea fusese aprovizionată din vreme cu cantităţi mari de alimente şi muniţii în vederea unui asediu mai îndelungat [46].

Generalul Frederigo Veterani a fost singurul din ofiţerii superiori austrieci care a intuit importanţa strategică a cetăţii Timişoara, dar a comis greşeala, subestimîndu-i forţa defensivă, de aceea a propus cucerirea ei printr-un atac prin surprindere. Proiectul său, deşi a fost apreciat, nu a fost totuşi pus în aplicare, iar Veterani a căzut victimă miopiei comandamentului austriac. Turcii, îngrămădind forţe puternice la Timişoara, au încercat să străpungă apărarea lui Veterani de lîngă Lugoj, spre a înainta în Transilvania. El a pierit în luptă, iar armata copleşită de superioritatea celei turceşti a fost decimată. Sultanul a ocupat Lugojul şi Caransebeşul.

În anul următor (1696), imperialii repurtară o strălucită biruinţă împotriva sultanului, care venea în ajutorul Timişoarei, asediată cu scopul de a-i atrage pe turci. În 1697, Eugeniu de Savoia cîştigă memorabila bătălie de la Zenta, în care marele vizir Köprölü, numit Elmas — „Diamantul", pieri apărînd pe sultan. Acesta îşi căută scăpare la Timişoara, unde se adăposti un timp. Printre refugiaţii scăpaţi de la măcelul de la Zenta se afla Dimitrie

---

[44] Cevat Ustün, *1683 Varjana Leferi* (Asediul Vienei de la 1683), traducerea s-a făcut cu concursul dr. Aurel Decei, căruia pe această cale îi aduc din nou mulţumiri.

[45] Aurel Decei, *Sursele istorice turceşti privind stăpînirea otomană asupra Banatului*, în „Studii de istorie a Banatului", vol. II, 1970, p. 15.

[46] J. Szentklaray, *op. cit.*, p. 21.

Cantemir, viitorul domn al Moldovei. Înfrîngerea catastrofală și debandada armatei turcești i-au inspirat ideea despre inevitabilul declin al puterii otomane, care s-a materializat în lucrarea „Incrementorum atque decrementorum Aulae Otomanicae“ [47].

Războiul s-a încheiat prin pacea de la Carlovaț (1699). În baza prevederilor ei se lăsa turcilor numai o parte din pașalîcul Timișoarei, situat la sud de Mureș.

Cele două puteri au încheiat pace, fiindcă se aflau la capătul eforturilor, fiecare însă cu gîndul să reia ostilitățile: Turcia pentru a recuceri teritoriile pierdute, Austria pentru a-și continua expansiunea. În consecință, turcii au luat serioase măsuri de apărare. În primul deceniu al secolului al XVIII-lea, au făcut numeroase întăriri în breșele sistemului de apărare. În acest scop, au adus materiale de construcție, au recrutat meșteri, dulgheri și zidari, au făcut modificări în interiorul cetăților. O contribuție însemnată la renovarea cetății a dat-o Constantin Brîncoveanu, care a trimis sute de căruțe cu lemn de brad, transportat pe Dunăre și Tisa. Greutatea cea mai mare a căzut însă în spinarea locuitorilor din satele vecine Timișoarei care au fost obligați să aducă lemne de stejar, să efectueze muncă de salahor [48].

Invocînd războiul dus de Poartă împotriva veneţienilor, aliați ai Imperiului, Curtea de la Viena, a declarat război Porții. La 5 august 1716, Eugeniu de Savoia a zdrobit armata turcă la Petruvaradin și s-a îndreptat spre Belgrad. De data aceasta nu s-a mai comis greșeala de a lăsa Timișoara în mîna turcilor. În ziua de 25 august, Savoia era în fața Timișoarei și a început asediul ei. Operațiile de cucerire au decurs în condiții extrem de grele. Asediul a durat 48 de zile.

Condițiile capitulării, formulate în opt puncte de Eugeniu de Savoia, au fost acceptabile, oferindu-li-se turcilor mijloace de transport pentru populația civilă și răniți. Ei au evacuat în grabă Timișoara. Se încheia astfel un capitol din istoria Banatului, istoria pașalîcului de Timișoara, deși războiul a continuat pînă la 1718, dată la care s-a încheiat pacea de la Pojarevaț. *

[47] Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir și începuturile Chestiunii Orientale*, în lucrarea colectivă „Pagini din trecutul diplomației românești“, București, 1966, p. 193; cf. Fr. Griselini, *Istoria Banatului Timișan*, trad. de N. Bolocan, București, Timișoara, 1926, descrie amănunțit desfășurarea acestui război.

[48] J. Szentklaray, *op. cit.*, p. 26; cf. Șt. Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Brîncoveanu.* Viața. *Domnia. Epoca*, București, 1969, p. 162—163; Cf. M. Guboglu, *Catalogul...* II, doc. 687.

* N.B. La elaborarea articolului am ținut seama de recomandările dr. Al. Rusu, cunoscător al istoriei Banatului, pentru care îi aduc încă o dată mulțumiri colegiale.

REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

FLORIN CONSTANTINIU

„Secolul fanariot" (1711—1821) a fost mult timp considerat în istoriografia românească drept o paranteză străină în istoria națională, o epocă de stagnare sau de regres general, în cursul căreia „spiritul fanariot" ar fi exercitat o acțiune nocivă în toate sectoarele vieții sociale. Această imagine, care tindea să devină un adevărat clișeu istoriografic., N. Iorga și-a propus, încă din faza de început a activității sale, să o năruie: într-o conferință ținută la Ateneul Român în 1898, el își mărturisea răspicat intenția de a face din „stigmatizații manualelor" — fanarioții — „figuri stimabile" [1]. Noua direcție de cercetare pe care marele istoric a inaugurat-o atunci urma să se sprijine pe o largă bază de informație — la formarea căreia aportul lui Iorga fusese masiv și decisiv — și să elibereze cercetarea istorică de prejudecățile și resentimentele acumulate de ostilitatea boierimii autohtone față de concurentul grec și agravate de deznodămîntul tragic al evenimentelor din 1821, cînd conflictul dintre Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei, însîngerase lupta de emancipare națională a poporului român. Capitol deopotrivă al istoriei grecității post-bizantine—a Bizanțului de după Bizanț — și al istoriei românești, epoca fanariotă a fost considerată de N. Iorga ca epoca reformatorilor [2], a domnilor care au practicat, deci, o politică de reformă, similară celei desfășurate de așa-numiții despoți luminați din Europa secolului al XVIII-lea [3].

A revenit istoriografiei marxiste sarcina — și meritul — de a revela rolul determinant al realităților interne românești în geneza politicii de reformă pe care Iorga o atribuise legăturilor întreținute de fanarioți cu mediile culte europene impregnate de filozofia luminilor.

---

[1] N. Iorga, *Cultura română sub fanarioți* în *Două conferințe*, București, 1898, p. 53 — 54

[2] Volumul consacrat acestei perioade din ultima sa sinteză de istorie a românilor, poartă titlul de *Reformatorii* (Buc. 1937).

[3] N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIII siècle*, în „Bulletin of the International Commitee of Historical Sciences", IX (1937), nr. 34, p. 101—115lle.

Investigaţia laborioasă a fondurilor de arhivă, concretizată parţial în colecţia tematică *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea* [4] a permis nu numai reconstituirea principalelor etape ale reformelor mavrocordăteşti, dar a dezvăluit, în acelaşi timp, resorturile profunde ale măsurilor de reorganizare fiscală, socială, administrativă şi juridică adoptate de autoritatea centrală. În acest ansamblu de acţiuni, reformele lui C. Mavrocordat care au însemnat şi apogeul activităţii novatoare, încetează de a mai apărea drept rodul unei cugetări hrănite de lecturi filozofice şi de contacte cu ideile luministe, pentru a deveni ceea ce au fost în realitate: o politică impusă de împrejurările de viaţă socială şi politică din Moldova şi Ţara Românească.

Finalitatea reformelor din secolul al XVIII-lea nu poate fi înţeleasă decît în cadrul condiţiilor care au prezidat la instaurarea regimului fanariot în cele două ţări româneşti. Ofensiva victorioasă — de după despresurarea Vienei — a Imperiului habsburgic şi activizarea politicii Rusiei în direcţia sud-estului european s-au conjugat cu intensificarea mişcării de eliberare naţională în Moldova şi Ţara Românească. Negocierile secrete angajate de Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu cu puterile ostile Porţii şi defecţiunea lui Dimitrie Cantemir erau simptomele crizei dominaţiei otomane asupra spaţiului carpato-dunărean în noua conjunctură internaţională. Menţinerea vechii formule politice a domniilor pămîntene, care asigura Portii controlul asupra ţărilor române se dovedea acum primejdioasă. Se contura pericolul ca Imperiul otoman să piardă grînarul şi marele izvor de venituri pe care îl reprezenta ansamblul obligaţiilor materiale ale Moldovei şi Ţării Româneşti către Poartă. În imposibilitate de a-şi întări controlul prin instaurarea regimului de paşalîc, de teama unei reacţii generale a populaţiei, Poarta a recurs la numirea în scaunele de domnie de la Iaşi şi Bucureşti a unor membri devotaţi intereselor otomane — ai păturii conducătoare greceşti din Constantinopol. Consolidarea dominaţiei otomane asupra Moldovei şi Ţării Româneşti, asigurarea îndeplinirii regimului de obligaţii şi a exigenţelor materiale ale Porţii, prin funcţionarea sistemului de exploatare a resurselor economice a celor două ţări româneşti, şi combaterea tendinţelor de ieşire de sub dependenţa otomană erau principalele sarcini încredinţate de Poartă domnilor fanarioţi [5].

Pentru a le îndeplini ei trebuiau să pună în practică un amplu program de măsuri destinate să consolideze autoritatea centrală şi să slăbească forţa economică şi politică a boierimii autohtone.

Prima şi principala problemă care se impunea atenţiei domnilor fanarioţi era cea fiscală sau, mai exact, demo-fiscală. Perceperea regulată a dărilor — fără de care satisfacerea cerinţelor Porţii era de neconceput — reclama stabilitatea şi creşterea masei de contribuabili, or, fiscalitatea excesivă, abuzurile slujbaşilor şi războaiele desfăşurate pe teritoriul românesc provocau fuga în masă a locuitorilor. Depresiunea demografică şi complexul de factori care

---

[4] Cuprinzînd două volume: I *Ţara Românească* (Buc., 1961), II, *Moldova* (Buc., 1966) Alte volume consacrate fiscalităţii şi economiei marelui domeniu în secolul al XVIII-lea precum şi relaţiilor agrare în prima jumătate a secolului al XIX-lea vor vedea lumina tiparului.

[5] *Istoria poporului român*, sub red. acad. A. Oţetea, Bucureşti, 1970, p 181—183.

a generat-o [6] au impus domnilor fanarioţi găsirea unor soluţii noi de organizare fiscală care să scoată visteria din impasul creat de reducerea — uneori în proporţii catastrofale — a numărului contribuabilor. Dar dacă problemele fiscale şi-au impus primatul în politica de reformă, aceasta nu înseamnă că celelalte sfere ale vieţii de stat au rămas în marginea sau în afara efortului de reorganizare întreprins de domnie. Mai întîi, situaţia demo-fiscală însăşi impunea autorităţii centrale — pentru a asigura succesul reformei fiscale — adoptarea unor măsuri şi în celelalte direcţii susceptibile de a influenţa stabilitatea populaţiei rurale. Astfel, reglementarea relaţiilor agrare, prin uniformizarea situaţiei locuitorilor de pe marile domenii şi deci şi a îndatoririlor lor faţă de stăpînii de pămînt, apărea ca indispensabilă, atît timp cît deosebirile de condiţie personală — ţărani şerbi sau liberi fără pămînt — şi de obligaţii determinau în permanenţă deplasări de la o moşie la alta, în căutarea unei vieţi mai puţin apăsate de exploatarea domanială. În sfîrşit, administraţia şi justiţia trebuiau să-şi dea concursul la stabilirea unui control riguros al domniei asupra populaţiei ţării.

Reformele lui C. Mavrocordat de la mijlocul secolului al XVIII-lea au încercat să dea soluţii în toate aceste direcţii esenţiale pentru realizarea obiectivelor fixate de Poartă regimului fanariot. Sfîrşitul războiului ruso-austro-turc din anii 1736—1739 şi realipirea Olteniei la Ţara Românească au precipitat înfăptuirea reformelor. „Moştenirea" lăsată de administraţia imperială în Oltenia — ea însăşi teren de experimentare a celor dintîi manifestări ale absolutismului luminat habsburgic [7] — punea pe domnul fanariot în faţa alternativei de a integra sau ignora măsurile luate de austrieci. Confruntat el însuşi cu situaţii similare celor întîlnite de austrieci în noua lor achiziţie din 1718, C. Mavrocordat a găsit în multe din reformele administraţiei imperiale un precedent pentru propriile sale intenţii.

Reformele lui C. Mavrocordat cuprind un lung şir de măsuri adoptate în Ţara Românească şi Moldova, care pun în lumină o concepţie de ansamblu silită însă de vicisitudinile istorice să se fărîmiţeze, să accepte compromisuri, să încalce propriile-i hotărîri. Pentru uşurinţa expunerii, renunţăm la prezentarea cronologică — date fiind repetirile la care ne-ar obliga — şi o alegem pe aceea a obiectului reformelor.

Reforma fiscală. Obiectiv prioritar al politicii de reformă, fiscalitatea a făcut obiectul celei dintîi restructurări în cuprinsul marelui hrisov dat în Ţara Românească în februarie 1741. Dările multiple şi variate au fost înlocuite printr-una singură „pe capete şi pe bucate" [8], deci pe persoană şi pe avere, urmînd ca ea să fie achitată la patru termene. Procedeul nu era nou; el constituise principiul de bază al reformelor fiscale introduse de Antioh Cantemir în Moldova (1700) şi Constantin Brîncoveanu în Ţara Românească (1701) şi nu însemna altceva decît extinderea *ruptei* (învoială între contribuabili şi vistierie asupra cuantumului şi termenelor de plată ale contribuţiei

[6] Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778, p.19—20.

[7] Vezi pe larg Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă, 1718—1739*, Bucureşti 1971.

[8] P. Teulescu, *Documente istorice*, seria I, Bucureşti 1860, p. 75.

lor pecuniare) la scara întregii țări [9]. Ceea ce conferea însă reformei lui C. Mavrocordat un caracter profund novator erau dispozițiile privind abolirea responsabilității fiscale colective și restrîngerea numărului de categorii fiscale privilegiate. Ambele prevederi erau destinate să creieze însemnate facilități contribuabilului — prin renunțarea la sistemul de a trece în seama celor rămași sarcina fiscală a celui fugit și prin sporirea numărului de birnici — și să asigure, în ultimă instanță, mult rîvnitul echilibru demo-fiscal, adică o populație numeroasă și stabilă, capabilă să achite dările care acopereau obligațiile către Poartă și asigurau veniturile domnului și ale boierilor [10].

În cadrul noului sistem fiscal, evidența populației apărea drept condiția indispensibilă pentru succesul reformei mavrocordătești. Stăruința — relevată de izvoarele contemporane — cu care domnul a urmărit, prin întocmirea de catagrafii, să cunoască numărul contribuabilor dă măsura însemnătății pe care C. Mavrocordat a acordat-o înregistrării riguroase a birnicilor. Efortul domniei în această direcție avea să se lovească, după cum era de așteptat, de rezistența marilor stăpîni de pămînt, amenințați să piardă un însemnat izvor de venit.

Privilegiile de imunitate sau așa-numita inmunitate autogenă (născută de la sine, fără privilegiu domnesc, numai prin mijloacele de putere ale unui mare boier) făcuseră din marile domenii locuri de refugiu pentru țăranii apăsați de o fiscalitate aspră. Stăpînii de pămînt acceptau să tăinuiască pe domeniile lor pe țăranii fugari — sustrași astfel îndatoririlor către fisc — pentru a-i exploata apoi ca forță de muncă în cadrul gospodăriei domeniale [11]. Recensămîntul fiscal ordonat de C. Mavrocordat urmărea, așa dar, redobîndirea de către vistierie a contribuabililor care se sustrăgeau, cu complicitatea marii boierimi, obligațiilor fiscale; programul fiscal al domnului era darea în dajde a tuturor poslușnicilor de drept sau de fapt.

Pentru a dezarma opoziția boierilor, C. Mavrocordat a fost constrîns să facă unele concesii, din care s-a născut instituția scutelnicilor. Cronica Ghiculeștilor este lămuritoare în această privință: „(C. Mavrocordat — n.n.) avea de gînd să nu le lase (boierilor — n.n.) oameni scutiți de dări. De la început nu iertase pe nici unul din acei care se aflau în slujba boierilor, ci pe toți i-a pus la dajdie. Mai pe urmă însă a dat cîte treizeci-patruzeci de oameni boierilor mari și cîte douăzeci și cîte zece la ceilalți, ca să înceteze puțin vuietul care se produsese din pricina continuării sferturilor" [12]. Boierimea va reuși însă să eludeze măsurile domnești și să păstreze deopotrivă pe vechii poslușnici alături de noii scutelnici.

---

[9] Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în prima jumătate a veacului al XVIII-lea* în „*Studii și materiale de istorie medie*, III (1959), p. 255—256.

[10] Paralel cu aceste măsuri, C. Mavrocordat a desființat în Țara Românească văcăritul și pogonăritul pe vii, iar în Moldova, văcăritul, cunița și pogonăritul (Vezi C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/1, p.256—257, 259).

[11] „... la acei boieri — notează I. Neculce — se strînsese mulți oameni pin satele lor, și alții nu rămăsese mai cu nime". I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a 2-a, ed. I. Iordan, București, 1959, p. 383.

[12] *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695 și 1754*, ed. N. Camariano și A. Camariano-Cioran, București, 1965, p. 567.

C. Mavrocordat a acordat scutiri de dări mănăstirilor, clerului şi boierilor, dar în ceea ce priveşte pe cei din urmă, domnul le-a definit riguros statutul pentru a împiedica astfel sporirea ilicită a categoriilor privilegiate. Potrivit vechimii neamului şi dregătoriei, boierii erau împărţiţi în două categorii: în Moldova, boierii de treapta întîia — de la vel logofăt la treti logofăt — şi boierii mazili, în Ţara Românească, marii boieri (veliţi) şi urmaşii lor (neamuri) precum şi boierii mici, numiţi şi aici mazili. Cei din prima categorie ca şi descendenţii lor se bucurau de scutirea totală de dări, cei din categoria a doua urmau să achite o dare personală, dar erau scutiţi de unele contribuţii (dijmărit, vinărit etc.) C. Mavrocordat sublinia hotărîrea sa de a nu permite nimănui, o dată stabilite aceste categorii, să se împărtăşească de aceste privilegii, prin intrarea în rîndurile mazililor: „nime din cei proşti şi mai de jos să nu mai cuteze nici într-un chip a se mai vîrî să se numere în ceata mazilească“ [13].

Aceleaşi intenţii de a spori numărul contribuabililor i-a corespuns şi desfiinţarea tuturor categoriilor de mici privilegiaţi, „breslele cele mici“. Lunga enumerare a lui Mihai Cantacuzino dă la iveală proporţiile acestui adevărat „masacru“ fiscal: „El (C. Mavrocordat — n.n.) a împuţinat slujitorii, spătăraşii, agiaşii, armăşeii, aprozii, icioglanii, şi pe cei suprimaţi i-a dat la dare cu ţara... Pe sătenii spătărei, vistieraşi, roşii, păhărnicei, postelnicei, vizitii, comişei, şătrărei i-a dat pe toţi la dare cu ţara“ [14].

Aşa dar, revenirea la principiul dării unice, cu termene de plată fixe, desfiinţarea răspunderii colective, reducerea masivă a categoriilor fiscale privilegiate şi, prin aceasta, creşterea numărului de contribuabili, în sfîrşit, efortul de a căpăta prin recensăminte fiscale o evidenţă exactă a populaţiei supuse la dare sînt trăsăturile caracteristice ale reformei fiscale a lui C. Mavrocordat.

Reforma socială. Aşa cum arătam mai sus, singure măsurile în domeniul fiscal nu erau suficiente pentru a asigura obiectivul major al politicii fanariote de reformă, stabilitatea demografică. Relaţiile dintre ţărani şi stăpînii de pămînt, în condiţiile înăspririi regimului de obligaţii ţărăneşti, puteau declanşa importante mişcări de populaţie care afectau, fireşte, perceperea regulată a dărilor. În al doilea rînd, sfera relaţiilor agrare era prea importantă din punct de vedere socio-economic pentru ca domnii fanarioţi să nu o aducă sub controlul autorităţii centrale [15].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, populaţia marelui domeniu cuprindea, alături de robii ţigani, două mari categorii de ţărani: şerbi (rumâni şi vecini) şi liberi fără pămînt.

Ţăranii de condiţie servilă se aflau, în virtutea servituţii lor corporale, sub autoritatea personală a stăpînului lor, erau îndatoraţi să se afle în permanenţă la dispoziţia boierului sau a egumenului şi să execute orice poruncă

---

[13] *Arhiva românească*, II (1860), 2, p. 193.

[14] (Mihai Cantacuzino) *Istoria politică şi geografică a Tării Româneşti de fraţii Tunusli*, trad. G. Sion, Bucureşti, 1863, p.49—50.

[15] Fl. Constantiniu, *Relaţiile agrare din Tara Românească în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti 1972, p. 95—97.

a acestora. Principiul muncii nelimitate era deci caracteristic stării de servitute. În afară de obligațiile în muncă, țăranii șerbi erau îndatorați să dea a zecea parte din produsele recoltate (dijme) pe loturile lor și să achite un șir de taxe.

Țăranii liberi fără pămînt proveneau din rîndurile moșnenilor sau răzeșilor deposedați sau care își vînduseră pămîntul, imigranți, șerbi fugiți de pe alte domenii care își ascundeau condiția lor servilă; la așezarea pe moșie, ei stabileau cu stăpînul de pămînt o învoială privind îndatoririle pe care și le asumau (clacă, dijmă, taxe). În cazul nerespectării acestui acord, partea care se considera nedreptățită putea să se adreseze domnului pentru a judeca litigiul.

În practică, deosebirile dintre cele trei categorii de locuitori ai domeniului — robi, șerbi, oamenii cu învoială — nu erau respectate cu strictețe de stăpînii de pămînt. Boierii încercau să-i aducă pe țăranii liberi fără pămînt în starea de șerbie (în Moldova, spre exemplu, boierii pretindeau ca țăranii care au locuit 12 ani pe moșiile lor să devină vecini)[16] iar pe țăranii șerbi îi tratau ca pe robii țigani, donîndu-i, vînzîndu-i fără pămînt, despărțindu-le familia etc.Toate aceste abuzuri provocau nemulțumiri în rîndurile populației domaniale și puteau deveni o cauză a fugii țăranilor. Uneori, stăpînii de pămînt însăși, de teamă de a nu-și vedea domeniile depopulate, consimțeau să fixeze în scris îndatoririle țăranilor șerbi acordîndu-le *în fapt* statutul oamenilor cu învoială. Aceste două tendințe divergente în ceea ce privește situația țăranilor șerbi — asimilarea cu robii și asimilarea cu oamenii liberi fără pămînt — aveau să favorizeze și să precipite abolirea șerbiei de către C. Mavrocordat.

Această măsură a fost precedată de o alta nu mai puțin importantă: reglementarea de către domnie a obligațiilor oamenilor liberi fără pămînt. În 1742 în Moldova — dar numai pentru moșiile mănăstirești — și în 1744—1745 în Țara Românească, C. Mavrocordat promulgă așezăminte prin care stabilește o clacă de 12 zile anual pentru oamenii cu învoială, cu posibilitatea de a fi convertită în bani dacă stăpînul moșiei se declară de acord [17].

În toamna anului 1745, întemeindu-se pe firmanul primit de la Poartă prin care i se ordona să ia măsuri pentru repopularea Țării Românești — ale cărei sate fuseseră golite de fiscalitatea excesivă a lui Mihai Racoviță — C. Mavrocordat a dat un așezămînt prin care acorda însemnate înlesniri țăranilor fugiți — fără a li se preciza însă statutul — în cazul în care s-ar reîntoarce în țară [18]. La 1 martie 1746, într-o adunare a boierimii și a clerului se precizează, la cererea domnului, că rumânii care revin în țară devin liberi[19], Era o adevărată invitație la fugă, astfel că în scurt timp, la 5 august 1746. rumânia este abolită. Stăpînii de pămînt erau invitați să-și elibereze șerbii gratuit; în caz contrar, rumânii urmau să plătească zece taleri. Țăranii erau

[16] (Pseudo) Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. a 2-a, vol. II, București, 1872, p.41.

[17] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, (citat mai departe *D.R.A.*) II, p. 227, — 229, I, p. 422, 429.

[18] *Ibidem*, I, p. 447—449.

[19] *Ibidem*, p. 455—546.

eliberați numai în persoana lor, *fără pămînt* [20]. Deși textul hotărîrii nu fixa cuantumul obligațiilor în muncă, foștii rumâni au fost asimilați cu oamenii liberi fără pămînt, urmînd să presteze 12 zile de clacă pe an.

Așezămîntul privitor la vecinii din Moldova din 6 aprilie 1749 are un caracter diferit de cel din Țara Românească: nu se întîlnește aici o condamnare explicită, ca în textul muntean, a șerbiei, ci numai a practicilor abuzive ale stăpînilor de pămînt de a-i trata pe vecini ca pe robi. Statutul veciniei este redefinit, arătîndu-se că vecinii nu sînt robi, ci țăranii megieși, fără moșie, care nu-și pot părăsi satul și sînt îndatorați să lucreze 24 zile pe an, deci dublu în raport cu oamenii liberi fără pămînt [21]. Deosebirea de cuantum indica, desigur, statutul inferior al vecinilor, dar C. Mavrocordat — și acesta era aspectul cel mai important — izbutise să impună recunoașterea de către boieri a noii prerogative domnești: de a reglementa relațiile dintre șerbi și stăpînul lor. Regimul discriminatoriu n-a fost de lungă durată, ajungîndu-se și în Moldova la o contopire a celor două categorii de țărani și la stabilirea unei clăci de 12 zile anual.

Abolirea șerbiei de către C. Mavrocordat, prima măsură de acest fel din Europa de est și de sud-est, a însemnat, așa dar, desființarea servituții corporale și trecerea de la regimul muncii nereglementate la acela al cuantumului fixat de autoritatea centrală. Rezistența țărănimii a silit adesea pe marii stăpîni de pămînt să accepte încheierea unor învoieli, în condiții mai avantajoase pentru clăcași decît cele stabilite de așezămintele domnești.

Reformele administrative și juridice. Politica de consolidare a autorității centrale practicată de domnii fanarioți impunea cu necesitate adoptarea unor măsuri care să facă din organele administrației și justiției auxiliari ai efortului de centralizare și să reducă sau chiar să elimine jurisdicțiile particulare. Abolirea șerbiei însăși urmărise și înlăturarea zidului pe care autoritatea seniorială îl punea între domnie și masa populației de condiție servilă.

În același timp, reorganizarea administrației și a justiției însemna întărirea controlului domniei asupra unor sectoare ale vieții de stat, de a căror funcționare normală — în cadrul „legalității" feudale — depindea în însemnată măsură stabilitatea masei de contribuabili, care, repetăm, a constituit preocuparea principală a reformatorilor fanarioți.

În administrație, reforma cea mai durabilă a lui C. Mavrocordat a fost instituția ispravincilor, cîte doi în fiecare județ (Țara Românească) și ținut (Moldova), reprezentanți locali ai puterii de stat, cu atribuții administrative, fiscale și judiciare. Pentru a pune capăt spolierii populației de către dregătorii locali, care își trăgeau veniturile din exploatarea locuitorilor, C. Mavrocordat a introdus salarizarea dregătorilor, fără însă ca măsura să curme abuzurile: leafa s-a adăugat sumelor și bunurilor smulse localnicilor.

În justiție, măsurile lui C. Mavrocordat au urmărit abolirea jurisdicțiilor stăpînilor de pămînt, desființarea închisorilor particulare și modernizarea procedurii prin introducerea protocolului care consemna în scris ancheta și rezultatele judecății.

---

[20] *Ibidem*, p. 463—467.

[21] *Ibidem*, II, p. 287—289 vezi pe larg V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București 1969.

Reformele lui C. Mavrocordat exprimă efortul domniei de a elimina tot ceea ce era perimat în structurile economice și socio-politice ale țării, de a consolida autoritatea centrală în detrimentul privilegiilor marii boierimi; ele constituie varianta românească a politicii de absolutism luminat, caracteristic Europei veacului al XVIII-lea. Beneficiarul principal al acestor măsuri era însă Imperiul otoman.

Efortul reformator a lui C. Mavrocordat a fost departe de a da rezultatele așteptate de domnul fanariot. Regimul de obligații către Poartă, căruia i se adăugau cererile abuzive otomane, făceau sterilă încercarea de a introduce un sistem fiscal întemeiat pe o dare unică cu termene de plată fixe. În țară, marea boierime și-a manifestat ostilitatea față de reformele mavrocordătești și a încercat să le saboteze sau anuleze [22]. În sfîrșit, intensificarea luptei de eliberare de sub dominația otomană și adversitatea fățișă sau latentă față de reprezentanții Porții — și C. Mavrocordat a fost unul dintre cei mai fideli — condamnau la eșec reformele fanariote.

---

[22] Semnificativ pentru gîndirea socială a marii boierimi este memoriul adresat în 1790 prințului de Coburg, de către boierii Țării Românești, în al cărui cuprins se întîlnește și cea mai aspră condamnare a reformelor lui C. Mavrocordat, însoțită de cererea anulării lor. Vezi V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, p. 329—331.

AVRAM IANCU ÎN CONŞTIINŢA POPORULUI ROMÂN

VASILE NETEA

Pe agenda manifestaţiilor U.N.E.S.C.O. din acest an a fost trecută şi comemorarea a o sută de ani de la moartea eroului român Avram Iancu.

Contribuţia sa la organizarea şi conducerea revoluţiei de la 1848 din Transilvania a fost una dintre cele mai prestigioase, numele eroului ca şi tragicul său sfîrşit, avînd o profundă rezonanţă politică şi istorică.

Patriotismul şi spiritul revoluţionar al lui Iancu s-au format în contact cu tradiţiile revoluţionare ale lui Horia, dintre ai cărui tovarăşi de luptă mai trăiau încă mulţi în copilăria sa. Iancu — născut în 1824 — le va fi ascultat de atîtea ori amintirile însîngerate, fiecare mărturisire trezind în sufletul său dorinţa aprigă de a ridica steagul de luptă a celui căzut în 1785. De cîte ori nu va fi auzit el tragicul cîntec:

Munţii noştri aur poartă,
Noi cerşim din poartă-n poartă.

Ochiul său ager l-a făcut de altfel să observe el însuşi, încă de timpuriu, cumplita inegalitate a vieţii oamenilor din jurul său. „*Tată* — a exclamat el ca prunc la Vidra văzînd traiul greu al iobagilor, corvezile şi bătaia cu vergile la care erau supuşi aceştia — *nu-i bună rînduiala de acum*! *Trebuie schimbată*! *Nu-i drept ca unii să moară de flămînzi, iar alţii să crape de sătui*".

Peste cîţiva ani — ca student la Facultatea de drept de la Cluj — va indica şi soluţia cu ajutorul căreia s-ar fi putut obţine mult dorita schimbare. În primăvara anului 1847, asistînd la şedinţele Dietei transilvane feudale care luase în dezbatere problema obligaţiilor iobagilor şi constatînd ura membrilor dietei faţă de aceştia, Iancu a exclamat cu mînie: „*Nu cu argumente filosofice şi umanitare se pot convinge tiranii, ci doar cu lancea lui Horia*!"

Exclamaţia tînărului student nu cuprindea numai o constatare, ci, totodată, şi un îndemn la luptă, un program revoluţionar care avea să-l preocupe necontenit.

Ca practicant de avocat la Tîrgu Mureş (cancelist), el va cere încă de la primele manifestăţii revoluţionare „libertatea universală" pentru toate naţionalităţile din Transilvania — români, maghiari, secui, germani — fără condiţii şi fără privilegii, şi totodată desfiinţarea iobăgiei fără despăgubiri, nici din partea statului şi nici a iobagilor.

Speranţa sa în zdrobirea cătuşelor feudale o reprezenta poporul, masele largi de plugari, mineri şi muncitori, numărul lor enorm şi energia lor nebiruită. La adunarea de la 3/15 mai 1848 ţinută la Blaj el se va adresa poporului — pentru a-i da curaj — cu aceste plastice şi îmbărbătătoare cuvinte: *„Uitaţi-vă pe cîmp românilor, sîntem mulţi ca cucuruzul brazilor, sîntem mulţi şi tari şi Dumnezeu e cu noi"*.

Drepturile poporului său se confundau cu însăşi imanenţa ideii de justiţie. *„Pretenţiile noastre sînt sfinte* — afirmase el la adunarea din septembrie — *pe cît de sfîntă e dreptatea! Noi sîntem gata a le apăra cu orice preţ!"*

Cu aceste idei şi sentimente a condus Iancu oastea moţilor şi în numele lor, făcînd dovada unor strălucite calităţi de organizator, strateg şi comandant popular, a cîştigat marile bătălii de la Abrud, Buceş, Roşia, Cerniţa, Ponorul Remetei, Mărişel, Fîntînele, Trăscău, Sîngiorz şi din alte locuri, la unele din ele participînd şi femeile.

Intransigenţa şi demnitatea lui Iancu au rămas intacte şi după lichidarea revoluţiei, eroul refuzînd să accepte decoraţiile şi onorurile personale oferite de Curtea din Viena. *„Mai întîi să se decoreze naţiunea cu satisfacerea promisiunilor ce i-au fost făcute* — a răspuns implacabil Iancu — *şi numai după aceea conducătorii ei"*.

Răspunsul lui Iancu, ca şi refuzul său de a se prezenta în anul 1852 în faţa împăratului Francisc Iosif venit să viziteze Munţii Apuseni dar fără a da moţilor satisfacţia aşteptată, au deslănţuit asupra sa urgia guvernului şi autorităţilor habsburgice, eroul avînd să cunoască gama tuturor umilinţelor şi să bea din cupa celor mai amare decepţii.

Consecinţele au fost o cumplită decădere spirituală şi fizică, eroul devenind o umbră rătăcitoare prin Munţii peste care la 1848 şi 1849 fusese „crai" şi stăpîn.

Existenţa şi semnificaţia istorică a lui Avram Iancu au inspirat o bogată literatură ştiinţifică şi beletristică, precum şi numeroase opere de artă. Încă din timpul vieţii sale el a preocupat pe istoricii N. Bălcescu [1], care urmărise în mod stăruitor o colaborare între români şi maghiari, Al. Papiu-Ilarian [2], precum şi pe scriitorii Alecu Russo [3], Iosif Vulcan [4], M. Eminescu [5].

La 3 iunie 1849 Bălcescu, în corespondenţa sa cu Ion Ghica, înregistra astfel cu satisfacţie faptul că Avram Iancu „purta numele poetic de „Craiul Munţilor", bătăliile sale din Munţii Apuseni impunîndu-l ca pe un erou şi un strateg de reputată faimă [6]. În 1851, cu prilejul aniversării zilei de 3/15 mai 1848, Bălcescu va rosti un discurs dintre cele mai emoţionante evocînd

---

[1] N. Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, în „Junimea română", 1851, nr. 2,; *Opere*, IV, *Corespondenţa*, 1964 (ediţie îngrjită de G. Zane).

[2] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, vol. II, 1852,; vol. III, 1943 (ediţie îngrijită de Şt. Pascu).

[3] Alecu Russo, *Cugetări*, în „Opere complete", Bucureşti, 1942, (ediţia Lucian Predescu).

[4] Iosif Vulcan, *Pantheonul român*, Pesta, 1869.

[5] M. Eminescu, *Geniu pustiu*, „Proză literară", Bucureşti, 1943 (ediţie îngrijită de Al. Colorian).

[6] N. Bălcescu, *Opere IV*, *Corespondenţa*, 1964, p.185.

în stilul său patetic mișcarea în fruntea căreia se ridicase Avram Iancu și totodată vitejia prefecților săi și a oastei moților pe care o văzuse la Abrud și Cîmpeni în luna august 1849. „În acea vreme — avea să mărturisească Bălcescu evocînd popasul său la Craiul munților și la oamenii să-i — cînd inima îmi era zdrobită, căci din toate părțile vedeam naționalitatea română călcată și strivită de dușmani străini, fusei fericit a găsi acolo pe acele piscuri uriașe, pe deasupra norilor, o naționalitate și o viață românească înfocată și puternică. Cu ce entuziasm frenetic fusei aclamat și binecuvîntat de toți acei țărani cînd le spusei că am venit să le aduc urări de noroc și izbîndă din partea fraților lor din țară, minunați de vitejia lor!

Generalii acestei oști țărănești — preciza mai departe Bălcescu cu gîndul la Iancu și la ceilalți comandanți ai moților — erau niște preoți și niște tineri abia ieșiți din școalele de teologie, filozofie și jurisprudență, ei nu puseseră pînă atunci mîna pe o armă, cînd nevoia îi sili a se face generali și a cîștiga bătălii. Lipsiți de cunoștințe și de principii de artă militară, ei le inventară în mijlocul luptelor. Am văzut cu mirare cum ei dibuiseră adevăratele principii ale războiului și cum simțise importanța pozițiilor naturale și folosul ce știură trage din orice localitate. Femeile nu rămăseseră în urmă nici cu curagiul, nici cu simțimintele naționale — afirma în continuare Bălcescu — ele luară parte la toate primejdiile soților lor. Din vîrful munților ele aruncau o ploaie de bolovani, care răreau batalioanele vrăjmășești. Cîntecele lor nu erau ca mai înainte, cîntece de dor și de plăcere, ci cînturi pline de patriotism și de simtiment național".

Pentru Alecu Russo, autorul vibrantei „Cîntări a României", Avram Iancu a dat pe Cîmpia libertății cea mai elocventă expresie limbii și naționalității române, graiul său, spre deosebire de al oratorilor oficiali, ai adunării — Bărnuțiu, Laurian, Barițiu — fiind identic cu graiul vorbit de miile de țărani adunați din toate părțile Transilvaniei.

Al. Papiu Ilarian va aduce precise referințe asupra rolului jucat de Avram Iancu în adunările revoluționare din primăvara și toamna anului 1848 de la Tg. Mureș și Blaj, precum și asupra luptelor din Munți conduse de viteazul „crai" și de cutezătorii săi tovarăși.

În 1869, cînd Iancu, cu mintea tulburată de amărăciune și revoltă, rătăcea de aproape 20 de ani ca o nălucă prin munții pe care îi apărase cu o înverșunare de leu, Iosif Vulcan îi evoca figura cu o duioșie și admirație pe care nefericitul erou le merita cu prisosință. „...Iancu mai trăiește, — relata autorul Pantheonului — dar cu inima frîntă, cu suflet zdruncinat, — parcă el singur ar fi fost menit de soartă spre a încerca în sînul său durerile seculare ale unei națiuni, — parcă el singur ar fi fost ales de providență spre a suferi pentru întreaga națiune română. Iancu mai trăiește, și suvenirea lui va trăi etern în sînul poporului român, cîmpiile și munții Transilvaniei vor răsuna pururea de cîntecele create pentru glorificarea faptelor sale, — și tradițiunea va vorbi cu admirare din generațiune în generațiune strănepoților despre — Eroul munților în 1848" [7].

---

[7] *Pantheonul român*, p. 75.

În același timp Eminescu scria romanul *Geniu pustiu*, ce avea să fie publicat abia după moartea sa, în care eroul principal al romanului, Toma Nour, va povesti prin pana poetului emoțiile zguduitoare pe care le trăise în mijlocul moților în timpul bătăliilor conduse de Iancu. Vechile imagini zugrăvite de Bălcescu cu douăzeci de ani mai înainte reînvie cu o nouă forță, tot atît de captivantă în cuvintele lui Eminescu. „Împăratul codrilor bătrîni și al munților suri și sterpi (Iancu — n.n.) aduna (atunci) pe vulturi din vizuinile lor. În creierii împietriți ai munților și în aerul lor rece — povestește Toma Nour — flutura tricolorul, trăia libertatea Transilvaniei. Într-o noapte — precizează personajul — am văzut un spectacol măreț. În culmile munților, pe frunțile lor de piatră, care de care mai înălțate, se aprindeau, unul cîte unul, focuri mari, — părea că munții înșiși se aprinsese. Împrejurul focurilor vedeai șezînd cete întregi de oameni și lăncile culcate pe umere străluceau în aer... lănci de coase, care în urmă erau să devie spaima inimicilor. Din crestele munților românii slobozeau roți înfășurate în paie și aprinse, care se rostogoleau cu o repejune demonică, pînă se pierdeau hăulind în prăpastiile adînci, în inima pămîntului. Buciumele sunau din vîrfuri, astfel încît ți se părea că sufletele de aramă ale munților se trezise și sunau a moarte lumii. Culme de culme ardea, atîția uriași ochi roșii, cîte unul pe-o frunte de deal. Codrii bătrîni trosneau amorțiți de iarnă, stelele și luna erau mai palide în cer, însuși cerul părea mai sur. Era unul din acele spectacole mărețe, din acele tablouri uriașe, pe care numai Dumnezeu le poate zugrăvi pe tabla întinsă a lumii, înaintea ochilor uimiți și a inimii înfrînte“ [8].

În anul morții eroului avea să apară studiul cu proporții monografice semnat de istoricul George Barițiu [9], care-i va consacra numeroase pagini și în lucrarea intitulată *Părți alse din istaria Transilvaniei* (vol. II, 1890). Cu pietate și precizări amănunțite, figura lui Iancu avea să fie evocată apoi de unii din foștii săi prefecți și tribuni în amintirile publicate în anii următori [10].

În 1897, în preajma aniversării a 50 de ani de la revoluția din 1848, și a 25 ani de la moartea eroului, Iosif Sterca Suluțiu, unul din prietenii săi de tinerețe, îi va povesti viața printr-o entuziastă biografie [11].

Alte studii și evocări, cu un mai accentuat caracter istoric, aveau să apară în anii 1922 și 1924 cu ocazia comemorării a 50 de ani de la moartea sa și a aniversării a 100 de ani de, la naștere. Printre autorii noilor studii figurează N. Iorga [12] și numeroși istorici și oratori transilvăneni ca

---

[8] M. Eminescu, *op. cit.*, p. 232—233.

[9] George Barițiu, *Avram Iancu*, în revista „Transilvania", 1872, nr. 21—22.

[10] Vezi I. Ciurileanu, *Fragmente istoricc din anii 1848—1849*, București, 1887; V. Moldovan, *Memorii din 1848—1849*, Brașov, 1895; Axente Sever, *Răspuns la „Cartea neagră"*, Brașov, 1896.

[11] I. Sterca Suluțiu, *Biografia lui Avram Iancu*, Sibiu, 1897.

[12] N. Iorga, *Ceva nou despre Avram Iancu*, în „Transilvania", 1922, nr. 9.

I. Lupaş [13], Silviu Dragomir [14], Nicolae Buta [15], Octavian Goga[16] T.V. Păcăţian [17], Vasile Goldiş [18].

Cu ocazia aniversării din 1924, casa părinţilor săi de la Vidra de Sus a fost transformată în muzeu istoric al revoluţiei din 1848 şi al vieţii eroului. N-au lipsit nici monografiile cu caracter popular destinate cititorilor ţărani şi muncitori [19].

Alături de istorici viaţa lui Avram Iancu a fost apoteozată şi de numeroşi poeţi, prozatori, dramaturgi, pictori, sculptori, compozitori muzicali. Primatul, datorită romantismului şi patriotismului subiectului, l-au avut, cum e uşor de înţeles, poeţii, atît cei vechi, cît şi cei moderni şi contemporani. Printre cei dintîi, locul de frunte îl ocupă Iosif Vulcan [20], O. Goga [21] St. O. Iosif [22], I. U. Soricu [23], Horia Petra Petrescu [24], Ovidiu Hulea [25]. După „diktatul de la Viena" din anul 1940, prin care Munţii Iancului au fost tăiaţi în două, printr-o silnică frontieră, figura eroului a fost evocată, ca un simbol al protestului ardelean, de o nouă pleiadă de poeţi dintre cari menţionăm pe Mihai Beniuc, Vlaicu Bârna, E. Giurgiuca, Grigore Popa, V. Copilu Cheatră, Nicolae Rusu (volumul *Flautul lui Iancu,* 1943). După izbînda din 1944 şi cu ocazia comemorării din 1972, alţi poeţi şi-au înstrunat lirele pentru cîntarea patriotică a eroului: Ion Brad, Traian Iancu, Ion Horea, Ion Alexandru, Ion Gheorghe, Mihai Gavril, Lucian Valea, Ion Şerb, Emil Bota ş.a. O parte din aceste creaţii au fost adunate de Al. Andriţoiu într-o excelentă antologie literară intitulată *Avram Iancu* publicată de editura „Albatros" (1972).

Din seria poeţilor menţionaţi nu poate lipsi însă *poporul,* marea colectivitate anonimă, care a văzut în eroul prăbuşit cea mai zguduitoare încarnaţie a aspiraţiilor şi aşteptărilor sale, şi pe care l-a cîntat în doine şi balade de o adîncă şi emoţionantă frumuseţe. Un mare număr din acestea au fost selecţionate în anul 1900 de folcloristul Simion Florea Marian şi publicate sub titlul: *Poezii poporale despre Avram Iancu.*

---

[13] I. Lupaş, *Cincizeci de ani de la moartea lui Avram Iancu,* în „Patria", 1911, n. 139; *Martiriul lui Iancu,* în „Transilvania", 1924, n.7; *Avram Iancu,* în vol. „Studii, conferinţe şi comunicări istorice", Sibiu, 1841, p. 205—240.

[14] Silviu Dragomir, *Ultima încercare a guvernului unguresc de a cîştiga pe Avram Iancu,* în „Transilvania", 1924, n.9.

[15] Nicolae Buta, *Avram Iancu şi epoca sa,* Cluj, 1924.

[16] T.V. Păcăţian, *Avram Iancu apărătorul Munţilor Apuseni* în „Transilvania", 1924, n.7.

[17] O.Goga, *Avram Iancu,* în vol. „Precursori", Bucureşti, 1930, p. 163—180.

[18] V. Goldiş, *Avram Iancu,* în „Discursuri", Bucureşti, 1929, p.68—71.

[19] I. Georgescu, *Avram Iancu. Crîmpeie din viaţa şi din vremea lui,* Sibiu, 1922; Teodor Mureşianu, *Avram Iancu, viaţa şi faptele lui de vitejie,* Turda, 1924.

[20] *Gorunul lui Horia, Mormîntul lui Iancu,* în „Familia", 1878, n.34.

[21] *In Calomiatores* „Tribuna", Sibiu, 1900, 13 ianuarie.

[22] *Legendă* în „Semănătorul" 1905; în volumele poetului poezia a fost reprodusă sub titlul *Gorunul lui Horia.*

[23] *Craiul munţilor,* „Flacăra", 1913, *Doina Iancului* (Doinele mele. *Din zile de lupte,* 1918; *Crai nou,* 1918).

[24] *Avram Iancu,* 1924, „Calendarul Asociaţiunii", Sibiu.

[25] *Povestea Tribunului,* 1926.

În doinele și baladele poporului Iancu apare sub imaginea unui eliberator și a unui „domn" al celor oropsiți:

Pînă fu Iancu-n domnie
Mîncam pită ca-n cîmpie,
De cînd Iancu s-a lăsat
Iar mîncăm mălai uscat.
Iancu cu fluer de vie
Ne scoase din iobăgie.
Iancu cu fluer de soc,
Umplu țara de noroc...

Chipul său e chipul viteazului fără asemănare și fără prihană:

Pe dealul Feleacului,
Merg carele Iancului,
Nu merg cum merg carele,
Strălucesc ca soarele.
Carul merge-mpiedicat,
Iancu merge supărat.
Pentru-un hoţ de împărat.
Boii-s cu coarne de ceară,
Om ca Iancu nu-i în țară,
Boii-s cu coarne de spume
Om ca Iancu nu-i în lume,
Boii-s cu coarnele verzi
Om ca Iancu nu mai vezi!

Durerea de a-l fi pierdut a fost cîntată în versuri de o sublimă putere de evocare:

Jele-i Doamne, cui și cui,
Jele-i Doamne muntelui
De armele Iancului,
Că le plouă și le ninge
Și n-are cine le-ncinge,
Că vai cine le-a avut
Mi-a pus fața la pămînt,
Dar n-a pus-o să-nflorească
Ci-a pus-o să putrezească.

Cu ocazia comemorării din 1972 s-a tipărit la Deva, sub egida Casei de creaţie, un nou volum de poezii poporale dedicate eroului, intitulat *Cîntecele Iancului.*

Se pare că poeziile populare dedicate lui Iancu depășesc numărul de 800, întrecînd astfel, din acest punct de vedere, chiar pe cele închinate lui Ştefan cel Mare și Mihai Viteazul.

În proză „craiul" a fost înfăţişat și evocat printr-un însemnat număr de reportaje privind îndeosebi ultimii ani ai existenței sale, povestiri, romane, evocări, semnate de unii contemporani ai săi ca Dionisie Păscuţiu [26], Aron Densușianu [27], precum și de numeroși scriitori de la sfîrșitul secolului trecut

[26] *Avram Iancu, starea lui de acuma*, în „Familia", 1871, nr.36.
[27] *O zi cu regele Munților*, în „Revista Critică română", Iaşi, 1895, n.1.

și din secolul al XX-lea printre cari, înfățișînd pe erou într-o amplă viziune epică, figurează Ioan Pop Florentin [28], M. Sadoveanu [29], Ioan Agârbiceanu [30], Gabriel Bălănescu [31], Alexandru Hodoș [32], Geo Bogza [33] și alții.

Versurilor și prozei li s-a adăugat și un remarcabil număr de piese, drame și tragedii, avînd la bază fie acțiuni atestate documentar, tratate uneori în mod irealist, retoric, cum sînt cele plăsmuite de I. Pop. Florentin [34] și Gallia Tudor [35], fie interpretări cu caracter psihologic simbolic: Lucian Blaga [36], Alexandru Ceușianu [37], Alexandru Voitin [38], Paul Everac [39], Pavel Bellu [40]. Inspirată de o legendă folclorică locală, cu caracter idealist, drama lui Blaga s-a jucat în repetate rînduri pe scenele teatrelor naționale de la Cluj și București.

Gloria eroului a captivat și numeroși compozitori muzicali. Încă din 1848, concomitent cu marile adunări revoluționare de la Blaj, profesorul N. Begnescu de la Abrud, utilizînd o veche poezie a lui C. Negruzzi și o arie din opera *Tancred* a lui Rossini, a conceput *Marșul lui Iancu* (Astăzi cu bucurie românilor veniți, pe Iancu în Cîmpie cu toți să-l însoțiți) care s-a cîntat cu o vie înflăcărare atît în timpul luptelor, cît și în anii și deceniile următoare [41].

O emoționantă odă muzicală a fost închinată lui Iancu și de poetul bucovinean Iraclie Porumbescu, tatăl lui Ciprian Porumbescu, care s-a cîntat și ea vreme îndelungată:

Auziți colo, un bucium răsună,
Sboară, trece codri, dealuri și cîmpii,
Vezi colo pe Murăș un voinic adună
Cete de voinici, ai Transilvaniei fii.
    Cetele-s române ce-nviară azi,
    Iar cu dînșii Iancu, Iancul cel viteaz.

Adorația pentru viteazul revoluționar și-a găsit loc și în marea compoziție folclorică a lui T. Brediceanu (*La șezătoare*) precum și în poemul simfonic al lui Timotei Popovici, *Craiul munților*, scris cu prilejul aniversării nașterii sale din anul 1924. Alcătuit din melodii populare, pentru a fi cîntat de toate

[28] *Avram Iancu, regele Carpaților*, roman, 1891. În 1924 I. Pop. Florentin își va transforma romanul într-o tragedie în 5 acte.
[29] *Semnul de primejdie*, revista „Luceafărul", Sibiu, 1905, nr.3.
[30] *Craiul Munților*, „Patria", Cluj, 1924, nr.183.
[31] *Avram Iancu*, 1940, roman, cu o prefață de Liviu Rebreanu.
[32] *Avram Iancu*, 1942, roman. În 1972 a apărut o nouă ediție a acestui roman sub titlul *Focurile de pe culme*.
[33] *Țări de piatră, de foc și de pămînt*, ed.II, București, 1971.
[34] *Avram Iancu*, tragedie în 5 acte, București, 1924.
[35] *Avram Iancu*, tragedie istorică, în 4 acte și 2 tablouri, București, 1932.
[36] *Avram Iancu*, Sibiu, 1934.
[37] *Craiul Munților*, Brașov, 1936.
[38] *Avram Iancu sau calvarul biruinței*, București, 1970.
[39] *Iancu la Hălmagiu*, București, 1966.
[40] *Avram Iancu*, 1972 (în curs de apariție),
[41] Vezi pentru detalii Vasile Netea, *Geneza marșului lui Avram Iancu de la 1848*, în Limbă și literatură, XIX, 1968, p.73—88.

vocile, din fluer, flaut, vioară şi tulnic, poemul lui Popovici reprezintă principala creaţie muzicală consacrată lui Avram Iancu.

După o poezie a lui I. U. Soricu, Timotei Popovici a compus şi o *Horă a lui Iancu.* Alte cîntece dedicate lui Iancu aparţin compozitorului şi dirijorului N. Oancea *(Iancu şi Murgu).*

Un mare număr din cîntecele lui Iancu sînt anonime *(Colo în munţii Ţebei, Pe drumul Feleacului* ş.a.).

Artiştii plastici şi-au adus şi ei contribuţia la slăvirea şi popularizarea eroului. Primul dintre aceştia care se cere menţionat este Barbu Iscovescu, care a zugrăvit totodată şi cel mai impunător portret al lui Iancu, portretul clasic al acestuia. Portretul lui Iscovescu a fost făcut în anul 1849, la Cîmpeni, pictorul avînd în faţă însăşi figura lui Iancu, care avea atunci 25 ani, Pictorul a izbutit să redea trăsăturile dominante ale eroului, frumuseţea fizică, curajul, energia, precum şi îmbrăcămintea sa de moţ, cu pistoalele la brîu. În anii următori chipul lui Iancu a reţinut atenţia pictorilor Mişu Pop, I. Constande, C. Szatmary, N. Stoica, ş.a., operele acestora, care reflectă atît imaginea eroică, senină, a acestuia, cît şi pe cea din anii de declin, fiind înfăţişate şi comentate în 1921 de Ioan C. Băcilă într-un studiu intitulat *Portretele lui Avram Iancu* [42].

După unirea din 1918 chipul lui Iancu a preocupat şi pe numeroşi sculptori. Datorită unora din aceştia s-au ridicat monumentele lui Iancu de la Cîmpeni (I. Dimitriu-Bîrlad), Baia de Criş, (Corneliu Medrea), Brad (Radu Moga) şi altele.

În anii din urmă s-au ridicat statui în amintirea lui Iancu la Brad, Baia de Criş, Blaj şi în alte localităţi, dar unele din ele sînt departe de a reprezenta imaginea veridică a „craiului"

Impunător este obeliscul ridicat în toamna acestui an la Baia de Criş în faţa casei în care a murit Avram Iancu, în piatra căruia este sculptată atît efigia eroului cît şi a mulţimilor care l-au însoţit în lupte.

Moţii aşteaptă însă un monument al lui Iancu aşa cum l-au păstrat tradiţiile lor: dîrz, neînfricat, dominator, vultur şi leu deopotrivă, stîncă şi fulger.

Din lungul şir de aprecieri şi caracterizări asupra rolului istoric al lui Avram Iancu rostite de istoricii şi scriitorii români, cităm pe cea a contemporanului său, George Bariţiu, precum şi pe cea a contemporanului nostru, istoricul Silviu Dragomir. „Avram Iancu — scria G. Bariţiu în 1872, la moartea eroului relevînd principalele calităţi ale acestuia — om născut pentru acţiune, venise tocmai la timp, tocmai în acei ani epocali, care, dacă ar fi trecut peste noi lăsînd numai urme de simple adunări, de punctuaţiuni (cereri), deputaţiuni, petiţiuni şi proteste, poate că naţiunea română ar sta în aceste zile (în 1872!) de încercare nouă încă şi mai rău decît a stat pînă în anul 1848. Zică inamicii noştri — afirma în continuare Bariţiu — orice vor vrea despre Avram Iancu, el a fost pentru noi unul din acei bărbaţi adevăraţi

[42] „Transilvania", 1921, nr.4, p.228—241.

providențiali ale căror merite pentru libertate nu vor fi în stare a le întuneca toți fanfaronii din lume" [43].

Pentru Silviu Dragomir, în monografia publicată în 1965, Iancu „a fost reprezentantul cel mai de seamă al revoluției române transilvănene și un veritabil erou al poporului, ale cărui virtuți le-a făcut să strălucească peste veacuri ca o pildă vie urmașilor iubitori de patrie și ca un izvor luminos de mîndrie națională" [44].

Rolul istoric al lui Iancu, privit în adevăratele lui dimensiuni, a fost subliniat la 8 octombrie 1966 de însuși tov. Nicolae Ceaușescu, care cu ocazia unui popas la mormîntul eroului, a ținut să declare că Iancu a fost un „înflăcărat luptător pentru drepturile sociale și naționale ale poporului nostru. Născut în aceeași vatră a suferinței ca și Horia, a cărui pildă revoluționară l-a îmbărbătat în acțiunile sale, Avram Iancu — a precizat în continuare tov. Ceaușescu — s-a impus în ochii contemporanilor săi, ca și ai posterității, ca o figură luminoasă, expresie a luptelor hotărîte și a setei de dreptate și independență națională a poporului român" [45].

În conștiința poporului român, în conștiința conducătorilor săi, a istoricilor, scriitorilor, pictorilor, sculptorilor, compozitorilor muzicali, Avram Iancu a rămas astfel ca un erou de epopee, ca un simbol al luptei și al sacrificiului pentru libertatea socială și națională a națiunii române.

---

[43] „Transilvania" 1872, nr.21—22.

[44] *Avram Iancu*, p.301. Cu prilejul comemorării din 1972 a apărut o nouă monografie consacrată eroului, scrisă de Ștefan Pascu (*Avram Iancu*, București, Edit. „Meridiane").

[45] „Scînteia", 1966, 9 octombrie.

MITHRIDATES

AUREL IORDĂNESCU

Cucerirea romană a cunoscut, în desfășurarea ei, o serie de rezistențe, întruchipate în numele unor conducători care, dînd expresie năzuințelor de libertate a popoarelor lor, au condus lupta pentru păstrarea independenței, devenind adevărate simboluri în istoria neamului lor: *Hannibal, Viriathus, Vercingetorix, Arminius, Tacfarinas, Decebal*, reprezintă tot atîtea momente de opoziție față de tendințele expansioniste ale Romei. Alături de ei, deși în alt context istoric și reprezentînd un alt aspect al luptei anti-romane, se ridică figura impresionantă a unuia dintre cei mai dîrzi și mai tenaci adversari ai Romei, *Mithridates al VI-lea Eupator*, regele Pontului.

1. Regatul Pontului. Pentru cei vechi, Pontul era o regiune din nordul Asiei Mici, așezată de-a lungul coastei de sud a Mării Negre (de la al cărei nume grec *Pontos Eúxeinos* își trăgea și numele), cuprinsă între rîurile *Halys* la apus și *Phasis* la răsărit, și învecinîndu-se cu Armenia la S.E., cu Cappadocia la S., cu Galatia la S.V. și cu Paflagonia la V. Bogată în cereale, măslini, vînat, miere, ceară, lemn de construcție și mai ales, în mine de fier, ea atrăsese de timpuriu atenția grecilor, în special a ionienilor din Milet, care întemeiaseră pe coastă cîteva colonii înfloritoare, între care cele mai de seamă erau *Amisos* și *Sinope*. După ce a făcut parte din imperiul persan, cînd Darius I a dat-o cu titlu ereditar satrapului Artabazos, pe vremea lui Mithridates II, dinastul lui Kios, s-a supus lui Alexandru cel Mare și apoi lui Antigonos Monophtalmos, iar fiul lui, Mithridates III, folosindu-se de luptele dintre diadochi, își luă în anul 280 î.e.n. titlul de rege punînd bazele Pontului, fapt pentru care i s-a dat numele de Mithridates III *Ktistes* (= întemeietorul). Urmașii lui, amestecîndu-se în luptele dintre seleucizi, au izbutit să-și consolideze poziția. Unul dintre ei, Pharnakes (190—161 î.e.n.), a ocupat *Sinope*, unde succesorul său Mithridates V Euergetes (161—121 î.e.n.) își mută capitala. Dovedind un simț politic foarte ascuțit, Mithridates V Euergetes se preocupă de crearea unei flote pontice; păstră relații de prietenie și cu seleucizii și cu romanii; ajută pe romani în timpul celui de al treilea război punic (149—146 î.e.n.) și, mai ales, în 133 î.e.n. puse la dispoziția acestora toate forțele sale în lupta împotriva lui *Aristonikos* din Pergam, fapt care-l determină pe Manius Aquillius ca, în cadrul reglementării situației în Asia Mică,

să acorde Pontului importantul teritoriu al *Frigiei*, cu orașele *Laodiceea* și *Apamea*, refuzîndu-l lui Eumenes II, regele Bithiniei; prin aceasta regatul Pontului se întărea considerabil. dar suscita în același timp nemulțumirea Bithiniei. În fine, Mithridates V reuși să pună pe tronul Cappadociei pe ginerele său *Ariarates Epiphanes*, reducînd acest stat la situația de vasal al Pontului. Dar în anul 121 î.e.n., Mithridates V Euergetes căzu victima unui complot, lăsînd 2 fii: *Mithridates Eupator*, în vîrstă de 11 ani și *Mithridates Chrestos*, încă mai tînăr. De aceea regența reveni reginei *Laodike*, pricipesă seleucidă, partizană a unei politici de obediență față de Roma, ambițioasă, dar lipsită și de experiența politică și de prestigiul necesar continuării operii soțului ei. Ori, folosindu-se de criza dinastică izbucnită în anul 121 î.e.n., Senatul roman anulă, în 116 î.e.n., hotărîrea lui Aquilius: Frigia, devenită o federație de orașe importante, fu luată Pontului și trecută sub protectoratul roman. Nemulțumit de guvernarea mamei sale (care, de altfel, încerca să-și aroge întreaga putere, în dauna fiilor ei,) tînărul Mithridates Eupator fugi de la curte, ducînd timp de șapte ani o viață rătăcitoare prin regiunile muntoase ale țării, cunoscîndu-i toate colțurile, îndurînd greutăți și lipsuri, dar oțelindu-și în același timp trupul și sufletul. În anul 111 î.e.n. reveni pe neașteptate în Sinope, o închise pe Laodike, ucise pe fratele său Chrestos și se proclamă rege al Pontului; dificultățile pe care Roma le întîmpina tocmai atunci: primejdia cimbro-teutonică și începutul războiului cu Jugurtha au împiedicat-o să intervie.

2. Începutul domniei lui Mithridates VI Eupator; perioada consolidării. Tînărul suveran îmbina în persoana lui tradițiile persane și cultura hellenică. Portretul de o expresivă justețe pe care i l-a schițat istoricul Jérôme Carcopino, îl înfățișează tocmai în această ipostază. „Cu statura lui înaltă și cu chipul frumos, cu favoriții mici și cu pletele lungi ondulate acoperind cicatricea cu care-l însemnase fulgerul, cu buza groasă și fruntea lată, cu nasul gros și gura mică, cu privirea adîncă sub arcada proeminentă, el apare pe monetele sale și în bustul de la Louvru, ceea ce a fost în realitate: un ciudat amestec de brutalitate și de rafinament, de barbarie și de cultură, de pasiune sensuală și de inteligență lucidă. Cu tiara pe cap, are înfățișarea unui persan, poartă numele unui zeu iranian, sacrifică după riturile magilor... lui Ahura Mazda, dar venerează, totodată, divinitățile cappadociene și-și revarsă darurile asupra sanctuarelor Helladei". Cu aceste calități și defecte Mithridates VI Eupator (111—63 î.e.n.) apare ca una dintre cele mai de seamă figuri de „barbar hellenizat", încercînd să justifice prin chiar hellenismul lui lupta de peste un sfert de veac dusă împotriva dominației romane în Orientul hellenistic.

Dar pînă să înceapă lupta împotriva Romei, tînărul suveran al Pontului caută să-și consolideze poziția. Ocazia i-o oferă situația grea a coloniilor grecești din Crimeea și Regatul bosporan, supuse unei tot mai accentuate presiuni de „barbarii" stepei: sciții. În adevăr, sub influența relațiilor cu orașele grecești, o bună parte a triburilor scite trec, între sec. IV—II î.e.n. la viața sendentară, ocupîndu-se cu agricultura. Diferențierea socială, creșterea sclavajului și formarea claselor sociale au determinat în a doua jumătate a sec. III î.e.n. formarea unui stat scitic, care și-a atins apogeul în

sec. II î.e.n. pe vremea regelui *Sciluros*, Acesta ș-a fixat capitala în Crimeea, la *Neapolis*, oraș nou înființat (lîngă Simferopol) și a bătut monetă cu inscripția în limba greacă. Voind să aducă sub ascultarea sa cele două mari colonii grecești *Olbia* și *Chersonesul Tauric* (Sebastopolul), regele Sciluros făcu presiuni asupra lor, îngreuindu-le comerțul prin expediții de jaf și supunîndu-le la „daruri". Olbia sfîrși prin a se supune, Chersonesul însă a rezistat, ajutat fiind și de regatul bosporan. Dar, spre sfîrșitul sec. II î.e.n., cînd regatul bosporan slăbise, sciții reîncepură atacurile, izbutind să cucerească posesiunile chersonesitane *Kerkinitis* și *Kalos Limèn*. La moartea lui Sciluros (c. 110 î.e.n.), fiul său *Palakos* și-a intensificat atacurile asupra Chersonesului și atunci orășenii au cerut ajutorul regelui Mithridates, pe care l-au recunoscut protector al lor. Mithridates a ascultat cererea și le-a trimis în ajutor un corp expediționar sub conducerea strategului *Diophantos*, fiul lui Asklepiadoros din Sinope, care „reunea talentele de condotier, de diplomat și de explorator; el cunoștea perfect regiunile din nordul Pontului Euxin, cu privire la care scrisese o lucrare vestită" (Reinach). Din decretul onorific pe care chersonesitanii l-au gravat în cinstea lui Diophantos aflăm că „atacat de regele Palakos, el i-a pus pe goană pe sciți socotiți pînă atunci de neînvins, îngăduindu-i regelui Mithridates să ridice primul trofeu împotriva lor" și că „după ce i-a învins pe *taùri* (= locuitorii din S. Crimeii) și a construit în regiunea lor un oraș" (= *Eupatoria*, după numele regelui) el „a luat pe cei mai aleși cetățeni (ai Chersonesului), a pătruns în inima Sciției (= Crimeii), a cucerit fortărețele regale (scitice) *Chabai* și *Neapolis*... zdrobind puterea barbarilor." Dar Palakos își refăcu forțele, încheie alianță cu roxolanii și reîncepu lupta, deși se apropia iarna. Mithridates îl trimise din nou pe Diophantos cu 6.000 de hopliți. Acesta, deși începuse să cadă zăpada, atacă din nou fortărețele scitice, recuceri Kerkinitis și zdrobi sub zidurile așezării chersonesitane Kalos Limèn atît pe sciții lui Palakos, cît și pe roxolanii lui *Tasios*, care îi veniseră în ajutor. Cei mai mulți dintre fiii lui Sciluros se supuseră, în timp ce Palakos cu alți frați ai săi își căutară refugiul la Roma, cerînd ajutor împotriva lui Mithridates. În acest timp, la *Pantikapaion*, capitala Bosporului, izbucniseră mișcări ale sciților rezidenți în oraș. Regele Bosporului, *Pairisades*, ceru ajutor lui Mithridates, făgăduindu-i în schimb să-l lase urmaș al său. Regele Pontului îl trimise și aici pe Diophantos. Dar între timp, sciții din Pantikapaion (în majoritate sclavi) se răsculaseră sub conducerea lui *Saumakos*, îl uciseseră pe rege și-l proclamaseră pe șeful lor. Diophantos cuceri regatul bosporan, îl luă prizonier pe Saumakos, pe care-l trimise în Pont, iar Mithridates fu proclamat rege al Bosporului (107 î.e.n.)

În felul acesta, în cîțiva ani puterea lui Mithridates crescuse considerabil: regatul Bosporului era aproape la fel de întins ca al Pontului; regiunile din nordul Mării Negre îi aduceau un venit anual de 200 de talanți și de 90.000 de hectolitri de grîu, în timp ce „barbarii" sciți, meoțieni, roxolani și bastarni aveau să-i ofere mercenari din belșug. Dar nu mai puțin însemnat era cîștigul moral: „Mithridates căpătă încrederea în el însuși și inspiră încredere lumii grecești; toate spiritele luminate i-au fost recunoscătoare pentru serviciul adus cauzei civilizației și, de aici înainte, oriunde se găseau greci opri-

mați, își îndreptau privirea spre tînărul rege al Pontului, ca spre un mîntuitor posibil". (Reinach).

Dar succesul împotriva „barbarilor" sciți l-a îndemnat pe Mithridates să-ți întindă influența pînă la gurile Dunării. Printr-o serie de expediții conduse de generali de-ai săi, el îi constrînse pe sarmați și pe bastarni la acorduri prin care să furnizeze Pontului mercenari: sarmații, în special iazigii, i-au constituit o excelentă cavalerie, în timp ce bastarnii, constituiți într-o infanterie masivă, au îndrăznit să lupte, cîteodată cu succes, împotriva redutabilei legiuni romane. În același timp, Mithridates atrase în alianța sa pe tracii din Hemus și Rhodope, precum și coloniile grecești de pe țărmul stîng al Pontului: Histria, Tomi, Callatis, Odessós, Mesembria și Apollonia (unde regele Pontului trimisese și o garnizoană). Alianța trebuie să fi fost destul de strînsă de vreme ce pe staterii de aur bătuți la Histria, Tomi și Callatis este reprezentat chipul lui Mithridates, așa încît apare ca foarte îndreptățită concluzia că „în prima treime a sec. I î.e.n., coloniile grecești din Marea Neagră alcătuiau o adevărată uniune cu regatul Pontului și al Bosporului Cimmerian, de la care așteptau sprijin în lupta cu triburile învecinate și a cărui acțiune antiromană se legau s-o susțină cu toate slabele lor mijloace" (Pippidi).
În felul acesta, Mithridates își crease un stat puternic, pe care cucerirea Colchidei și anexarea Armeniei Mici (al cărei suveran, Antipater, abdicase în favoarea lui) îl consolidase și mai mult. Dar Mithridates nu se mulțumea cu atît: el vroia să redobîndească în Asia Mică pozițiile pe care Pontul le pierduse după moartea tatălui său.

3. **Primele ciocniri cu Roma.** Regatul Pontului nu-și putea valorifica avantajele de care dispunea atîta vreme cît strîmtorile care asigurau ieșirea la Marea Egee și, prin ea la Marea Mediterană, îi erau închise. De aceea, ieșirea la strîmtori a devenit principala preocupare a lui Mithridates după consolidarea poziției sale. Dar cum problema strîmtorilor constituia un articol esențial al politicii romane în Orient, iar regele Pontului nu voia un conflict deschis cu Roma, el așteptă mai întîi o împrejurare care să împiedice pe romani să intervie direct. Primejdia invaziei teutonice, care la data aceea (104 î.e.n.) absorbea toată atenția și toate forțele Romei, îi oferi lui Mithridates prilejul așteptat. Dar, prudent, regele încercă să ocupe teritoriile care-l interesau, Paflagonia și Galatia, fără a se ciocni cu Roma. De aceea el încheie un acord cu Nicomedes II, activul și ambițiosul rege al Bithyniei, pentru ca, împreună, să ocupe cele două „state-tampon" care-l despărțeau de provincia Asia. Paflagonia a fost ocupată și împărțită între cei doi suverani, în ciuda protestului roman; dar Eumenes, nevoind să provoace un nou protest roman, declară partea din Paflagonia pe care o ocupase regat independent, în care însă puse ca rege pe un fiu al său, fapt care îl nemulțumi pe Mithridates. Acesta încercă să creeze dificultăți Romei, trimițînd o solie teutonilor, oferindu-le sprijinul său; dar înfrîngerea neamurilor germanice de către Marius spu beră această încercare. De aceea, el ocupă Galatia. Senatul roman se folosi de această acțiune unilaterală a regelui Pontului pentru a produce ruptura între el și Eumenes II al Bithyniei. În adevăr, ascultînd de îndemnurile Romei, Eumenes II ocupă Cappadocia, unde exercita regența, în nu-

mele fiului ei Ariarathes VII, regina Laodike, sora lui Mithridates; dar cum această schimbare scotea Cappadocia din sfera de influenţă pontică şi o trecea în cea bithinică, Mithridates goni trupele lui Eumenes şi îl restabili pe nepotul său Ariarathes VII, căruia îi dădu ca principal sfetnic pe un om al său, Gordios. Prin aceasta, însă, el pierdu sprijinul singurului suveran capabil a-l ajuta într-un eventual conflict cu Roma, în afara faptului că Eumenes II, înlăturat din Cappadocia, căută imediat o înţelegere cu Senatul. Temînduse de izolare, Mithridates trimise în anul 101 î.e.n. o solie la Roma, în speranţa că va putea obţine bunăvoinţa interesată a unui grup de senatori; dar ostilitatea opiniei publice, care începea să vadă în regele Pontului un nou Jugurtha, a făcut ca încercarea să eşueze: mai ales partidul popularilor începea să înţeleagă că acţiunile lui Mithridates ameninţau direct interesele economice romane în Asia Mică. De aceea, după ce în anul 99 î.e.n., Marius, sub pretextul unui pelerinaj religios, vizitase Asia Mică, sfătuindu-l pe regele Pontului să-şi revizuiască atitudinea, Senatul hotărî să procedeze mai energic. În adevăr, nemulţumit de atitudinea puţin obedientă a nepotului său Ariarathes VII, Mithridates pusese la cale asasinarea lui şi-l înlocuise cu un fiu al său, pe care îl prezentă drept un fiu al fostului rege al Cappadociei, Ariarathes V, căzut în lupta împotriva lui Aristonikos, dîndu-i numele de Ariarathes VIII Filopator: ori aceasta însemna, de fapt, anexarea Cappadociei la regatul Pontului. De aceea, în anul 95 î.e.n., Senatul ceru în termeni imperativi lui Mithridates să evacueze Cappadocia şi teritoriile paphlagoniene ocupate, iar lui Eumenes să-şi retragă fiul de pe tronul Paphlagoniei. Mithridates înţelese că în caz de refuz risca un război cu Roma, care avea acum mîinile libere; de aceea, evacuă toate teritoriile cucerite, în acelaşi timp cu Eumenes. Paphlagonia deveni o federaţie de comunităţi libere, în timp ce în Cappadocia, unde se stinsese vechea dinastie, fu ales un nou rege în persoana nobilului persan Ariobarzanes. În felul acesta, prima încercare a lui Mithridates de a-şi întinde stăpînirea spre apus se sfîrşise cu un eşec total; dar, supunîndu-se hotărîrilor Romei, regele Pontului căută să-i provoace acesteia noi dificultăţi, suscitîndu-i noi adversari, de data aceasta prin atragerea în luptă a unor forţe de dincolo de Eufrat, încheind un acord cu regele Armeniei, Tigranes, căruia-i dăduse de soţie pe fiica sa Cleopatra. Tigranes pătrunse în Cappadocia (93 î.e.n.) de unde îl goni pe noul rege Ariobarzanes şi puse pe tron pe omul de încredere al lui Mithridates, Gordios, fostul ministru al lui Ariarathes VII; pe această cale ocolită, regele Pontului recăpătă controlul asupra Cappadociei. Numai că romanii reacţionară cu vigoare: în anul 92 î.e.n., guvernatorul Ciliciei, L. Cornelius Sulla, primi sarcina de a-l restaura pe Ariobarzanes pe tronul cappadocian. Sulla îl goni pe Gordios şi îl restabili pe Ariobarzanes; apoi se întîlni cu un reprezentant al regelui parţilor, în apropierea Eufratului, acordînd regelui parţilor, Mithridates II cel Mare, titlul de „prieten al poporului roman": era cel dintîi contact între romani şi parţi. Şi noua încercare a lui Mithridates eşuase, iar ceea ce era mai grav era faptul că prin acordul cu parţii, care erau adversarii lui Tigranes, romanii izbutiseră să-l încercuiască. Din această cauză, conflictul, latent pînă acum, dintre el şi romani intră într-o fază acută.

4. **Primul război cu Roma** *(89—85 î.e.n.)* Împrejurarea pe care Mithridates o aștepta se ivi în anul 91 î.e.n.: nemulțumiți de a li se fi refuzat cetățenia romană, italioții (*socii*) se răsculaseră împotriva Romei. Socotind răscoala mai gravă decît era și contînd pe o durată îndelungată a ostilităților, regele Pontului își reluă planul de expansiune spre apus, iar situația din Bithynia îi oferi pretextul trebuitor. În adevăr, la moartea regelui Nicomedes II în 94 î.e.n. tronul fusese ocupat de fiul său mai mare Nicomedes III Filopator; dar fiul mai mic, Socrates, socotindu-se nedreptățit de faptul că Senatul îl recunoscuse pe Nicomedes III, fugi la curtea lui Mithridates și-i ceru ajutor. Mithridates intră cu oștirea în Bithynia, îl expulză pe Nicomedes III și îl înlocui cu Socrates, care-și luă numele de Nicomedes IV. În același timp, îndemnat de regele Pontului, Tigranes năvăli în Cappadocia, gonindu-l iarăși pe Ariobarzanes (care fugi după ajutor la Roma) și înlocuindu-l cu un alt fiu al lui Mithridates, care luă numele de Ariarathes IX (90 î.e.n.). La plîngerea suveranilor detronați, Senatul, care depășise faza critică a răscoalei italicilor, trimise o solie în frunte cu M. Aquilius, care să impună restabilirea lor. Dînd dovadă de suplețe, Mithridates nu opuse rezistență, ba chiar îi ajută pe romani, asasinîndu-l pe Nicomedes IV, așa încît în vara anului 89 î.e.n. restaurarea celor doi regi era fapt împlinit. Numai că atunci se produse un incident care duse la izbucnirea ostilităților. Publicanii romani cu sediul la Pergam, care sprijiniseră cu bani acțiunea de restaurare, cerură regilor Nicomedes IV și Ariobarzanes restituirea sumelor avansate și deoarece aceștia nu le putură îndeplini cererea, Nicomedes, la sugestia publicanilor și cu consimțămîntul tacit al legatului Aquilius, închise strîmtorile pentru flota pontică, iar apoi, spre sfîrșitul verii anului 89 î.e.n. năvăli în regatul Pontului, de unde se înapoie cu o pradă bogată. Mithridates protestă pe lîngă Aquilius, dar acesta, interesat în cauză, declară că romanii nu vor îngădui ca Nicomedes să fie atacat. Cum închidera strîmtorilor însemna o grea lovitură dată economiei Pontului, Mithridates începu ostilitățile. El folosise răgazul dintre 92 și 89 î.e.n. pentru a-și întări forțele militare și a-și constitui rezerve alimentare: o flotă de 300 de corăbii; o armată numeroasă alcătuită din mercenari armeni, cappadocieni, paflagoni, sciți, sarmați, bastarni, traci celți și greci, mari rezerve de cereale în Crimeea, precum și acorduri de neutralitate sau de alianță cu vecinii, îl făceau să privească confruntarea cu Roma fără teamă. În același timp, emisarii săi străbătuseră lumea grecească desfășurînd o intensă propagandă antiromană, suscitînd ura împotriva dominației romane și mai ales împotriva numeroșilor negustori și cămătari romani și italici, care, profitînd de poziția lor privilegiată, exploatau în chip neomenos pe localnici. La acestea se mai adăuga și nemulțumirea provocată de incapacitatea Romei de a stăvili pirateria, care stînjenea puternic viața economică. Războiul începu cu o serie de victorii ale lui Mithridates: Nicomedes III, care pătrunsese în Paphlagonia a fost învins, gonit din Bithynia și silit să se refugieze lîngă Aquilius; oștile romane, înfrînte, se retrăgeau continuu; Aquilius, după o retragere pînă la Pergam, se refugie tocmai la Mitylene; unul din aghiotanții lui, Oppius, trebui să se predea, iar flota romano-bithynă, auzind de dezastrul armatei, se predase fără luptă. Strîmtorile erau din nou deschise flotei pontice, iar trupele de

uscat, după ce ocupaseră provincia Asia, atinseseră țărmurile Mării Egee, făcînd joncțiunea cu flota. Pretutindeni regele era primit ca un liberator: cu excepția cîtorva cetăți, întreaga Asie se răsculă împotriva Romei, Mithridates arogîndu-și rolul de campion al hellenismului oprimat, de răzbunător al Asiei și Greciei împotriva plutocrației romano-italice, exploatatoare neîndurată a meșteșugarilor, țăranilor și negustorilor indigeni. Instalat la Efes, el trimise ordine secrete noilor guvernatori de a masacra, la o dată prestabilită, pe toți italicii rezidenți acolo. Și, în ziua stabilită, aproape 80.000 de italici, de toate vîrstele și sexele, fură masacrați: „Vecerniile efesiace“ au fost urmate de eliberarea sclavilor, de confiscarea bunurilor, împărțite între fiscul regal și orașele apăsate de datorii și de iertarea pe timp de 5 ani a tributului. Din Asia, mișcarea se extinse și în Grecia, începînd cu Athena, unde spiritul democratic încă dăinuia. În scurtă vreme, aproape întreaga Grecie se ralie cauzei lui Mithridates, convinsă că victoriile regelui însemnau sfîrșitul dominației romane. În fine, lărgindu-și acțiunea diplomatică anti-romană, Mithridates își trimise emisari pînă în Italia, care intrară în legătură cu triburile samnite ce încă mai continuau lupta împotriva Romei, acordîndu-le sprijin material și întreținîndu-le spiritul de rezistență. În felul acesta aproape întregul Orient hellenistic se găsea sub controlul lui Mithridates, iar teama față de represiunea romană pentru sîngele italic vărsat crea o solidaritate, pe care însă regele o supraevalua. În adevăr, succesele inițiale ale regelui Pontului se datorau în bună măsură războiului civil dintre Marius și Sulla, care tocmai atunci se desfășura la Roma. Dar de îndată ce Marius și partidul popularilor au fost învinși, Senatul încredință lui Sulla conducerea războiului împotriva lui Mithridates.

Regele își stabilise reședința la Pergam, arătîndu-și în felul acesta intenția de a-și transforma regatul într-o monarhie greco-orientală, sprijinită mai ales pe elementul grec. De aici, trimisese în Grecia, în sprijinul Athenei răsculate, o armată sub conducerea lui Archelaos. Dar, în desfășurarea operațiunilor, regele săvîrșise o serie de greșeli, care pe de o parte au afectat potențialul militar, iar pe de alta i-au înstrăinat simpatiile populației hellenice. „Vecerniile efesiace“, ca și masacrul italioților din insula Delos, au creat în jurul lui un sentiment de oroare, în timp ce extensiunea continuă a cuceririlor a dus la fărîmițarea oștirii într-un mare număr de garnizoane, răspîndite la distanțe mari, ceea ce îi anula superioritatea numerică. Folosindu-se de aceste greșeli ale regelui, Sulla, singurul dintre marii generali care cunoștea bine situația din Orient, atacă Athena pe care o cuceri la 1 martie 86 î.e.n. Spre norocul lui, cea de a doua oștire trimisă de Mithridates pentru a ajuta pe răsculații ce se retraseră pe Akropolis, condusă de un fiu al lui Mithridates, Ariarathes, înainta atît de încet, încît, bănuind o trădare, regele poruncise otrăvirea lui Ariarathes și preluarea conducerii de către generalul pontic Taxiles, fapt care-i dăduse posibilitatea lui Sulla să o întîmpine la Chaeroneia și să o distrugă. Peste puțină vreme capitulă și Akropolis. Era și timpul, deoarece popularii, reluînd conducerea în Roma, îi luaseră comanda lui Sulla și o dăduseră lui L. Valerius Flaccus, cu misiunea de a-i lua fostului comandant legiunile și apoi, cu toate forțele, să-l înfrîngă pe Mithridates. Dar Flaccus, socotind că este preferabil să lupte și el împotriva regelui Pon-

tului și să amîne răfuiala cu Sulla, străbătu Macedonia și Tracia, izgonind garnizoanele pontice și izbuti cu ajutorul flotei Byzanțului, în plină iarnă, să-și treacă o parte a trupelor pe coasta asiatică. Datorită acestui fapt, Sulla putu să întîmpine și să înfrîngă la Orcheomenos, după o bătălie îndîrjită de două zile, a treia oștire pe care Mithridates o trimisese în Grecia sub conducerea unuia dintre cei mai buni generali ai săi, Dorilaos. Anul 86 î.e.n. se termina cu o înfrîngere categorică a regelui. Înfrîngerile repetate îi zdruncinaseră puternic autoritatea în Orient; măsurile sociale pe care le luase, ca eliberarea sclavilor și anularea datoriilor, loveau în interesele claselor avute care tocmai scăpaseră de concurența italicilor, făcîndu-le să-l părăsească; continuele cereri de bani, ca și purtarea despotică a tiranilor puși de el în fruntea regiunilor ocupate nemulțumea populația. De aceea, la știrea înfrîngerii suferite de armata pontică în Grecia, Ephesul se răsculă, urmat de Smyrna, Sardes și Kolophon, iar după puțină vreme răscoala se întinse la strîmtori și la țărmurile Mării Negre. Și deoarece în acest timp, generalul roman Fimbria, care-l înlocuise pe Flaccus (după uciderea acestuia de către soldați), începuse în Asia Mică lupta împotriva lui Mithridates, regele, dînd dovadă încă o dată de simțul practic care-i caracteriza politica, începu tratative de pace. Socotind condițiile puse de Sulla ca fiind prea grele, regele începu prin a le respinge, dar cînd generalul roman debarcă pe coasta Asiei Mici, iar trupele lui Fimbria trecură de partea lui, Mithridates se întîlni cu Sulla în august 85 î.e.n. la Dardanos în Troada și se ajunse la pace. Condițiile pe care regele trebui să le primească erau deosebit de aspre: el evacua toate cuceririle asiatice, inclusiv Paphlagonia și Cappadocia; preda 70 de vase de război cu întregul echipament; plătea o despăgubire de 2.000 de talanți; evacua toate insulele din Marea Egee; restituia pe toți prizonierii și ostatecii romani; în schimb se acorda o amnistie pentru orașele grecești și asiatice care masacraseră romani și-l ajutaseră pe rege, iar lui Mithridates i se recunoștea titlul de *rex socius atque amicus populi Romani*. Nicomedes III a fost restabilit în Bithynia și Ariobarzanes în Cappadocia; sclavii eliberați au fost înapoiați stăpînilor lor, iar provincialii obligați să plătească uriașa sumă de 20.000 de talanți.

Hotărîrea lui Sulla de a accepta oferta de pace a regelui a fost dictată nu numai de nevoia de a avea mîinile libere și o mare sumă de bani în vederea ducerii luptei împotriva popularilor, care în absența lui reluaseră puterea și-l proscriseseră, ci și de dificultățile unui război în regiunile aspre ale Pontului, lipsite de căi de comunicație și depărtate de bazele proprii, ca și de considerentul că entuziasmul pentru Mithridates, ca și speranțele puse în el nu s-ar mai fi putut repeta vreodată.

5. Al doilea război cu Roma (76—63 î.e.n.) Prima confruntare militară directă a regelui Pontului cu Roma se terminase cu o înfrîngere: calculele lui, care porniseră totdeauna de la ideea folosirii dificultăților, mai ales interne, ale adversarilor, se dovediseră greșite. De aceea, cu o luciditate egalată doar de tenacitatea cu care își continuă realizarea vechilor lui țeluri, Mithridates reconsideră întreaga situație, ajungînd la concluzia că, în fața unui adversar ca statul roman, nu trebuia să se sprijine decît pe propriile lui forțe și pe făurirea unui nou sistem de alianțe, de natură să creeze adversarului

dificultăţi mai îndelungate. Pacea de la Dardanos arătase inferioritatea Pontului în faţa Romei; provincia Asia fusese recuperată; regii clientelari ai Bithyniei şi Cappadociei restauraţi pe tronurile lor; tezaurul regal slăbit, flota simţitor redusă, oştirile decimate; aliaţii înfrînţi şi demoralizaţi. Toate acestea aveau să ceară ani pentru a putea fi redresate şi, înţelegînd nevoia unui răstimp de răgaz mai îndelungat, Mithridates păstră timp de mai bine de zece ani o atitudine de prudentă observare a tratatului cu Roma, continuîndu-şi, totodată, pregătirile militare şi diplomatice. Deşi fusese învins, teritoriul regatului său nu fusese călcat de trupele duşmane şi nici micşorat, deoarece nu pierduse niciuna din posesiunile de pe ţărmul Mării Negre, iar cît priveşte despăgubirea impusă de Roma, ea era fără însemnătate, avînd în vedere rezervele de care dispunea. Iată de ce, ţinînd seama de întinderea regatului şi de marile lui resurse, nu era îndoială că, în cîţiva ani, avea să-şi refacă potenţialul militar, în aşa fel încît să poată rezista unui nou atac sau, în cazul unei conjuncturi favorabile să-şi poată relua vechiul plan de întemeiere a unui puternic stat greco-iranian.

Situaţia politică din Roma i-a oferit răgazul trebuitor: războiul civil dintre Marius şi Sulla, dictatura sullană, campaniile împotriva lui Sertorius, prădăciunile piraţilor, toate solicitînd atenţia Romei în alte sectoare, au împiedicat-o să urmărească îndeaproape mişcările lui Mithridates. Acesta, după sfîrşitul ostilităţilor cu Roma, avusese de făcut faţă unei răscoale în Colchida şi unei mişcări mai puternice în Bosporul Cimerian, în care scop îşi organizase o nouă oştire. Sub pretextul că regele pregăteşte războiul de revanşă, L. Licinius Murena, pe care Sulla îl lăsase în provincia Asia cu două legiuni, reîncepu, în 83 î.e.n. ostilităţile, jefuind importantul oraş Comana. Mithridates se mulţumi să protesteze, iar Sulla, care nu dorea reluarea ostilităţilor, îi dădu ordin lui Murena să înceteze acţiunea militară împotriva Pontului. Dar ordinul întîrziind, în 82 Murena trecu peste Halys şi jefui regiunile occidentale ale Pontului; dar pe cînd se înapoiau încărcate de pradă, legiunile romane fură atacate şi înfrînte. Faptul nu avu urmări, deoarece Sulla, în 81, îl însărcină pe A. Gabinius să pună capăt acestor ciocniri (care sînt numite, cu totul impropiu „al doilea război cu Mithridates"), restabilind pacea. Deşi de mică însemnătate, incidentul îi îngăduise regelui Pontului să cîştige o victorie împotriva oştilor romane, ridicîndu-i prestigiul.

Timp de 8 ani Mithridates îşi continuă pregătirile în vederea viitoarei confruntări cu Roma, care părea de neînlăturat: prin însuşi echivocul pe care-l închidea în ea, pacea de la Dardanos nu putea fi decît un armistiţiu. Pe lîngă pregătirile militare propriu zise, el duse şi o susţinută acţiune diplomatică, menită să-i atragă alţi aliaţi. Astfel, în anul 75 î.e.n., regele Pontului intrase în legături cu Sertorius, care, în Spania, ducea o luptă dîrză împotriva regimului optimaţilor, restaurat de Sulla, afectînd a-l recunoaşte ca reprezentant legal al statului roman. Acordul încheiat lăsa lui Mithridates întreaga libertate de acţiune în Asia Mică, cu condiţia de a respecta integritatea provinciilor asiatice romane; Sertorius trebuia să-i trimită regelui ofiţeri şi instructori militari în vederea instruirii trupelor pontice, iar Mithridates se angaja să-i plătească 3000 de talanţi şi să-i construiască o flotă. Deoarece, însă, distanţa care-i separa pe cei doi contractanţi era considerabilă, Senatul

nu a considerat acordul ca reprezentînd o primejdie imediată. În același timp, regele încheie o alianță mai strînsă cu Tigranes, regele Armeniei, care, folosindu-se de dificultățile Romei și de anarhia ce domnea în regatul Seleucizilor (redus la acea dată numai la Syria), își creiase o stăpînire care se întindea de la Marea Caspică pînă la Mediterana și, ocupînd Antiochia, își luase titlul de „rege al regilor". Atragerea puternicului rege al Armeniei în tabăra forțelor antiromane nu era numai un succes diplomatic, ci aducea acestei tabere, al cărei suflet era Mithridates, o forță militară considerabilă. În fine, neținînd seama de nici un considerent în afară de interesul propriei sale politici, regele Pontului făcu din pirații care infestau Marea Mediterană aliații săi, stimulîndu-i în lupta împotriva traficului roman, care nu numai că crea Romei greutăți economice, dar îi și micșora prestigiul. Sprijinit pe reorganizarea armatei și pe sistemul de alianțe pe care și-l făurise, Mithridates aștepta un moment favorabil. Și împrejurarea se ivi în anul 74 î.e.n. odată cu moartea regelui Nicomedes III al Bithyniei. În adevăr, acesta lăsase prin testament regatul său Romei, iar Senatul se grăbise să-l accepte, anexînd Bithynia la provincia Asia. Noua situație, însă, constituia un obstacol în calea tendinței lui Mithridates de a ajunge la strîmtori. Și atunci, folosind greutățile Romei care era angajată în lupta împotriva lui Sertorius și ale cărei căi de comunicație erau stînjenite de pirați, Mithridates, sub cuvînt că apără interesele fiului lui Nicomedes, care refuzase să accepte hotărîrea testamentară a tatălui său, pătrunse în Bithynia, care-l primi ca pe un eliberator. Avînd alături de el și pe ofițerul roman M. Marius, trimis de Sertorius, regele afecta a fi și reprezentantul „guvernului legal" al Romei, reprezentat pentru el prin generalul din Spania. Senatul reacționă însă imediat, trimițînd împotriva lui pe cei doi consuli ai anului 74: Aurelius Cotta primi provincia Bithynia, iar L. Licinius Lucullus, un încercat aghiotant al lui Sulla, primi provincia Cilicia, căreia mai apoi îi fu adăugată și Asia. Cotta, care venise în apărarea Calcedonului, asediat de Mithridates și cu armata de uscat și cu flota, fu învins și închis în oraș. Dar Lucullus, venit în ajutorul lui Cotta, îl obligă pe rege să ridice asediul și să se retragă în Propontida, unde încercă să cucerească Kyzikos. Temîndu-se de primejdia pontică, Byzantion își puse flota la dispoziția lui Lucullus, care îl blocă la rîndul său pe rege; acesta scăpă numai părăsindu-și oștirea, în timp ce generalii îi erau învinși în Frigia și Galația, iar flota îi era distrusă în Marea Egee. Lucullus pătrunse în Bithynia și reintroduse stăpînirea romană. Regele încercă o diversiune, echipînd o nouă flotă cu care amenință Byzantion și atacă Perinthul; dar ea fu învinsă lîngă insulele Lemnos și Tenedos, iar ce mai rămăsese, fu scufundată aproape în întregime de o furtună. În anul 72 î.e.n. Lucullus care pătrunsese pe teritoriul Pontului învestind Amisos, principalul centru economic al țării, îl învinse din nou pe rege la Cabira, obligîndu-l să-și caute refugiul în Armenia, la ginerele său Tigranes. Pierzîndu-și pentru prima dată cumpătul, el dădu ordin ca toate femeile din haremul său, precum și cele 3 surori ale sale, care să găseau adăpostite în fortăreața Pharnakeia, pe coasta Mării Negre, să fie ucise (71 î.e.n.). Continuîndu-și înaintarea, Lucullus cuceri în anul următor principalele orașe ale Pontului: Amisos, Heraklea, Amasia și Sinope. Acesta din urmă căzu mulțumită trădării rege-

lui Bosporului Cimerian, Machares, fiul lui Mithridates, care înțelegîndu-se cu romanii, împiedicase aprovizionarea orașului.

Tigranes, care-l adăpostea pe Mithridates, respinse cererea de extrădare pe care i-o făcuse Lucullus, sperînd că forța militară de care dispunea îi va reține pe romani de a-l ataca. Dar Lucullus, pătrunse în Armenia, înaintă pînă la capitala acesteia, Tigranocerta, și la 6 octombrie 69 î.e.n. învinse numeroasa, dar puțin omogena oștire a lui Tigranes, într-o luptă, pe care acesta o dăduse împotriva sfatului lui Mithridates. Înțelegînd că pentru înfrîngerea romanilor era nevoie de unirea tuturor forțelor Orientului, regele Pontului se adresă printr-o scrisoare patetică regelui parților Phraates III Arsakes XII, îndemnîndu-l să nu rămînă nepăsător la zdrobirea Pontului și Armeniei, deoarece aceeași primejdie îl aștepta și pe el. Dar regele part preferă să păstreze neutralitatea. Din fericire pentru Mithridates, asprimea disciplinei militare impusă de Lucullus începu să provoace nemulțumirea ostașilor romani, care refuzară să mai înainteze în Armenia, imobilizîndu-l pe generalul roman. Folosindu-se de aceasta și de faptul că în anul 67 î.e.n. Roma a fost ocupată cu războiul împotriva piraților, Mithridates reintră în Pont, masacră garnizoanele romane și cîștigă la Zela o victorie hotărîtă asupra unei oștiri romane. În același timp, Tigranes năvăli în Cappadocia. Se părea că soarta războiului se întorsese. Dar la începutul anului 66 î.e.n. conducerea războiului din Orient fu încredințată lui Pompeius. Spirit metodic și dispunînd de forțe numeroase, el începu prin a-și asigura neutralitatea regelui parților. Înțelegînd gravitatea situației, Mithridates făcu propuneri de pace; dar Pompeius le respinse și pătrunse în Pont. Asediat în Dasteira, regele izbuti să scape, dar ajuns din urmă de armata romană, fu înfrînt cu desăvîrșire. Scăpat cu greutate de a nu fi prins, el căută din nou refugiu la Tigranes. Dar acesta, căutînd înțelegerea cu romanii, refuză să-l primească. Și atunci, rămas aproape singur, bătrînul rege își părăsi țara, pe care nu avea s-o mai revadă, și se refugie tocmai la Dioscurias, în Colchida, la poalele Caucazului (toamna anului 66 î.e.n.). Pompeius primi mai întîi supunerea lui Tigranes, apoi îl urmări pe regele Pontului, silindu-l să fugă în Bosporul Cimerian. Considerînd războiul cu Pontul virtual terminat, el se înapoie în Syria. Pe cînd se găsea la Ierícho, primi știrea morții regelui (63 î.e.n.).

6. **Sfîrșitul lui Mithridates.** Regatul bosporan, unde se refugiase Mithridates, după ce făcuse parte din statul său, fusese dat de rege fiului său Machares, care, însă, îl trădase, căutînd prietenia romanilor. La sosirea bătrînului rege, căpeteniile locale se strînseseră în jurul lui, așa încît părăsit de toți, Machares se sinucise. Mithridates alcătui atunci, un plan gigantic: după ce strînse o oștire de 36.000 de oameni, pe care o echipă după sistemul roman, el trimise emisari care să recruteze mercenari „barbari" din răsăritul și centrul Europei. Pornind din Crimeea, vroia să antreneze cu sine pe sarmați, pe bastarni și pe celți, să urce cursul Dunării și apoi, asemenea lui Hannibal, să pătrundă în Italia, trecînd Alpii. Roma se găsea, în anul 63, în plină criză, dezlănțuită de conjurația lui Catilina, așa încît încercarea lui Mithridates nu era „un plan nebunesc". Dar nu-i mai fu dat bătrînului rege să se mai măsoare încă odată cu dușmanii vieții sale. La instigația fiului său Pharnakes, oștirea se răsculă, refuzînd să pornească în expediție. Orașul Pantikapaion,

noua reşedinţă a regelui, aderă la răscoală şi proclamă rege pe Pharnakes. Părăsit de toţi şi temîndu-se nu de moartea pe care de atîtea ori o privise în faţă, ci de cumplita perspectivă de a fi predat romanilor, Mithridates luă otravă: dar, deoarece îşi obişnuise din tinereţe corpul cu doze mici de venin, efectul întîrzia iar trimişii lui Pharnakes puteau veni în fiecare clipă, ceru unuia din ostaşii de gardă, galului Bituit, să-l ucidă (vara anului 63 î.e.n.). Cu îngăduinţa lui Pompeius, corpul i-a fost înmormîntat „în noua necropolă regală din Sinope, alături de părinţii şi de fiii săi".

Moartea „de titan" a regelui Pontului marca sfîrşitul unei etape în expansiunea romană spre răsărit: încercarea lui de a înfiinţa un stat greco-iranian însemna, de fapt, cea dintîi mare insurecţie a Orientului împotriva Occidentului şi, ceea ce era mai grav, una cu caracter atît politic cît şi social. De aceea, încercarea lui de a elibera Orientul de sub dominaţia romană nu a fost uitată niciodată. Dar rezultatul cel mai însemnat al luptei duse de Mithridates a fost intrarea regatului partic în sfera politicii romane şi apariţia unei rivalităţi care avea să oprească, pentru totdeauna, expansiunea romană dincolo de Eufrat.

BIBLIOGRAFIE

1. Théodor Reinach, *Mithridate Eupator, roi de* Pont, Paris, 1890, exemplu de monografie exhaustivă, nedepăşită pînă azi;
2. *Istoria Universală*, vol.II, Buc.1959, p. 348—350; 360 — 361; 387—392; 396—398.
3. M. Rostovtzeff şi H.A. Ormerod, *Pontus and his neighbours: the first mithridatic war*, cap. V din *The Cambridge ancient history*, vol. IX, 1932.
4. G. Bloch şi J. Carcopino, *Histoire romaine*, Paris, 1934—1936, vol.II, 1, cap.XIII şi vol. II, 2, cap. XVI.
5. M. Villoresi, *Lucullo*, Firenze, 1939, cap. III;
6. Manlio Canavesi, *La politica estera di Roma antica*, Milano, 1942, vol. II, cap.III & IV.
7. D.M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, vol.I, Buc. 1965, p. 266—280.

PROBLEMA UNIFICĂRII STATELOR

DUMITRU ALMAŞ

Unificarea statelor a fost una dintre problemele mari ale istoriei universale moderne. Ea a îmbrăcat un caracter larg de quasi universalitate şi a avut consecinţe din cele mai importante pentru destinul statelor şi al popoarelor.

Pregătită îndelung în condiţia, în structura materială şi în conştiinţa popoarelor, unificarea s-a pus cu acuitate, în revoluţia din 1848, a căzut atunci cu zgomot, dar s-a realizat îndată după această revoluţie.

Unificarea statelor a însemnat, în primul rînd, înfăptuirea unor state naţionale la limitele graniţelor naturale, lingvistice, geografice sau istorice. Aceasta nu se putea înfăptui decît prin destrămarea marilor state plurinaţionale sau, în orice caz, prin diminuarea puterii lor. Statul unificat însemna un stat naţional asemenea, în aparenţă, statelor naţionale care ajunseseră la graniţele naturale încă din evul mediu, în împrejurări istorice diferite: cuceriri, moşteniri dinastice, anexări prin cumpărare. Ca exemplu ar putea figura: Spania, Franţa, Anglia. Numai că, în aceste cazuri, statele au preexistat conştiinţei naţionale şi chiar şi-au format naţiunea. Pe cînd la cele închegate în secolul al XIX-lea şi al XX-lea conştiinţa naţională a preexistat şi a contribuit la desăvîrşirea statului naţional unificat.

Dar tot în evul mediu, continuînd şi în epoca modernă, s-au format şi marile state multinaţionale: Imperiul habsburgic, Imperiul otoman, Imperiul ţarist. Spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea unul dintre statele mari ale Europei — Polonia — era împărţit de Prusia, Austria şi Rusia, anulîndu-l din istorie pentru mai bine de un veac.

Revoluţia franceză şi cuceririle napoleoniene au ridicat ideea libertăţii naţionale la rangul de idee capitală, revoluţionară pentru poporul francez, ca şi pentru cel german, spaniol şi italian, ca şi pentru majoritatea popoarelor din lume. S-a spus chiar că, ocuparea teritoriului italian de trupele şi administraţia napoleoniană, a însemnat o formă de unificare italiană impusă din afară. Iar apoi, lupta împotriva stăpînirii franceze, atît în Italia cît şi în Germania ori Spania, a cristalizat conştiinţa şi sentimentul naţional al popoarelor, aşa după cum le-a întărit sentimentul libertăţii sociale. Napoleon a fost răsplătit aşa cum se cuvenea: a fost doborît cu propriile-i arme ideologice, doborît de popoarele înfrînte de el la Austerlitz, Sommo-Sierra Wagram

ori Berezina. Lamartine avea dreptate să afirme că Napoleon a răsculat naţiunile, trezindu-le din letargicul lor somn istoric, iar „naţiunile l-au înghiţit".

Bătălia de la Leipzig este revanşa popoarelor care au învăţat libertatea socială şi naţională de la soldaţii francezi.

Înfrîngîndu-l pe Napoleon în 1814—1815, monarho-feudalitatea europeană care a condus politica antinapoleoniană, a restaurat, sub tutela Sf. Alianţe, în numele legitimităţii şi al echilibrului european, vechiul despotism. Popoarele erau foarte dezamăgite: „germanii, scrie Marx, războindu-se cu cotropitorul, au schimbat un Napoleon, pe 36 Metternich".[1] Acelaşi fenomen s-a petrecut şi în Spania, în Italia ori în Polonia. De aceea, în toată prima jumătate a secolului al XIX-lea, ideea naţională, conştiinţa de sine a popoarelor, a fost deosebit de activă. Ea s-a sprijinit de bună seamă pe puterea economiei capitaliste, pe ambiţiile politice ale burgheziei, pe cultura în limba naţională. Toate au contribuit la asaltarea sistemului restauraţiei în cel puţin trei valuri revoluţionare: 1820, 1830, 1848.

„Progresele economice, scrie G. Bruhat, constituiau bazele materiale ale sentimentului naţional, căruia istoricii îi cercetau originile şi căruia poeţii îi întreţineau flacăra".[2]

O necesitate vitală împingea burghezia să concentreze mijloacele de producţie, să-şi organizeze o centralizare politică şi administrativă, să strîngă toate provinciile sub un singur guvern, „cu un singur interes naţional de clasă, un singur cordon vamal".

La începutul veacului al XIX-lea, la fiecare popor sentimentul, ideea naţională se transforma în conştiinţă naţională. Deşi împărţiţi sub diverse stăpîniri străine, italienii sau românii, cehii sau germanii, maghiarii sau sîrbii, polonii sau grecii, bulgarii sau albanezii, aflau că aveau fiecare dreptul la o comunitate de teritoriu, de limbă, de cultură şi că le sta în faţă o mare, o istorică datorie: datoria vitală de a se elibera social şi de a forma state naţionale.

Trebuie remarcat că mai ales la popoarele subjugate, unde condiţia economică era mai înapoiată şi mai precară, conştiinţa naţională se manifesta deosebit de activă şi căpăta un net caracter progresist, revoluţionar.

Dacă teoreticianul radicalismului englez, filozoful Bentham, contribuia la exaltarea sentimentului naţional englez [3], Palmerston, ca ministru şi diplomat, a pus acest sentiment în slujba imperialismului britanic. Mai mult decît atît, în 1848, politica şi diplomaţia engleză a ştiut să dea impresia că este protectoarea naţiunilor oprimate. O falsă impresie, căci nici un soldat britanic n-a tras arma împotriva contrarevoluţiei, iar irlandezii şi sute de milioane de colonişti au fost ţinuţi în stare de supunere şi chiar de robie. În schimb, cultura naţională a tuturor popoarelor europene şi chiar extraeuropene lucra ca un acid dizolvant al marilor imperii multinaţionale şi co-

---

[1] Marx — Engels, *Opere*, 4, p.530.

[2] G. Bruhat, *L'Europe, la France et le mouvement ouvrier en 1848*, Ed. Sociales, Paris, 1948, p.21.

[3] G. Weill, *L'Europe du XIX-e siècle et l'idée de nationalité*, Paris, 1938, p.135.

loniale. Opera cehilor Šafarik și Kopitar, a polonezilor Towianski și Mickiewicz, a maghiarilor Vőrösmarty și Petöfi, a românilor Bălcescu sau Bariţ, ca și politica lui Parnell contribuiau la transformarea ideii naţioanle într-o idee forţă care slujea, într-o măsură apreciabilă, la eliberarea popoarelor subjugate și la întărirea luptei pentru formarea unor state naționale unite și puternice.

În acest spirit și cu aceste obiective s-a pregătit revoluţia din 1848.

Punînd problema eliberării naţionale, italienii, germanii, românii, polonezii au pus, implicit și problema unificării statale.

Mulţi au înţeles unificarea statală ca un triumf al revoluţiei sociale, ca o cale de realizare a unor adînci reforme democrate. În programul intitulat „Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei", lansat în mai 1848, la Brașov, revoluţionarii moldoveni, aflaţi în surghiun, cereau: „Unirea Moldovei cu Valahia într-un singur stat neatîrnat românesc", iar mulţimea românească adunată la Blaj a strigat: „Vrem să ne unim cu ţara".

Totodată, Parlamentul de la Frankfurt, sau războiul declarat de Piemont, în 1848, Austriei și susţinut de un fierbinte entuziasm patriotic general italian și popular, ideea că „Italia fara da se" [4], toate au urmărit, în primul rînd, unificarea naţională. Dar incapacitatea politică a parlamentului din Frankfurt, ezitările proverbiale ale lui Carol Albert și forţa contrarevoluţiei au împiedicat eliberarea și unificarea statelor naţionale în 1848 așa cum doreau burghezia și popoarele influenţate de ideologia ei din perioada revoluţionară.

În unele cazuri, ca de pildă cel al revoluţionarilor maghiari, s-a săvîrșit eroarea de a nu „recunoaște celorlalte grupuri etnice dreptul de a-și susţine revendicări analoge celor pe care ei le apărau pînă la moarte". [5]

Nerealizată în 1848, unificarea statelor a rămas ca una dintre marile probleme ce se cereau neapărat și urgent rezolvate. Legile istoriei au obligat chiar pe unii dintre adversarii unificărilor, ca de pildă Napoleon al III-lea sau Bismarck, să contribuie și chiar să joace un rol determinant la înfăptuirea lor.

Factorii care împingeau spre crearea statelor unificate erau de ordin geografic, de ordin economic, de ordin cultural. Se cerea, în mod imperios, ca hotarele să ajungă la ceea ce s-a numit limitele naturale ale teritoriului locuit de aceeași naţiune, de același popor. Economia trebuia să fie puternică, unitară și autonomă. Ea trebuia să devină un dat naţional. Cultura în limba naţională, așa de preţioasă în asigurarea unităţii spirituale a poporului, trebuia să cuprindă întreaga naţiune, toţi indivizii care o practicau. Rolul ideologic de prim rang, jucat de conștiinţa naţională a popoarelor, a dobîndit un caracter complex: practic administrativ, politic și social, în opoziţie cu elementele retrograde, aflate încă în arena de luptă politică și socială. Conștiinţa naţională apărea ca un cartesian *cogito ergo sum* aplicat raţional și sentimental, naţiunilor și popoarelor în arena luptei politice.

[4] Ferdinand Boyer, *L'armée des Alpes en 1848*, în „Revue Historique", Jan-Mars, 1965, p.75.

[5] P. Hanry, *Le problème des nationalités*, Paris, 1937, p.107.

Toți acești factori și toate împrejurările economice, politice, militare, culturale au fost concentrate și folosite în scopul făuririi statului național al popoarelor subjugate și fărîmițate: italieni, germani, români, poloni, cehi, maghiari, iugoslavi, bulgari, greci.

De altfel, revoluția din 1848 din Italia, Germania și România a experimentat și a stabilit direcția, calea de realizare a unificării statelor care se va înfăptui în următoarele două decade.

„Revoluția viitoare, scria Bălcescu în 1850, nu se mai poate mărgini a voi ca românii să fie liberi, egali, proprietari de pămînt și de capital și frați asociați la fapte unui progres comun. Ea nu se va mărgini a cere libertatea din lăuntru, care e peste putință a dobîndi fără libertatea din afară, libertatea de supt domnirea străină, ci va cere unitatea și libertatea națională. Deviza ei va fi *Dreptate, Frăție, Unitate.* Ea va fi o revoluție națională". [6]

În vederea acestui țel al unificării, guvernul Prusiei a întărit Zollverein-ul, înfăptuind înaintea unificării statelor o unitate economică în jurul Berlinului. Propus și realizat în primul rînd de industriașii germani, Zollverein-ul se întemeia pe o mare necesitate economică, ostilă întru totul „vanității și prostiei, închistării și meschinăriei din sistemul Kleinstaaterei-ului german"[7]. În practica vieții, Uniunea vamală inițiată de Prusia a stat la baza unificării statului german. Încă din 1828 Goethe afirma: „Nu mă tem că Germania nu se va uni. Șoselele noastre bune și căile ferate viitoare vor contribui la aceasta". [8]

Unificarea presupunea, în același timp cucerirea independenței, a libertății naționale. De aceea, popoarele subjugate au fost nevoite să-și facă unificarea și să-și dobîndească independența, în cadrul unor războaie: italo-austriac, pruso-danezo-austriac, pruso-francez, și ruso-româno-otoman. Dar în afară de unificarea politică și administrativă, unificarea mai necesita și lichidarea asupririi feudale, eliberarea țărănimii de toate servituțile feudale, desființarea bazei economice a dominației nobilimii reacționare [9]. Eliberarea socială constituia un element în plus în consolidarea unității naționale, un scut împotriva oricăror forțe contrarevoluționare (clase, guverne, stavile economice și ideologice), care țineau popoarele încătușate în „închisori ale popoarelor", cum erau imperiul Habsburgilor, cel al Romanovilor sau al sultanilor.

Acestea au sporit mult caracterul progresist al procesului de unificare a statelor. În noile state unificate, popoarele și-au creat condiții de viață materială și spirituală mult superioare celor anterioare. De altfel, regii Sardiniei și Prusiei ca și domnii din țările române au fost nevoiți ca, după înfrîngerea revoluției, să vină cu o serie de reforme liberale, progresiste, tocmai pentru a-și reconsolida situația. Iar aceste reforme au grăbit procesul de unificare.

---

[6] N. Bălcescu, *Opere*, I, partea II, București, 1940, pp. 106—107.

[7] J. Droz, *Les révolutions allemandes en 1848*, Presse Universitaire, 1957, p.402.

[8] Paul Joachimsen, *Die nationale Bewegung (1815—1849)*, Berlin, 1950, p.18.

[9] Marx — Engels, *Opere*, 5, București, 1959, p.5.

În toată perioada dintre 1848 și 1871, adică de la revoluția pașoptistă pînă la desăvîrșirea unificării italiene și germane, au funcționat zeci de căi, de mijloace pregătitoare unificării.

Rolul prim în acest proces al unificării l-a jucat, fără îndoială, dezvoltarea economiei capitaliste, a industriei și comerțului, a mijloacelor de transport și, mai ales, construcția de căi ferate și canale navigabile interne. Se cunoaște aserțiunea lui d'Azeglio care amintește observația lui Goethe: „Căile ferate sînt sforile care vor coase cisma italiană". În 1850 existau în Germania 3869 km de cale ferată, în 1860 — 11.000 km, iar în 1870 — 20.000 km.

Circulînd peste granițele impuse de stăpînirile străine, cultura națională a jucat un mare rol în pregătirea unificării. Înainte de a fi înglobați în același stat național, germanii formau *„eine Kulturnation"*. La fel italienii, românii, polonezii. Literatura și arta națională erau valorificate și folosite la maximum în scopuri politice și naționale. Schiller și Goethe, Alfieri și Manzoni, Alecsandri și Alexandrescu, operele lor literare deveneau elemente concrete ale unificării spirituale ale națiunii germane, italiene sau române. Erau descoperite și relevate valorile cultural-artistice ale popoarelor. Acum, de pildă, folcloriștii români descopereau „Miorița", doinele, baladele și legendele românești, circulante pe toată suprafața locuită de români, slujind ca un argument suplimentar de unitate spirituală. Acum, oamenii de cultură treceau dintr-o parte în alta a teritoriului locuit de același popor. Catedra de drept internațional, fondată la Torino, a fost încredințată lui Mancini, exilat din Neapole. Simion Bărnuțiu, surghiunit din Transilvania, preda dreptul la Iași. Toți propagau unitatea și independența națională.

Unirea și independența deveneau idealurile supreme ale italienilor, românilor, polonezilor. Sub imperiul acestor idealuri, republicanii mazziniști ca Daniele Manin, Garibaldi ori Guerrazzi făceau concesii regaliștilor, pentru a realiza un front comun în politica de unificare italiană, căutînd să evite greșelile din 1848. Acesta-i scopul mișcării risorgimentale; acesta este țelul cel mai înalt al politicii lui Cavour, a lui Alecsandri, Kogălniceanu.

Manin declara, în 1855, cavouriștilor: „Gîndiți-vă să faceți Italia și nu să măriți Piemontul; fiți patrioți italieni și nu exclusiv sarzi, și eu sînt cu voi. Dacă nu, nu" [10]. Același lucru îl puteau spune și mulți liberali germani, ținînd seama că oamenii politici ai Prusiei căutau să realizeze unitatea Germaniei în jurul Berlinului și în profitul junkerimii prusace. Războiul Crimeei, ducînd la înfrîngerea țarului, principalul factor în politica reacționară din Europa, a pus în mod acut problema unificării. Deși, de pildă, unificarea Germaniei ori a Italiei nu convenea Austriei și chiar nici Franței lui Napoleon al III-lea, Cavour a trimis 15.000 de soldați să lupte împotriva țarismului. Mieroslawski, însemnat conducător al revoluției poloneze în 1848, cerea Franței și Angliei, ca o necesitate istorică, de a restabili Polonia din 1772, cu ieșire la Marea Baltică și la cea Neagră. C.A. Rosetti voia să răscoale poporul român pentru realizarea unificării.

---

[10] G. Candelero, *Storia dell' Italia moderna*, II, 1958, p.325.

Nu se împlineşte nici de această dată vreuna din aceste iniţiative.

Totuşi, prin lupta popoarelor, prin efortul revoluţionarilor şi al oamenilor politici ieşiţi din rîndul popoarelor fărîmiţate statal, prin contribuţia oamenilor de ştiinţă şi artă, prin efectul legilor obiective ale istoriei, unificarea s-a înfăptuit.

Ca să-şi stabilească o hegemonie în Europa, Napoleon al III-lea a jucat cartea numită „politica naţionalităţilor". Se spunea în 1860: „Napoleon I s-a crezut obligat să cucerească naţiunile ca să le elibereze; dacă vreodată urmaşul său ar trebui să le apere, aceasta ar însemna să le elibereze fără a le cuceri". [11]

Rusia a fost cîştigată pentru primul pas al unificării României, în 1859, ca să pedepsească Austria pentru ingratitudinea dovedită faţă de cei care au salvat-o în 1849. A sprijinit unirea, în ciuda intereselor ţarismului în sud-estul Europei. Dar Austria se împotrivea cu mare îndărătnicie, pentru că exemplul românilor putea fi deosebit de nociv pentru existenţa acestui imperiu multinaţional. Ucenicul lui Metternich, ministrul vienez Buol, în ianuarie 1859, cînd se înfăptuia unirea dintre Moldova şi Ţara Românească, se afirma ostil oricărei unificări: române, italiene, germane. El declara: „Franţa joacă rolul de protectoare a naţionalităţilor; noi sîntem şi rămînem protectorii dreptului dinastic". [12]

Cronologic vorbind, cei dintîi românii au realizat, în 1859, un prim şi hotărîtor pas spre unificarea statală. Voinţa naţională exprimată prin adunările ad-hoc, fermitatea conducătorilor unionişti, valoarea politică a celui ales domn, Alexandru Ioan Cuza, reformele democrate pe care guvernul român le-a înfăptuit în anii următori pentru consolidarea unirii, toate au făcut ca ochii luptătorilor pentru unitate să fie aţintiţi asupra Bucureştiului şi asupra experienţei politice româneşti.

Complexitatea problemelor din sud-estul Europei a ajutat unificarea, în anumite momente, dar a şi împiedicat-o a se desăvîrşi. Dacă trimiterea celor 15.000 de soldaţi italieni în Crimeea, în 1854, însemna o explozie de pistol în urechea Austriei, unirea românească din 1859 putea declanşa o explozie naţională, în lanţ, în cele două imperii multinaţionale Austria şi Turcia. Unirea, în prima etapă a românilor de la sud şi est de Carpaţi, lucra ca un magnet asupra fraţilor din Transilvania şi intensifica lupta de eliberare a polonilor, cehilor, sîrbilor, bulgarilor, slovenilor şi chiar a maghiarilor.

Aceasta conferea românilor calitatea de deschizători de drum.

Interesant de observat că, în vreme ce poporul german era alături de cel italian în lupta pentru unitate din 1859—1860, Wilhelm I al Prusiei protesta la Torino, ca orice reacţionar înveterat. Răspunsul lui Cavour a fost însă, istoriceşte, foarte just: „Eu dau un exemplu pe care, probabil, în curînd, Prusia va fi fericită să-l imite".

Dacă românii au realizat unirea din 1859, fără o dinastie care să tragă foloase imediate, în unificarea Italiei, ca şi în cea a Germaniei s-au amestecat interesele politice şi economice ale dinastiilor de Savoia şi de Hohenzollern.

---

[11] G. Weill, *op. cit.*, p.282.
[12] *Ibidem*, p.222.

Oamenii politici de mare valoare, cum au fost Camillo di Cavour sau Otto von Bismarck au ajutat, cu impresionantele lor talente, să se realizeze, pe această cale, unificările statelor.

La italieni, la români, la polonezi problema unirii s-a îmbinat cu lupta împotriva stăpînitorilor străini. Dacă în 1848, între guvernele contrarevoluționare din Prusia și Austria se cuvenea să existe un acord îndreptat împotriva revoluției, în 1860 se prefigura clar că unificarea trebuia făcută, după concepția și interesele burgheziei și ale iunkerimii prusace, prin eliminarea influenței de care dispunea Austria în Confederația germană. Această cale a implicat alegerea căii „de sus", prin război inter-german: *ferro et igne*. De aici caracterul conservator al actului unificării germane. De altfel, acest caracter s-a vădit încă din 1863, cînd guvernul Prusiei, interesat în menținerea unei Polonii fărîmițate, a ajutat guvernul țarist și cel habsburgic să zdrobească insurecția varșoviană.

Calea republicană în înfăptuirea unificărilor a eșuat. Împrejurările au făcut ca Victor Emanuel al II-lea și Wilhelm I să devină, unul „Spada Italiei" altul a Germaniei — în procesul unificării. Și în Italia și în Germania, victoriile împotriva Austriei au stîrnit un mare avînt patriotic, pe care burghezia și dinastiile au izbutit să-l canalizeze în direcția intereselor lor: unificarea sub egida monarhiei și răpunerea republicanismului garibaldian, de pildă.

Bismarck a apreciat că unificarea este o problemă capitală, iar„ marile probleme ale timpului nu se rezolvă prin cuvîntări sau prin hotărîrile majorității — aceasta a fost greșeala în 1848—1849 — ci prin fier și sînge".

Mai mult ca oricare dintre făptuitorii unificării, Bismarck pe care-l înfiora „mirosul desfrînat" al oricărei revoluții, s-a sprijinit pe diplomație, pe dinastia Hohenzollern și pe armata prusacă [13], în războiul cu Danemarca (1864), cu Austria (1866), cu Franța (1870—1871).

Vrednic de subliniat că, în 1866, obținînd victoria de la Sadowa, într-un „război german fratricid", armata prusacă a salvat Italia, ca aliată și a ajutat-o ca, deși înfrîntă pe cîmpul de luptă, să alipească totuși Veneția și să facă încă un pas spre desăvîrșirea unificării. Deci, printr-un reprobabil război fratricid, Bismarck a obținut succesul dorit: a scos Austria din Confederația germană și a învins toate statele germane aliate cu Viena. Dar, totodată, el a ajutat Imperiul habsburgic să se mențină, prin crearea dualismului austro-maghiar, prin „transferarea centrului lui de gravitate în Ungaria". Prin aceasta, guvernul Prusiei își realiza unificarea, dar condamna la supunere străină și la fărîmițare politică, pe încă o jumătate de veac, pe români, poloni, sîrbi, cehi și slovaci, care s-ar fi putut elibera în acei ani de mare criză pentru imperiul habsburgic.

Prin aceasta statul unificat german își lega mai mult soarta de șubreda Austrie decît de popoarele care ar fi vrut să trăiască libere, în statul lor național. Explicația rezidă și în faptul că imperiul german nu cuprindea numai germani, ci și polonezi și francezi. Era deci, în fapt, la sfîrșitul procesului de unificare națională, un stat multinațional.

---

[13] Alexandre Abusch, *L'Allemagne jugée par un Allemand*, Paris, 1950, p.114.

De asemeni, trebuie spus că Adolph Thiers, adversar declarat al lui Napoleon al III-lea şi al principiului naţionalităţilor, se manifesta ca omul politic pentru care „un ceh, un morav, un sloven nu erau decît germani care vorbesc un dialect special". Mai mult decît atît, el protesta împotriva unităţii italiene pentru că „era destinată a fi mama unităţii germane". Iar această unitate avea să înlăture hegemonia Franţei în Europa şi chiar avea s-o lipsească de două bogate provincii: Alsacia şi Lorena.

Evident, procesul de unificare a statelor a fost acelaşi. Căile au diferit. Italia şi România l-au îndeplinit ajutate şi din afară, mai ales în problema cuceririi independenţei. Şi Germania încheie alianţe externe: în 1864 cu Austria, în 1866 cu Italia. Dar ele joacă un rol secundar. Forţa principală a stat în economia, armata şi diplomaţia Prusiei. S-a adeverit vorba lui Wilhelm I care a fost, înainte de orice, un soldat: „Armata a creat măreţia Prusiei... Armata Prusiei trebuie să fie puternică şi respectată ca să poată atîrna cît mai greu în balanţa politică" [14]. Militarismul a întărit şi chiar exacerbat caracterul conservator al regimului instaurat în Germania după unificare.

Mai trebuie subliniat că, în alegerea căii de unificare, a jucat un rol important şi procesul de transformare a feudalilor germani în mari capitalişti, aderenţi deci la unificare şi, prin aceasta şi-au sporit influenţa în rîndurile burgheziei şi ale poporului german. După Sadowa, burghezia germană s-a prosternat la picioarele lui Bismarck şi i-a ţinut trena pînă la sfîrşitul carierei. Pentru ea Bismarck a fost „cancelarul de fier", înfăptuitorul unificării germane şi creatorul imperiului german. După o decadă de pregătiri şi de lupte, Italia şi Germania se aflau în rîndul statelor mari ale Europei. Deşi nu totdeauna, masele şi-au văzut realizate doleanţele, unificarea statelor s-a înscris în istorie ca un act progresist. Dezvoltarea economiei germane, în primul rînd, a industriei, a comerţului, a mijloacelor de transport, a luat un ritm rapid. Noul imperiu german a ajuns repede o putere militară şi economică. Dacă nu deplin hegemonă în Europa, în orice caz foarte aproape. Acest imperiu s-a plasat, repede, în fruntea politicii conservatoare şi reacţionare din Europa, alături de Austro-Ungaria şi chiar de Rusia.

Numai aparent crearea Imperiului german ar fi însemnat în acelaşi timp victoria şi sfîrşitul principiului naţionalităţilor şi al luptei pentru unificarea statală. Lupta popoarelor subjugate a continuat, s-a reînnoit în fiecare an, în fiecare decadă şi a ţîşnit din nou în 1917—1918. Dar pentru aceasta a trebuit să treacă peste patruzeci de ani de luptă naţională a popoarelor, directă sau indirectă, au trebuit să se destrame imperiile plurinaţionale, să fie înfrîntă în 1918 Germania însăşi, să biruie Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie pentru ca România să-şi desăvîrşească unificarea, iar cehii slovacii, jugoslavii, polonii, să se elibereze şi să-şi alcătuiască statul lor naţional.

Chiar în intervalul dintre 1871—1914, grecii, bulgarii, sîrbii au încerat, în repetate rînduri, pe cîmpul de luptă ori în arena diplomatică să-şi desăvîrşească statul naţional.

---

[14] Ch. Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine* (1814—1914), V, Paris, 1926, p.572.

Socotim că și în afară de Europa, războiul civil din S.U.A. (1861—1865) este tot o formă, specifică, a procesului de unificare a statului. După 1865, Nordul S.U.A. unifică economic și administrativ sudul și vestul. Problema secesiunii nu se va mai pune niciodată în acest stat.

Elemente de consolidare a statului modern, național, de desăvîrșire a unificării întîlnim și în Japonia din timpul revoluției meidji și în India în vremea „marei răscoale" (1857—1859), după cum observa Jawaharlal Nehru, care aprecia răscoala cypailor drept o „răscoală națională". Procesul e observabil chiar și în China, după războiul țărănesc al taipinilor (1850—1865), și, mai ales, în timpul revoluției din 1909—1911, cînd Sun-Yat-Sent a cedat conducerea sudului Chinei de teamă ca nu cumva, dictatorul aristocrat din N., Yuan-Si-kai, să nu scindeze marele stat chinez. Avem deci de-a face cu un proces istoric progresist, de mare importanță pentru viața popoarelor și a statelor, cu incalculabile consecințe pentru istoria universală modernă și contemporană.

Prin unificare au apărut noi state capitaliste care în perioada imperialistă s-au dezvoltat rapid, în salturi, au împins mult înainte dezvoltarea economiei, științei, culturii, artei. S-a creat un alt raport de forțe în lume, contribuind, direct sau indirect, la diminuarea influențelor exercitate pînă atunci de imperiile multinaționale și de marile puteri colonialiste. Într-un anume fel, popoarele, în general, s-au bucurat de succesul unificării. Dar tot odată aceste state au candidat la acțiunea de împărțire și reîmpărțire a lumii.

Și cel puțin unul din ele, Imperiul german, a întreținut atmosfera de criză politică internațională tot mai acută și a apărut, astfel, ca un factor comun în declanșarea primului război mondial.

Și pentru proletariat unificarea statelor a reprezentat, desigur, un fapt pozitiv. Dezvoltarea tot mai rapidă a industriei a ajutat mult sporirea numărului și puterii clasei muncitoare, așa după cum formarea marilor trusturi și concerne a creat pentru muncitori condiții mai bune de organizare. De pildă, organizarea și rolul jucat în istoria luptei politico-sociale de Partidul socialist german.

Ca orice mare fenomen istoric, unificarea statelor a intrat în istorie cu lumini și umbre. Devenirea istorică face adesea ca și luminile începutului să se mai întunece, mai ales atunci cînd societățile se întemeiază pe interesele claselor exploatatoare.

Pentru popoarele mici, unificarea statelor a însemnat o mare cucerire, vitală pentru însăși existența și afirmarea lor în istoria lumii.

Istorie locală

DRUMURILE ŞI PLAIURILE CARPAŢILOR ORIENTALI*

PAVEL BINDER

Carpaţii Sud-Estici, axa pămîntului românesc, niciodată n-au constituit un zid de netrecut între provinciile şi „ţările" cis- şi transcarpatice. Drumurile şi plaiurile din Carpaţii Orientali au asigurat în trecut şi asigură azi osmoza demografică, economică, culturală şi politică dintre Transilvania şi Moldova.

În lucrarea de faţă încercăm să prezentăm şi să sistematizăm datele istorice referitoare la pasurile Carpaţilor Orientali, cuprinşi între Maramureş şi Oituz. Drumurile şi plaiurile din Carpaţii Curburii, precum şi generalităţile privind clasificarea arterelor circulatorii medievale au constituit tema unei alte lucrări [1].

În feudalismul timpuriu şi dezvoltat (pînă în secolele XVI—XVII) în Carpaţii Orientali erau numai două drumuri ale vămii „ drumul de sus" şi „drumul Braşovului" prin Oituz, deservite de două oficii tricesimale (vamale): la nord cea din Rodna — din sec. al XVI-lea transferată la Bistriţa —, iar la sud Braşovul controla toate trecătorile montane din Carpaţii Curburii.

Necesitatea de apărare a „gurilor de văi", deseori frecventate de oştiri, şi intensificarea comerţului au determinat autorităţile să deschidă noi pasuri carpatice şi să „legalizeze" umblatul pe aceste căi, prin ridicarea de cetăţi şi înfiinţarea unor noi puncte vamale. În zona nordică a Carpaţilor, din secolul al XVI-lea se foloseşte un nou pas „oficial": drumul Bîrgăului. Principele Gabriel Bethlen a fortificat cu cetăţi pasurile Ciuc (Ghimeş), Oituz, Doftana şi Buzăul [2]. Cu excepţia cetăţii Doftanei, despre care ne lipsesc datele ulterioare anului 1626, celelalte întărituri formează şi în deceniile următoare baza militară şi comercială a pasurilor central-carpatice [3]. Aşadar, în secolul XVII, în Carpaţii Răsăriteni erau deschise următoarele pasuri oficiale: Rodna,

---

* Lucrarea a fost distinsă cu premiul III în cadrul concursului de lucrări ştiinţifice, organizat de Societatea de ştiinţe istorice în 1970 pentru profesorii din învăţămîntul liceal şi învăţămîntul de cultură generală.

1. P. Binder, *Drumurile şi plaiurile Tării Bîrsei*, în „Studii şi articole de istorie", vol.XIV, Bucureşti, 1969, p.207—218.

2. Cf. Domokos Pál Péter, *Tatrosy György önéletirasa es történelmi feljegyzései*, în „Irodalomtörténeti közlemények", 61, 1959, nr.3, p.253.

3. Cf. *Diplomatarium Alvinczianum-Alvinczi Péter okmánytára*, Pesta, 1870, vol. II, p.196.

Bîrgău, Ghimeş, Oituz şi Buzău [4]. Organizarea plăieşiei şi taxarea comercianţilor, care foloseau aceste drumuri, se făcea în oficiile tricesimale din Bistriţa, Maramureş, Dej şi Ciuc (Ghimeş). Cel mai tîrziu se deschid pasurile Tulgheş, Bicaz şi Şanţu Vechi. Astfel, în 1805 tricesime erau la Rodna, Gheorgheni, Ghimeş-Palanca, Şanţul Vechi şi Buzău. În lucrările de geografie, datînd de la începutul secolului al XIX-lea, se aminteşte doar de pasul Pirişca, iar Tulgheşul şi Bicazul sînt simple poteci [5].

I. Drumurile Maramureşului

Pînă în secolul trecut traseul Cluj-Dej se continua în valea Lăpuşului şi ajungea la Baia Mare. La Sighet se mergea prin Budeşti (Vinţeşti). În secolul al XVII-lea puncte de vamă pe drumul nord-vestic se găseau la Tîrgu Lăpuş şi Sighetul Marmaţiei [6]. Din depresiunea Maramureşului erau mai multe căi de ieşire. Drumul principal, cum este şi firesc, urma firul Tisei. Într-o hotărnicie din 1336 se pomeneşte drumul mare („stratam publicam") care leagă Ţara Maramureşului de Ungaria [7]. Gîtuirea văii dintre Cîmpulung şi Sărăsău, din cauza sistemului de fortificaţii şi prisăci existente aici, s-a numit „Poarta de fier".

Ţara Maramureşului prin patru pasuri montane era legată de regiunile limitrofe. Spre sud se deschideau pasurile Budeşti (Vinţeşti) — valea Marei Tg. Lăpuş — şi pasul Şetref (976 m). O mare importanţă istorică avea Pasul Prislop (1414 m), canalul rutier al legăturilor multiseculare stabilite între Maramureş şi Moldova. Aici a avut loc „descălecatul" lui Dragoş precum şi lupta decisivă dintre regalitatea ungară şi voievodul Bogdan. Drumul transcarpatic spre nord (Galiţia şi Polonia) pornind din Sighet, urma Valea Tisei Negre, apoi traseul Rahov-Frasin (Iaşina), pasul Iabloniţa (933 m) şi Valea Prutului superior pînă la Lvov.

II. Drumurile şi plaiurile din ţinutul Bistriţa

Magistratului din Bistriţa, respectiv oficiului tricesimal din acest oraş [8] îi revenea controlul şi păzirea tuturor drumurilor (vias) şi potecilor (occultas

4. Cf. *Monumenta Comitialia Regni Transsilvaniae*, vol.XIX, p.21, 192 şi vol. XXI, p.366.

5. Cf. *Michael Lebrecht, Versuch einer Erdebeshreibung des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1804, p.87, 115, 117, 169. La L.I. Marienburg *(Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, vol.II. Sibiu 1813) figurează următoarele trecători: Borgoer Pass, der Piritschke und der Ghymescher Pass" (p.185, 186, 187).

6. Cf. N. Iorga — E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol.XV /2, p.1576—1577, Bucureşti, 1911—1913 (vol. XV/1 din 1911 şi XV/2 din 1913 (În continuare, N. Iorga, *Documente*.)

7. *DIR*, C. *Transilvania*, veacul XIV, vol.III (1331—1340), Bucureşti, 1954, doc. nr.311, p.402—404.

8. Boierul moldovean Şerban Cantacuzino, în 1716, se adresează lui „Gonos Mihai, vamăşul de cetate Bistriţei", cerînd deschiderea drumului de negoţ (Cf.N. Iorga, *Documente*, XV/2, p. 1560—1561 şi 1682).

semitas) situate între Munţii Rodnei şi Călimani. Într-o scrisoare a voievodului Alexandru Lăpuşneanu, adresată pîrgarilor din Bistriţa, se vorbeşte despre întreţinerea drumurilor care trec prin munţii Suhardului şi a Bîrgăului [9]. Prin „vias per alpes Zuhard" trebuie să înţelegem pasul Rodnei. Acest act este, totodată, prima menţiune a pasului Bîrgău.

În secolul al XVII-lea dispunem de numeroase documente despre paza trecătorilor spre Moldova, despre zăborirea [10] sau deschiderea drumurilor [11] sau părăsirea şi tăierea plaiurilor interzise [12].

În perioada feudalismului dezvoltat, magistratul şi tricesimatorul din Bistriţa, pe lîngă o mulţime de plaiuri, a controlat cele trei drumuri principale: Telciu (sau pasul Şetref), drumul Rodnei şi pasul Bîrgăului [13].

1. *Drumul Telciului* (Pasul Şetref). Drumul spre Maramureş părăsea oraşul Bistriţa chiar sub Dealul Cetăţii (Burgberg), apoi prin Dumitra, Cepan şi Prislop a coborît în valea Someşului Mare. În aval de Năsăud urca valea Sălăuţei pînă la Telciu, ultimul sat ardelean spre Maramureş. Pasul Şetref de sub Ţibleş, în concepţia documentelor medievale, era considerat munte (alpes); pe aici se circula spre Sighetul Marmaţiei [14] şi în continuare pînă la Lvov [15]. Acest drum, ca de altfel şi celelalte pasuri bistriţene, erau de fapt numai poteci pentru călăreţi. Satul Telciu în aceste secole era, totodată şi punctul de „transbordare" al cailor de olac din Transilvania spre Maramureş şi invers [16].

2. *Drumul Rodnei.* Din oraşul Bistriţa se ajungea în valea Someşului prin Dumitra şi Prislop. În procesul de hotar dintre Dumitra şi Fata, din 1366, se aminteşte drumul Rodnei [17]. Traseul prin Iad (Livezile), muntele Strîmba, valea Strîmba, Ilva Mică şi Rodna s-a utilizat numai din secolul al XVIII-lea [18]. Acest traseu este amintit şi în geografia lui Theodor Link [19].

Invazia mongolă din 1241, trecînd secularii codrii, se continua prin Rodna spre nordul Transilvaniei şi Ungaria. În Rodna, numit „oppidum" sau „civitas" se percepe încă din 1412 vama sau tricesima mărfurilor exportate în Moldova [20]. Cetatea din Rodna, amintită încă din secolul al XIII-lea

---

9. Cf.A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol.I, Bucureşti, 1929, p. 163—164.
10. În 1690, cancelarul Mihai Teleki porunceşte tăierea şi străjuirea tuturor pasurilor dintre ţinutul Bistriţei, Polonia şi Moldova (Cf. N. Iorga, *Documente*, XV/2, p. 1428).
11. Ştefan Tomşa în 1612 cere bistriţenilor deschiderea şi curăţirea drumurilor „ca să umble neguţătorii în voie, să fie belşug în ţară" (*Ibidem*, p.856).
12. 1650: Principele Gheorghe Rákoczi al II-lea porunceşte Bistriţei tăierea pădurilor. Cei care deschid sau fac poteci noi, vor fi spînzuraţi (*Ibidem*, *p*. 1191).
13. 1633: într-o scrisoare adresată senatului bistriţean se precizează că el controlează drumurile Rodnei şi Bîrgăului (cf. N. Iorga, *Ibidem*).
14. Cf. N. Iorga, *Documente* XV/1, p.580).
15. Cf. *Mon. Com. Trans.*, XVI, p.291.
16. Cf.N. Iorga, *Documente* XV/2, p.1400.
17. Cf. Fr. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, Sibiu, 1897, p.255. (În continuare, *Urkundenbuch*).
18. Cf. Albert Berger, *Die Hunyadiburg in Bistritz*, în „Nösner Gabe", Bistriţa, 1928, p.22.
19. Cf. Theodor Link, *Kleine Geographie des Grossfürstenthumus Siebenbürgen*, Viena, 1817, p.126.
20. Cf. *Urkundenbuch*, III, p. 526—528.

(1268: sub castro"), era sediul tricesimatorului. După ce oraşul Rodna şi valea Rodnei intră în posesia Bistriţei (1475), tricesima de aici va fi subordonată magistratului din acest important oraş ardelean [21].

De acum încolo, în caz de nevoie, magistratul bistriţean s-a îngrijit de închiderea şi bararea pasului Rodna [22]. Pentru deservirea numeroşilor negustori, care foloseau acest pas, domnul Moldovei, Alexandru Vodă Lăpuşneanu, în 1557 ridică în munţii Cîmpulungului o casă de oaspeţi (domus peregrinancium), adică un han [23]. Pentru paza mai eficientă a acestui pas des frecventat, principele Gheorghe Ràkoczi, în 1655, a început să construiască lîngă graniţă, într-un loc îngust, un turn de strajă [24].

În literatura geografică recentă şi în lucrările de popularizare, prin Pasul Rodnei înţelegem Pasul Rotunda (1257 m), care în amonte de Rodna urcă pe valea Someşului, apoi coboară în valea Bistriţei Aurii. În evul mediu însă situaţia era cu totul alta. *In epoca feudală prin Pasul Rodnei se înţelegea o curmătură din Munţii Suhardului* (1557: alpes et montes Zuhard), *ce lega valea Someşului Mare cu valea Dornei.*

În izvoarele istorice ardelene şi compendiile geografilor din Transilvania, pasul Rodnei se mai numeşte şi *drumul Cucuresii* [25]. În Munţii Suhardului există chiar două vîrfuri cu acest nume: Vîrful Cucuriasa (1395 m) şi Vîrful Cucureasa (1123 m), precum şi pîrîul Cucureasa, afluent al Teşnei care se varsă în Dorna. Ultima invazie tătărească, cea din 1717, a trecut Carpaţii prin Cucureasa şi a distrus satele din districtele Rodna şi Bistriţa [26]. Iosif al II-lea plecînd din Bistriţa, trecînd muntele Cucureasa, a coborît în Bucovina [27]. Acest pas fiind înalt şi expus vînturilor [28], din secolul al XVIII-lea era tot mai rar folosit. Din 1817, cînd vama se mută la Şanţ, dispunem încă de o descriere minuţioasă a drumului [29].

Dacă în documentele ardelene, în special în cele bistriţene [30], pasul Rodnei era legat de numele Cucureasa, pentru moldoveni drumul transcarpatic în cauză era „drumul Suhardului" [31]. Punctul terminus al drumului montan propriu-zis era gura Coşnei (Coşna) [32].

---

21. S. Goldenberg, *Contribuţie la istoria Bistriţei şi a văii Rodnei, la începutul secolului al* XVI-lea, în „Studia Univ. Babeş-Bolyai" (1960), Ser. IV, Fasc.1, Historia, p. 65 şi cont.
22. Principele Gabriel Bethlen, în 1615, porunceşte tăierea drumurilor şi pasurilor Rodnei, cf. N. Iorga, *Documente*, XV/1, p. 499 şi XV/2, p.862.
23. *Ibidem*, XV/1, p.527.
24. *Ibidem* XV/2, p.1212—1213.
25. Cf. Ignaz Lenk von Treuenfeld, *Siebenbürgens geographisch topographisch-statistisch-hydrographisch-und orographisches Lexikon...*, Viena, 1839 vol.II, p.386 (în continuare Lenk, *Lexikon*)
26. Lenk, *Lexikon*, I, p.148.
27. 1783: „Kam Iosef II nach Bistritz. Den dritten Tag ging Er nach Moldau über Kukuraza" (cf. *Senndorfer Zustände*, în „Korrespondenzblatt," VII, 1885, p.92.
28. Cf. „Archiv des Vereins", 25, p.340.
29. Cf. Theodor Link, *op. cit.* p.122. Contumaţia Rodnei se aminteşte în 1755—1758, iar Oficiul tricesimal în 1805 (cf. „Revista arhivelor," 1970, nr.1., p.16 şi Arhiva magistratului Braşov, II, p.335.
30. Cf. W. Weinrich, *Geschichtliche Vorbedingungen zur moldauischen Lehnherrschaft an der Bistritz*, în „Archiv des Vereines," VI (Neue Folge), p.98.
31. N. Iorga, *Documente*, XV/1, p.619.
32. *Ibiden*, XV/2, p.1408.

Drumul Rodnei, ajungînd în Ţara Moldovei, se continua prin oraşul Cîmpulung, sediul ocolului cu acelaşi nume [33] şi al unui vameş [34]. Sediul vamei principale şi a marelui vameş din Moldova era însă la Suceava [35].

Prin urmare, vechiul pas al Rodnei era prin Cucureasa-Suhard şi nu pe Rotunda, cum se afirmă în recentele lucrări de popularizare [36]. Istoricul Iulian Marţian, un excelent cunoscător al trecutului năsăudean, a dovedit vechimea pasului Rodna-Coşna [37]. Trecătoarea Rodnei, precizează Marţian, este folosită din secolul XIII, odată cu venirea saşilor. La Şanţ (Rodna Nouă) era o fortificaţie permanentă, iar spre valea Cîrlibav a fost în sec. XVIII-XIX edificiul vămii şi carantina. În preajma muntelui Pănasuri erau fortificaţii lungi de 3000 m, construite din copaci. După ce urcă pe muntele Cucureasa (1394 m) şi Perşa, drumul a coborît prin calea Coşna-Dorna. După construcţia şoselei pe Rotunda, această linie de comunicaţie a fost abandonată prin 1850 şi azi abia se mai poate distinge traseul ei.

3. *Drumul Bîrgăului*. Deşi menţionat încă din secolul al XVI-lea, (1557: „vias per Borgow)," pasul Bîrgăului este amintit mai frecvent doar din secolele XVII-XVIII. În perioada cuprinsă între anii 1689—1698 aflăm ştiri despre străjerii pasului Bîrgău [38] (drumul de aici în caz de nevoie este „tăiat") şi vama Bîrgăului [39]. În timpul iernii, pasurile Rodna şi Bîrgău erau greu accesibile. Astfel, din 1737 dispunem de o descriere, după care, pînă ce zăpada nu se topeşte, nu este pericol de invazie [40]. Pasul sau drumul Bîrgăului începe la Iad (Livezile) [41] sau Ruşii Bîrgăului şi urma valea largă a Bistriţei. În anii 1780—1790 se modernizează drumul prin Susenii-Mijloceni şi Josenii Bîrgăului [42].

Itinerarul urmat de Iosif al II-lea, în 1786 [43], în linii mari corespunde descrierii dată de geograful braşovean L.I. Marienburg (1813). Pasul începe la Bîrgae şi, urmînd pîrîul Tiha, sub muntele Miroslava, urcă munţii Zimbroaia, Măgura Calului şi Tătaşul. În valea Dornei se uneşte cu drumul Rodnei. La cumpăna apelor drumul este apărat cu palisade. Aici se găseşte un post de strajă cu casele carantinei, unde staţionează un tricesimator şi personalul vamal. Acest drum era accesibil numai călare [44]. În lucrarea istoricului L.Kővári (1853) se mai adaugă că în anii 1812—1817 drumul de aici a fost pietruit [45].

---

33. Cf.T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc*, Bucureşti, 1915, p.9.
34. Cf. N. Iorga, *Documente*, XV/1, p.691 şi XV/2 p.874—875.
35. *Ibidem*, XV/1, p.298, 708.
36. I. Constantinescu, *Din valea Bistriţei în valea Vişeului* Bucureşti, 1968, p.79.
37. I. Marţian, *Tara Năsăudului înainte de instaurarea regimului de grăniceri*, Năsăud (1933), p.6—8.
38. Cf.N. Iorga, *Documente*, XV/2, p.1419.
39. *Ibidem*, p.1435, 1467.
40. „Archiv des Vereins", 36, p.259.
41. Drumul Rodnei (Cucureasa-Suhard) era mai indicat pentru care (Cf. Marie Klein, *Bericht über eine Kirchenvisitation im Bistritzer Bezirk*, 1781, în „Korrespondenzblatt", 1911, p. 75.
42. Fr.W. Seraphin, *Aus den Briefen der Familie von Heydendorff* (1737—1835), în „Archiv des Vereines", 25, 1894, p.270.
43. Cf. „Archiv des Vereines", 25, 1894, p.335—342.
44. L.I. Marienburg, *op. cit.*, p.186 (descrierea Bîrgăului la p.115).
45. Kővari László, *Erdély földe ritkaságai*, Cluj, 1853, p.75.

4. *Plaiurile şi potecile ţinutului Bistriţa.* Ca să asigure venitul oficiilor vamale plasate în pasurile şi cheile drumurilor mari sau ale ţării, autorităţile au interzis comerţul de contrabandă, adică „umblatul plaiurilor". Pentru paza potecilor şi a graniţelor în general, ca şi în restul ţării şi în ţinutul Bistriţei, avem date despre instituţia străjeriei, numită ulterior plăieşiei [46]. În 1610, principele Gabriel Báthori porunceşte tăierea, în mai multe locuri, pînă în munţi, a tuturor potecilor din ţinutul Bistriţei, ca din Polonia şi Moldova să se poată intra în Transilvania numai cu „salvconducte" [47]. Indicaţii similare conţin şi decretele principilor Gabriel Bethlen (1619) [48] şi Gheorghe Rakoczi I (1636) [49].

Din Rodna porneau plaiurile Valea Anieşului Mare, Curmătura Galaţului, Poiana Stiol, Borşa. Următorul plai avea itinerarul Rodna, Şanţ, Obîrşia Someşului, Pasul Rotunda şi Valea Bistriţei Aurii. Acesta, după 1850, devine pasul Rodnei. Din calea principală Cucureasa-Perşa se ramificau plaiurile: Perşa, Zimbroaia, Perşuţa, vîrful Omului (1932 m); — Vîlfa (sau vîrful Vîlfii 1596 m), valea Diacu (sau valea Diaca), Bistriţa Aurie; — Muntele Suvărosul, Teşna, Dorna.

Din Valea Ilvei, o potecă urca în Valea Iluţei şi Dealul Frîului, pînă la Măgura Calului, unde se contopea în drumul Bîrgăului. O serie de drumuri îndreptate spre Dorna sau pasul Bîrgău, porneau din satele districtului Bistriţa. Din Iad (Livezile) porneau plaiuri pe Valea Ilvei şi Leşului, tot pe aici urca drumul prin Strîmba la Dorna. Potecile pornite din Satu Nou (comuna Cetate) în dialectul saşilor se numesc plaiuri (Af dem Pla) [50]. Des folosită era şi poteca pornită din Petriş spre Dorna. Alte plaiuri porneau din Budacu de Sus. Valea Budacului lega Moldova cu ţinutul Şieului [51]. În 1643, comitatul Dŏbîca ordonă o trecere în revistă în Poiana Tomii (1469m), situată deasupra Budacului de Sus, care se pare că era un centru al plăieşilor din Munţii Călimani [52]. Daniil Duma, vameşul Bistriţei, în 1720, adresează o notă guvernului ardelean, în care aminteşte de plăieşii din Munţii Călimani şi Munţii Gurghiului şi cere întărirea plaiurilor, deoarece la tîrgurile din Reghin şi Tg. Mureş, prin Munţii Căliman şi defileul Deda, se aduc nevămuite numeroase turme de oi [53].

Pe lîngă plaiurile amintite, în zona înaltă a Munţilor Bîrgău, *Geografia* lui Marienburg descrie mai multe poteci: Prima se desprinde din calea principală la confluenţa văii Tiha cu Bistriţa (la Prundul Bîrgăului), urmează firul Bistriţei (prin Colibiţa de azi), apoi continuă prin Valea Dălbidan şi prin Vf. Stuniorul (1994 m) şi Popa Drăgan coboară în Moldova. Se pare că unele

---

46. Cf. N. Iorga, *Documente* XV/2, p.1194, 1672; 1755—1758: „Contagions — Expensen, Plaiaschen betreffend" (Cf. „Revista Arhivelor, 1970, nr.1. p.10)
47. N. Iorga, *Documente*, XV/2, p.843.
48. *Ibidem*, p.879.
49. *Ibidem*, p.1031.
50. Cf. Karl Lang, *Die Flurnamen von Oberneudorf im Nösnergau*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 62, 1939, nr.4, p. 358—360.
51. N. Iorga, *Documente*, XV/2, p.1165.
52. *Ibidem*, p.1115.
53. *Ibidem*, p.1576—1577.

din plaiurile descinse din Valea Cuşmei şi Valea Budacului s-au contopit cu această potecă. A doua potecă porneşte de lîngă clădirea carantinei, o ia spre muntele Arila şi lîngă Vf. Buba şi Dălbidan se uneşte cu prima potecă. Potecile amintite coboară în Valea Dornei în amonte de Dornişoara; la Poiana Ştampei drumul se contopeşte cu cel al pasului Tihuţa, iar la Podu-Coşnei se uneşte cu drumul Rodnei.

III. Drumurile şi plaiurile din scaunele secuieşti

Scaunele Giurgeu, Ciuc şi Caşin era despărţite de Moldova prin munţi mijlocii, în majoritate acoperiţi cu păduri. Drumurile carpatice din acest sector aveau un rol comercial şi economic mai redus. Pasurile şi trecătorile prin munţii Giurgeului şi ai Ciucului aveau însă rol militar. Se cunoaşte că unul din scopurile colonizării secuilor era tocmai nevoia de apărare a graniţelor de est.

1. *Drumul Pirişca sau Tulgheş*. Din lipsa unui trafic comercial regulat, izvoarele istorice referitoare la pasurile carpatice ale scaunului Giurgeu sînt foarte sărace. Probabil pe pasul Tulgheşului, amintit mai tîrziu, a avut loc, în 1529, pătrunderea în Giurgeu a oştirilor lui Petru Rareş [54].

Importanţa comercială a pasului Pirişca se datorează aşezării în Gheorgheni a unor familii de negustori armeni din Moldova. Tradiţia susţine că armenii, în 1669, au venit la Gheorgheni prin drumul Pirişca [55]. Primele date despre vama instalată la Gheorgheni-Pirişca o avem doar de la începutul veacului trecut.

În vremea lui Marienburg (1813) pasul Pirişca era o potecă accesibilă pentru pedestraşi şi cel mult pentru călăreţi. Drumul pornit din Gheorgheni urma Valea Belchinului. Pe muntele Pirişca era o fortăreaţă, oficiul vamal şi postul de carantină. Poteca apoi urca muntele Tătarului (1456 m), pe aici calea cobora în Valea Putnei şi prin muntele Tulgheş ajungea în Moldova. Pe lîngă această cale principală, a doua potecă prin Lăzarea şi Ditrău urca muntele Tasa, coborînd tot în Valea Putnei [56]. Acest hidronim (put-na = vale cu drum), de altfel, indică vechimea drumului de aici.

În anii 1851—1852 s-a construit noul drum Gheorgheni-Ditrău-Borsec-Valea Bistricioara-Corbu-Tulgheş şi, astfel, pasul străbate Carpaţii fără urcuş obositor. Vama din Pirişca s-a mutat la Tulgheş mai precis la confluenţa Putnei cu Bistricioara [57]. Vama moldovenească îşi avea sediul în satul Prisăcani.

2. *Drumul Bicazului*. Cheile Bicazului, atît de vulnerabile din punct de vedere militar, sînt amintite în rîndul pasurilor carpatice doar după anul

---

54. *Ibidem*, p.311.
55. Kölönte Béla *Gyergyó története. A kialakulástól a határörség szervezéséig*, Gheorgheni, 1910, p.127.
56. Cf. Marienburg, *op. cit.*, vol.II, p.186.
57. Kövari László, *op. cit.*, p.59 şi Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása*, vol.II Pesta, 1869, p.110—132.

1860. Pînă atunci numai cîteva poteci ocolite, venind din Valea Putnei prin Valea Jedanului sau dinspre obîrşia Bicazului, urmau aceste căi periculoase. În *Geografia* lui Marienburg itinerarul prin Gheorgheni-Valea Helhon, Muntele Vithavas, Păltiniş, Highiş-Valea Bicazului în Moldova, este considerat un plai sau potecă secundară. În 1869 vama românească era în satul Bicaz, iar cea ardeleană lîngă Ticoş.

3. *Drumul Ghimeşului (Ciuc-Valea Trotuşului)*. Dintre pasurile din Ciuc cel mai cunoscut este Ghimeşul. Prin drumul păzit, după 1626, de cetatea Ghimeşului, se importau în Transilvania produse specifice moldoveneşti: grîne şi vin [58]. Acest pas şi în secolele XVIII-XIX va fi principala cale de aprovizionare a Ciucului cu vinul şi grîul românesc [59]. În secolul al XVII-lea, armenii aşezaţi în depresiunea Ciucului, au ales drept centru comercial satul Frumoasa, situat în gura pasului carpatic cu viguroase energii poziţionare. Datorită negustorilor armeni, Frumoasa, în secolul trecut, era deja o localitate cu tîrguri săptămînale şi cu case etajate. Pe timpul principatului autonom, străjerii (plăieşii) secui erau subordonaţi oficiului tricesimal Frumoasa [60]

Pornind din Frumoasa, vechiul drum al Ghimeşului urca muchea muntelui Pogan [61], apoi se continua pe alte înălţimi pînă la obîrşiaTrotuşului. Cursul superior al acestei ape formează o vale largă, numită semnificativ Luncă. Michael Heidendorff, în autobiografia sa (1764), vizitînd oficiul vamal din Ghimeş, a remarcat că lărgimea văii în trecut a favorizat pătrunderea pe aici a numeroaselor incursiuni tătăreşti [62]. Calea continuă apoi prin amintita Luncă largă, pînă la complexul vamal (oficiul vamal, carantină, palisade), situat în gura văii Străjii [63]. Numele satului Palanca păstrează pînă azi amintirea fortificaţiei vamale. Vama moldovenească era la Comăneşti.

Vechea tradiţie medievală, de a favoriza drumurile pe înălţimi în locul văilor, în cazul pasului Ghimeş a fost modificată, după 1843, cînd s-a amenajat un nou drum pietruit între Frumoasa şi Ghimeş. Această nouă variantă n-a mai urcat muntele Frumosul, doar Techerul. Datorită intervenţiei Cămării ocnelor şi a lui M. Ghica, posesorul domeniului Comăneşti, la începutul secolului XIX s-a modernizat drumul din Valea Trotuşului [64].

În afara pasurilor „legale", controlate de vămile moldovene Priscani, Bicaz, Comăneşti şi Oituz, în Munţii Ciucului şi a Nemirei mai erau o sumedenie de alte poteci şi plaiuri. În zona Ghimeşului, geograful Marienburg aminteşte existenţa a opt poteci laterale. Printre acestea se găseau potecile

---

58. Cf. Mon *Com. Trans.*, col. XX, p.303.

59. Astfel, şi cu ocazia foametei din 1816, populaţia Ciucului a fost salvată graţie bucatelor aduse din Moldova prin acest pas (Cf. Kövári László... *op. cit.* p.59.

60. Orban Balázs, *op. cit.*, vol.II, p.75—84 şi Pataki József *A Csiki vashámor a XVII század második felében*, Mirecurea Ciuc, 1971, p.34. 63,81 82, 103.

61. Cf. Lenk, *Lexikon* I p.159.

62. Rudolf Theil, Michael Conrad von Heidendorff, Eine Selbstbiographie, în „Archiv des Vereines," XV, p. 146—147.

63 L.J. Marienburg, *op. cit.*, p. 187.

64 În 1842 locuitorii satului Dărmăneşti au sfărămat cu praf de puşcă faţa dinspre Trotuş a muntelui Rîpa lui Plop, lărgind drumul (cf. L. Boicu, *Căile de comunicaţie terestre în Moldova între1834—1848*, partea II-a, în „Anuarul Inst. de istorie" Iaşi, vol. V. 1968, p. 120—129.

Tarcău, muntele Frumosul și poteca Cașinului Secuiesc ce urma Valea Uzului. De o importanță mai mică era trecătoarea Soveja, prin care totuși treceau anual cîteva sute de kile de cereale [65].

Pînă în secolul nostru, în privința folosirii pasurilor carpatine s-au petrecut adevărate răsturnări ierarhice. Unele drumuri mari ale vămii azi nu mai figurează nici măcar ca poteci, iar unele din fostele plaiuri sînt străbătute de calea ferată.

După cum am văzut, în secolele XIII-XVI erau doar două drumuri principale ale vămii: Pasul Rodnei (drumul de sus) și Pasul Oituzului (drumul de jos). „După trecerea unui an — citim în Cronica lui Eftimie — în toamnă în luna octombrie (prin 1543 n.n.), Petru voievod s-a pregătit iarăși, a doua oară împotriva ungurilor și a intrat înlăuntrul țării acelea... Și de acolo a venit pe *drumul Bistriței* și a *ajuns la Rodna*... Și a venit la Cetatea sa de scaun a Sucevii și s-a odihnit de ostenelile sale". Iată ce scrie cronica lui Macarie: „...deci domnul Petru voievod a trimis pe cei dintîi dintre boierii mari ai lui, pe Grozav mare vornic și pe Barbovschi căpetenia oștilor și le-a încredințat o parte din oameni și le-a poruncit să iasă în dreptul *Brașovului, pe drumul de jos*, pe alții i-a îndreptat să intre în hotarele lor pe *drumul de sus, al Sucevii*" [66].

Drumurile Bîrgăului și Ghimeșului devin „legale", înzestrate cu punct vamal și fortificații, abia din secolele XVI—XVII. Pasul Tulgheș—Prisăcani intră în circuitul economic abia la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. La trasarea drumurilor pe hărțile istorice ale țării noastre, va trebui să se facă distincție ierarhică între cele două căi principale (pasul Rodna și Oituz) și axele rutiere deschise mai tîrziu (Bîrgău, Ghimeș, Tulgheș, Bicaz) [67].

---

[65] *Ibidem*, p. 128.

[66] *Cronicele slavo-române din secolele XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 117—118 și p. 96.

[67] Astfel, pe harta nr. 1 publicată de Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea* (București, 1967, p. 57), figurează ca drumuri existente la finele secolului XV drumurile Bîrgăului, Tulgheș-Prisăcani, Ghimeș și Oituz. În realitate, din toate acestea doar drumul Oituzului putea fi marcat pe această hartă. În schimb, nu este desenat pe hartă „drumul de sus", adică itinerarul Bistrița, valea Someșului Mare, Rodna, Dorna, Cîmpulung și Suceava. Pe „Harta economică a țărilor române în sec. XIV-XVI, din *Istoria României*, vol. II, București, 1962", între Transilvania și Moldova figurează drumurile Rodnei (însă prin Rotunda), Bîrgăului, Tulgheș, Ghimeș și Oituz.

Metodica predării istoriei

PROFESORUL — FACTOR HOTĂRÎTOR ÎN PROMOVAREA ÎNVĂŢĂMÎNTULUI ISTORIEI

AUREL IORDĂNESCU

Vechile adagii, continuu *confirmate* de practica învăţămîntului, care spun că: *„Atît valorează învăţămîntul, cît valorează profesorul"* şi că *„profesorul este sufletul oricărei metode"*, păstrîndu-şi şi astăzi *întreaga actualitate*, o cercetare cît de sumară asupra rolului ce-i revine profesorului în promovarea învăţămîntului istoriei nu pare lipsită de justificare.

Astăzi, cînd ştiinţelor sociale *le revin sarcini tot mai importante*, iar între ele istoria *este cea mai proprie* a contribui la formarea educaţiei patriotice şi humaniste a noilor generaţii, se ridică în chip stăruitor întrebarea: ce condiţii trebuie să îndeplinească profesorul de istorie în societatea noastră contemporană pentru a răspunde cu succes acestor sarcini? Or, printr-o situaţie paradoxală, în timp ce studiile de pedagogie teoretică şi practică privind specificul şi rolul obiectelor în învăţămînt, metodele şi procedeele ce trebuiesc folosite, modernizarea procesului de învăţămînt, dokimologia, şi atîtea altele devin din ce în ce mai numeroase, *profesorul* care rămîne totuşi *elementul hotărîtor* în formarea tineretului şcolar, nu formează obiectul nici unei cercetări speciale, după cum un capitol intitulat, *profesorul* în care să fie analizate în adîncime *rolul concret* al profesorului şi condiţiile multiple ce i se cer în vederea îndeplinirii în cele mai bune condiţiuni a obligaţiilor ce-i revin, îşi aşteaptă încă locul în tratatele de pedagogie. Este ca şi cum toate aceste probleme s-ar înţelege de la sine. Şi, deoarece lucrul este foarte departe de a sta aşa, ne-am luat îngăduinţa de a înfăţişa cîteva consideraţiuni asupra acestei chestiuni, încercînd să arătăm, ce *condiţii trebuie să îndeplinească profesorul de istorie* pentru a merita cu adevărat apelativul de *factor determinant* în promovarea învăţămîntului istoriei. Sau, cu alte cuvinte, *ce trebuie să cugete* un profesor de istorie despre *rostul* disciplinei sale în concertul obiectelor de studiu şi despre *îndatoririle ce-i revin* lui ca reprezentant al acestei discipline.

Sub acest aspect, profesorul trebuie să fie convins, înainte de toate, de *legitimitatea studiului istoriei în şcoală*, deoarece *numai* o convingere fermă asupra *utilităţii* acestui studiu, utilitate care, singură, îi legitimează prezenţa printre obiectele de învăţămînt, poate da activităţii sale la catedră o *întemeiere* care să-i stimuleze munca. Or, privită din acest punct de vedere,

utilitatea istoriei ca obiect de studiu rezidă în valoarea ei informativă și formativă: înlesnind o *mai bună înțelegere a prezentului* prin dezvăluirea etapelor anterioare care l-au precedat și pregătit; lărgind orizontul și făcînd cu putință *o apreciere mai echitabilă* asupra *valorii* civilizațiilor din trecut; îngăduind o mai *dreaptă* apreciere a prezentului *prin înlăturarea iluziei* „vremurilor bune de altădată"; explicînd *popoarele* unul altuia și contribuind prin aceasta la crearea *climatului de înțelegere și de respect reciproc*; în fine dovedind că legea care prezidează desfășurarea procesului istoric este *legea progresului*, istoria săvîrșește o operă de informare de care nimeni nu se poate dispensa. Dar, alături de planul informativ, *valoarea formativă* a studiului istoriei este și ea considerabilă. Pe lîngă faptul de a reprezenta unul din *principalele mijloace de integrare socială a generației tinere*, studiul istoriei este și *un remarcabil instrument de formare intelectuală* prin *spiritul critic* pe care-l promovează, prin rolul de *antidot* împotriva *scepticismului* pe care și-l asumă, prin funcția de *aliment al reflexiunii* pe care varietatea situațiilor istorice i-o conferă, prin contribuția reală pe care și-o aduce la formarea *spiritului științific*, pe calea reliefării continue a *cauzalității naturale*, a dobîndirii simțului *relativității* și al *înțelegerii nuanțate* și, în fine, prin generarea *probității intelectuale*, adevărata încoronare morală a valorii formative a istoriei. Dacă la toate acestea mai adăugăm, rolul pe care îl joacă istoria în educația humanistă a elevilor, nu mai poate rămîne nici o îndoială asupra legitimității prezenței ei în programele de învățămînt.

Dar toate aceste potențe educative ale studiului istoriei nu pot deveni realități decît *numai* datorită muncii profesorului. De aceea, el trebuie *să le cunoască pe toate* și să le aibă *continuu prezente* în conștiința sa. Or, aceasta reclamă *o pregătire temeinică* și *susținută* de o atare întindere, încît ne putem întreba *ce are dreptul profesorul de istorie să ignoreze*. El trebuie să cunoască în același timp *mulțimea faptelor istorice* prin care s-a manifestat în decursul timpului activitatea omenirii; *izvoarele* pe temeiul cărora sînt cunoscute aceste fapte; *teoriile* care s-au construit, pornindu-se de la aceste izvoare; *cronologia* care individualizează faptele istorice; *explicația cauzală* a evenimentelor; *perspectiva științifică riguroasă* care asigură interpretarea justă a fenomenelor istorice; *marile curente culturale* și cîte altele. Și aceasta nu este îndeajuns. Pentru că *preocuparea de căpetenie* a profesorului de istorie, în decursul întregii sale cariere trebuie să o constituie *lărgirea* și *adîncirea continuă* a *culturii* lui de *specialitate*, adică a acelei culturi care *îmbină acumularea* informației istorice celei mai recente cu *o atitudine critică selectivă* față de noile date ale cercetării științifice, în scopul *asimilării* lor conștiente și *transformării* într-un mijloc de ridicare a învățămîntului istoriei pînă la cerințele contemporaneității. I se cere, deci, să îmbrățișeze, fie și numai în liniile ei mari, întreaga sferă a științei istorice, în așa fel încît să nu-i rămînă nici un domeniu cu desăvîrșire necunoscut. Profesorul de istorie trebuie să fie un erudit în înțelesul bun al acestui cuvînt, dar nu trebuie să uite că erudiția lui urmează a fi pusă în slujba formării elevilor săi, că reprezintă mijlocul de a le înfățișa acestora *limpede*, colorat și *evocator* fenomenele istorice a căror complexitate, greu de prins din primul moment, îi lasă nedumeriți,

închizîndu-le calea unei exacte înțelegeri. De aceea, el trebuie să aibă *nu numai cunoștiințele științifice* necesare, ci și *îndemînarea de a le transmite metodic* elevilor săi. Pentru că rostul lui este *să-i educe pe aceștia* prin mijlocirea învățămîntului istoriei. În acest scop el trebuie *să explice* elevilor lui desfășurarea procesului istoric, *situînd* evenimentele *în ansamblul de relațiuni* care le-au *determinat existența* și *le-au provocat transformări ulterioare*. Fiindcă o expunere cu adevărat științifică a fenomenelor istorice nu se rezumă la *prezentarea empirică* a faptelor, ci urmărește *explicarea lor cauzală* prin dezvăluirea *conexiunilor lor*, prin *analiza interacțiunilor* lor și prin *stabilirea legilor care le guvernează*.

Dar, în felul acesta apare evident că nu este cu putință o *adevărată înțelegere a dezvoltării istorice* fără folosirea unei *metode dialectice* și a unei *interpretări materialiste* a fenomenelor istorice. Ceeace are *valoare hotărîtoare* în promovarea învățămîntului istoriei este *calitatea* cunoștiințelor predate elevilor, *metoda* folosită și *perspectiva* din care aceste cunoștiințe sînt înfățișate. Or, *calitatea* cunoștiințelor rezidă în *structura lor rațională*, *metoda* în transmiterea lor *sistematic* și *organizat*, iar *perspectiva* în *însușirea* de către elevi a *concepției materialist-dialectice* privind dezvoltarea societății omenești. Pe această linie, însă, profesorul trebuie să se ferească de a-și încărca elevii cu date și fapte lipsite de valoarea demonstrativă.

Profesorul de istorie care înțelege să răspundă exigențelor societății contemporane trebuie *să renunțe cu toată convingerea* la simpla înșirare de date și de fapte, la *detaliile fastidioase* și la *anecdotele nesemnificative*, care nici nu se pot reține și chiar dacă s-ar reține nu ar fi de nici un folos celui care le posedă, ci să-și *întemeieze* expunerea nu numai pe *faptele* cele mai *semnificative*, mai *evocatoare* și cu *rezonanță adînc educativă*, ci să le și considere *în legăturile lor multiple* cu altele anterior cunoscute, să le *asocieze cu datele convergente* primite de elevi la alte discipline, pentru a le transforma, astfel, în obiect al unei *reflexiuni reiterate*, ca unele ce *revin* în *contexte deosebite*, de natură a le îngădui atît *integrarea* într-un *sistem armonios*, cît și *menajarea unor căi de acces* către noi cunoștiințe care să vie să *întregească* și să *consolideze* pe cele vechi.

Numai dacă va privi evenimentele *de sus*, situîndu-le în marele proces al dezvoltării istorice și va introduce în expunerile sale *căldura morală și patriotică*, va putea să facă din ele *momente ale dezvoltării puterilor sufletești* ale elevilor săi, *modelîndu-i și dezvoltînd în ei personalitatea*.

Procedînd astfel, va ajunge cu timpul la aceea *măiestrie*, care nu este altceva decît *totalitatea cunoștințelor*, a priceperilor și a *deprinderilor sale*, totalitatea celor mai *complexe sisteme de asociații* ce i se formează în decursul timpului, ca rezultat al unei *pregătiri continue*, al unei *reflexiuni susținute* asupra *potențelor formative* ale învățămîntului istoriei și al unor *însușiri tot mai temeinice* a *modalităților* celor mai *eficiente* de comunicare a cunoștințelor, în scopu realizării educației comuniste a elevilor. Și este necesară această măiestrie, pentru că ceea ce i se cere este transformarea istoriei într-un puternic factor de educație social-politică, învățîndu-i pe elevi să aprecieze just situațiile istorice, să înțeleagă că dezvoltarea istorică reflectă însăși dialectica realului; să-i facă să dobîndească *simțul istoric*, adică acea capacitate de

a înțelege evenimentele istorice așa cum ele apăreau contemporanilor, pentru că, odată deprins, acesta se transformă într-o componentă a spiritului, ușurînd înțelegerea exactă a realității contemporane, pe cît de complexă, pe atît de contradictorie în aparență, dar atît de limpede pentru cine știe să descifreze dialectica procesului istoric.

Dar pentru aceasta, lecția de istorie trebuie să îndeplinească anumite condiții. Mai întîi ea trebuie să fie construită în jurul unei *idei centrale*, care să *o străbată în permanență* și *să reapară în chip pregnant în concluzie*, ca o consecință firească a întregii desfășurări, adică să realizeze o *progresiune* în cadrul căreia ideea centrală *să se afirme* cu atît mai puternic, cu cît lecția tinde spre concluzie. În același timp, pentru ca ea să influențeze cu adevărat formativ pe elevi, se cere ca faptele să fie înfățișate cu căldură, curgător și cu convingere, deoarece numai astfel va produce acea *tensiune spirituală*, acea *emoție adîncă* și acea *vibrare sufletească*, singura în stare a-i face să simtă toată *încordarea sforțărilor*, toată *nedreptatea împilărilor, toată amărăciunea înfrîngerilor și* toată *măreția biruințelor*. Firește, toate acestea trebuiesc înfățișate cu o desăvîrșită *probitate profesională*, care să nu *travestească* realitatea obiectivă și nici să ducă la exagerare, *fără ostentație*, ci cu acea *discreție* care nu trezește *suspiciunea*, ci *antrenează*, în chip spontan, adeziunea. Lecția de istorie poate contribui la formarea sentimentului patriotic la elevi numai dacă expunerea profesorului prezintă personajele și situațiile istorice cu o mare *putere de plasticizare*, capabilă să transforme *în făpturi vii* și în *acțiuni* trăite faptele și datele adesea reci și abstracte ale manualului, făcîndu-i pe elevi să *retrăiască* evenimentele cu o intuiție apropiată de aceea a martorilor oculari. Dar, pentru a reuși în această grea și delicată acțiune educativă, se cere profesorului de istorie să întrețină în tot timpul lecției acea *atmosferă istorică* necesară *valorificării* tuturor momentelor ce pot contribui la *formarea unor convingeri moral-politice*, atmosferă al cărei izvor principal îl constituie *sufletul* și *cuvîntul* lui, care vor imprima *coloratura educativă* urmărită pe calea sugestiei. Fiindcă rolul principal în acest proces educativ îl joacă *sugestia*: adevărata măiestrie a profesorului de istorie *constă numai în a sugera*, fără a lăsa pe elevi să bănuiască intenția educativă ce se ascunde în spatele acestei. sugestii Și atunci, folosind cu pricepere întreg arsenalul mijloacelor ce-i stau la dispoziție, ca: *expunerea evocatoare* (înfățișînd moartea lui Decebal, lupta de la Valea Albă, sau noaptea de 23/24 ianuarie 1859 la București), *comparația*, (punînd față în față atitudinea nepăsătoare a mercenarilor lui Mihai Viteazul pe cîmpia Turzii cu aceea a răzeșilor lui Ștefan, după Valea Albă) sau *actul de apreciere în sine* a unei *situații istorice*, ca mijloc de pregnare a valorii ei morale și politice (venirea la timp a răzeșilor lui Ștefan, în 1476) și atîtea alte modalități ce-i stau la îndemînă, el poate da cursului său acea valoare educativă care să justifice atît prezența studiului istoriei în programa de învățămînt, cît și atracția pe care acest obiect a exercitat-o întotdeauna asupra elevilor. Un rol de seamă îi revine studiului istoriei și în educarea tineretului *în spiritul humanist*. Sub acest aspect, rolul profesorului este dintre cele mai însemnate,. deoarece nu faptele istorice prin ele însele, ci lumina în care sînt prezentate și rezonanța lor în sufletul elevilor pot duce la integrarea semnificației lor humaniste în conștiința acestora.

De aceea, se cere profesorului de istorie să aibă şi o formaţie umanistă, fiindcă, fără a fi el însuşi receptiv la marile valori ale umanismului, nu poate crea în sufletele tinerilor receptivitatea pentru aceste valori, deoarece fără convingeri nu se pot crea convingeri.

Pentru a educa pe elevi în spiritul umanismului se cere ca profesorul însuşi să fie un umanist, cu un larg orizont cultural care să-i îngăduie o înţelegere multilaterală a valorilor umaniste pe care, cu căldura vocaţiei de educator să le sădească în sufletul tineretului, conducîndu-l pe nesimţite spre acea armonie interioară ce caracterizează personalitatea. Pe această linie se impune profesorului de istorie *cunoaşterea tuturor momentelor istorice în care se găsesc întrupate marile valori ale umanismului*, cu toate limitările impuse de orînduirea respectivă, dar şi cu toate elementele de progres social pe care le implică, pentru a le folosi în chip eficient la lecţii, imprimîndu-le coloratura educativă urmărită. Pentru reuşita educaţiei elevilor în spirit umanist, profesorul de istorie nu trebuie să uite nici un moment că nu poate fi vorba de o însuşire a valorilor umaniste altfel decît sub forma adaptării lor la nevoile sufleteşti ale elevilor societăţii noastre contemporane. *Acelaşi* ideal umanist *se modifică* sub influenţa *nevoilor societăţii căreia i se adresează*, aşa încît înfăţişarea lui în *perspectivă istorică* — adică ţinînd seama de *notele lui*, specifice *timpului* în care a apărut, de *mentalitatea* oamenilor cărora se adresa şi, deci, de *limitele* care, în mod firesc i se impuneau — trebuie să constituie o preocupare statornică a profesorului. Pentru că numai astfel se poate înţelege atît *conţinutul mai bogat* şi de o *mai mare adîncime* al umanismului socialist, cît şi *îmbogăţirea* şi *adîncirea* lui ca răspuns la nevoile noii societăţi socialiste.

Se poate vedea, din cele pînă aci spuse, cît de multe, de variate şi de dificile sînt sarcinile educative ce stau în faţa profesorului de istorie şi cărora el trebuie să le facă faţă. Fiindcă *numai* activitatea lui desfăşurată cu *competenţă*, cu *perseverenţă*, cu *pasiune* şi cu *elan comunicativ* poate face să rodească marile potenţe educative ale istoriei.

Manualul nu o poate face deoarece, prin limitele ce-i sînt iniţial impuse el trebuie să se mărginească la o expunere sumară, aşa încît tot profesorului îi revine sarcina *de a da viaţă* expunerii manualului şi de *a o completa* pe linia educaţiei social-politice, străduindu-se ca ceva din focul viu ce străbate marile lucrări ale istoriografiei contemporane (şi din care adesea în manual nu mai ajunge decît cenuşa caldă), să răzbească pînă în sufletele şcolarilor săi. Hărţile, planşele şi diafilmele pot să contribuie la o înţelegere mai adecvată a desfăşurării procesului istoric, dar ele nu vor putea, *singure*, să suscite sentimente şi să încălzească suflete. Ori, tocmai *acesta* este rostul profesorului de istorie.

El trebuie *să fie ca o torţă* care, arzînd, să *lumineze* şi să *încălzească*, în acelaşi timp, minţile şi inimile elevilor săi. Pentru aceasta însă el trebuie *să ţină pasul cu vremea*, înnoindu-şi continuu atît conţinutul lecţiilor, cît şi metoda de predare, în raport cu cerinţele contemporaneităţii, introducînd în materialul ce structurează conţinutul lecţiilor *cele mai recente cuceriri* ale ştiinţei istorice; prezentînd acest material în *lumina concepţiilor noi* care şi-au făcut loc în studiul istoriei; renunţînd la *tot ce e perimat*; folosind *cele*

mai noi mijloace pe care tehnica modernă i le pune la dispoziție; înțelegînd *modernizarea* nu în sensul unui *spor de date informative*, ci în acela al unui *efort de ridicare calitativă a* conținutului.

Dar, adevărata modernizare a învățămîntului istoriei trebuie să *înceapă* cu *modernizarea concepțiilor* profesorului privind *esența*, *valoarea* și *rostul* disciplinei sale în stadiul actual de dezvoltare a învățămîntului; *obligația ridicării calificării* sale la nivelul științei contemporane și, mai ales *renunțarea la rutină* și *sporirea receptivității* față de *înnoirile* impuse de dezvoltarea societății, pentru că numai astfel va putea să desfășoare *aceeași lecție* mereu înnoită, îmbogățită cu noi *nuanțe* și cu noi *perspective* — rod al strădaniei sale de a ține pasul cu progresele științei istorice — și *expusă la nivelul capacității de înțelegere* a elevilor săi.

Se vede, astfel, ce *personalitate complexă* și *armonioasă* trebuie să fie profesorul de istorie pentru a răspunde tuturor sarcinilor ce-i stau în față.

Și să nu se spună că el reprezintă numai un „*pium desiderium*". Fiindcă fiecare dintre noi a avut cel puțin cîte un atare profesor care, pentru vremea lui, reprezenta tocmai acest ideal al profesorului desăvîrșit. Și dacă, după ani și, ani în timpul unei discuții ce depășește competența noastră directă, ne surprindem în posesia unor cunoștințe care îi miră pe conlocutorii noștri specialiști, aceasta se datorește profesorilor noștri, care, la vremea lor, și-au făcut datoria față de noi.

Așa ne reprezentăm, astăzi, profilul profesorului de istorie care, conștient și cu pasiune, militează pentru ridicarea învățămîntului istoriei pe o treaptă superioară: un om dotat cu o *continuă tinerețe spirituală*, alimentată de flacăra vie a curiozității științifice, de *o puternică receptivitate față* de tot ce este *nou* și *important* în specialitatea lui și de un *efort continuu* spre autodepășire.

Se poate ca acest tip de profesor de istorie să nu se întîlnească pretutindeni: dar ținînd seama de posibilitățile multiple de informare și de perfecționare ce stau la dispoziția fiecăruia dintre noi, nu încape îndoială că el va deveni din ce în ce mai frecvent și va sfîrși prin a se generaliza, contribuind prin aceasta la promovarea învățămîntului istoriei pe linia unei sporite eficiențe a lui, în sensul unei contribuții mai substanțiale la formarea educației comuniste a elevilor. Pentru că, *fără a suprapreţui neîntemeiat* virtuțile *formative* ale disciplinei sale, profesorul de istorie *trebuie să fie convins* că, dacă într-o zi, prin absurd, istoria ar înceta să mai facă parte din disciplinele de învățămînt, cultura omenească ar pierde tocmai pe aceea dintre componentele ei care este *cea mai propice* de a contribui la formarea omului adevărat.

CONFRUNTAREA PREZENT-TRECUT ÎN PREDAREA ISTORIEI

PAUL D. POPESCU

Confruntarea prezent-trecut are o mare însemnătate în predarea istoriei. Ea contribuie cu multă eficienţă la sesizarea de către elevi a dezvoltării societăţii, la formarea şi consolidarea unor noţiuni istorice, la reconstituirea unor stări de lucruri, instituţii, a unor epoci şi societăţi.

În acelaşi timp, ea are o mare valoare educativă. Confruntarea între trecutul îndepărtat — şi mai ales cel apropiat —, pe care elevii nu-l cunosc, şi prezent este singura în măsură să dea elevilor întreaga superioritate a acestui prezent, să le dezvolte optimismul, patriotismul, dragostea pentru clasa muncitoare şi partidul comunist, respectul pentru generaţiile vîrstnice, creatoare a avuţiilor materiale şi spirituale ale ţării noastre.

Această valoare educativă a comparaţiei, a prezentării legăturii între prezent şi trecut, este cu claritate subliniată în expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei şi al activităţii politice şi cultural-educative: „Este necesar să punem un mai mare accent pe cunoaşterea de către tineret a trecutului de luptă al partidului şi poporului. Să prezentăm stările de lucruri din trecut, să reamintim cum a trăit clasa muncitoare, tineretul în trecut, pentru că numai aşa tinerii vor putea să înţeleagă mai bine realizările de astăzi:..." [1].

Această confruntare poate fi realizată în lecţii în două feluri. *O primă cale* este aceea a aducerii unor probleme la zi, a urmăririi, evident pe scurt, a evoluţiei unor fenomene istorice, ulterior datei la care sînt analizate, pentru a înţelege pe deplin tocmai însemnătatea momentului analizat.

Vorbindu-se, de pildă. în prima lecţie din tema „Desfăşurarea revoluţiei populare pînă la proclamarea republicii" despre reforma agrară din 1945 este necesar ca, după relatarea şi analiza istorică a evenimentului, să arătăm însemnătatea lui pentru dezvoltarea ulterioară a agriculturii şi a ţării. Dar, tocmai pentru înţelegerea acestei însemnătăţi, este necesar ca, urmărind problema la zi, să comparăm situaţia ţărănimii din 1945 (condiţiile de muncă, nivelul de trai şi cultural, existenţa exploatării şi posibilităţile ei de extindere) cu situaţia ţărănimii socialiste de azi. Dacă acest lucru va fi făcut succint

---

[1] Nicolae Ceauşescu, Expunere la consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei şi al activităţii politice şi cultural-educative, Bucureşti, Editura politică, 1971, p. 71.

la lecţia respectivă, el va constitui însăşi esenţa predării noastre în a doua parte a lecţiei „Industrializarea socialistă şi transformarea socialistă a agriculturii în ţara noastră." Elevii vor înţelege mai deplin necesitatea transformării socialiste a agriculturii cînd vor avea în ochi imaginea a ceea ce este agricultura azi, a uriaşelor acţiuni de irigaţii, cînd vor cunoaşte cifrele investiţiilor din agricultură.

O *a doua cale* este aceea a revenirii, în momentul în care predăm anumite aspecte ale istoriei contemporane, asupra unor probleme anterioare care le lămuresc, le conturează.

Se înţelege că vorbind despre industrializarea socialistă a ţării, în lecţia amintită mai sus, sau predînd paragraful despre România între cele două congrese (al IX-lea şi al X-lea) — pentru care manualul conţine, din păcate, puţin material — realizările din diferite ramuri industriale vor rămîne simple cifre pentru elevi, dacă nu se vor face pentru fiecare referiri la nivelul existent în 1938, iar aspectul esenţial al dezvoltării noastre industriale, ritmul înalt şi susţinut, nu va fi perceput de ei, dacă nu ne vom opri asupra situaţiei din diferite momente ale acestei evoluţii.

În confruntarea prezentului cu trecutul, profesorul trebuie să se menţină pe poziţii riguros ştiinţifice, obiective. Nu este permisă idealizarea trecutului, acoperirea cu o aureolă romantică a unor fapte, personalităţi, stări de lucruri. Alături de laturile pozitive — cînd ele există, fără să le inventăm — trebuie să prezentăm şi pe cele negative, limitele impuse de epoca respectivă, de condiţiile existente atunci în ţara noastră.

Pe de altă parte, nu este nici cazul să întunecăm anumite situaţii şi momente din trecut, pentru a scoate în evidenţă prezentul. Acest prezent nu are nevoie decît de o prezentare obiectivă şi sugestivă pentru a-şi demonstra superioritatea asupra trecutului, oricît de strălucit ar fi fost el.

La începutul lecţiei „România în perioada creşterii pericolului fascist", de pildă, atunci cînd analizăm situaţia industriei noastre în 1938, vom arăta ce loc ocupa România în raport cu statele industrializate avansate, dar va trebui să şi spunem că ne găseam la sfîrşitul unei perioade de dezvoltare industrială a ţării, să dăm cîteva exemple de mari întreprinderi, să ajungem la concluzia că nici atunci patria noastră nu era o ţară „eminamente agrară". O asemenea punere a problemei va da o şi mai mare valoare dezvoltării noastre de azi, fără să diminueze cu nimic capacitatea creatoare a socialismului. Dimpotrivă.

Utilizarea în lecţii a confruntării prezent-trecut nu trebuie să aibă totdeauna un caracter contradictoriu. De foarte multe ori ea trebuie înţeleasă ca apropierea, suprapunerea sau compararea unor etape, momente, verigi ale unui anumit proces istoric. Într-un asemenea caz, trebuie subliniată tocmai unitatea aeestui proces, trebuie demonstrat elevilor că deosebirile între felul în care ne apare o etapă sau alta se datorează condiţiilor în care ea se desfăşoară, că fiecare etapă este pregătită de cea anterioară.

Este cazul să procedăm, aşa în primul rînd, cu prezentarea mişcării muncitoreşti din ţara noastră. Elevii trebuie să înţeleagă că aceleaşi ţeluri, aceleaşi idealuri i-au însufleţit pe comunişti şi în ilegalitate şi în perioada cuceririi puterii şi în cea a edificării socialismului, că acestor idealuri le-au

subordonat ei întreaga activitate, diferită în ceea ce privește mijloacele folosite și accentul pus asupra unei laturi sau a alteia, în funcție de condițiile vremii respective. Ei trebuie să înțeleagă, de asemenea, că cuceririle fiecărei perioade s-au bazat pe lupta din perioada anterioară și au stat la baza cuceririlor din perioada următoare.

Confruntarea trecut-prezent în lecții nu trebuie să aibă un caracter ostentativ. Este greșit și chiar dăunător ca ea să fie introdusă cu orice preț și acolo unde nu este semnificativă, sau unde apropierea între aspecte este forțată, devenind o formalitate și apărînd ca atare elevilor.

O deosebită valoare metodică capătă utilizarea confruntării între prezent și trecut cînd i se dă un caracter activ, cînd elevii sînt îndrumați să aducă chiar ei elemente ale acesteia, cînd sînt puși în situația de a trage direct concluzii.

Atunci cînd prezentul este cel analizat, elementele necesare din trecut pot fi scoase în întregime de la elevi, prin întrebări asupra unor probleme din lecțiile anterioare. Întrebările vor trebui astfel formulate încît, din mulțimea de cunoștințe, elevii să aleagă ceea ce este necesar și semnificativ. Chiar atunci cînd analizăm o perioadă mai veche, putem apela la clasă pentru aducerea la zi a problemelor cu lucruri pe care elevii le cunosc din viață, din diverse activități sau din lecturi, avînd grijă, să le subliniem valoarea de comparație, să le plasăm acolo unde este necesar.

Confruntarea prezent-trecut poate fi realizată în bune condiții și prin explicația profesorului, dar ea devine indiscutabil mai pregnantă, mai convingătoare atunci cînd apelăm și la mijloace vizuale.

Iată un singur exemplu. Nici timpul și nici programa nu ne dau posibilitatea de a vorbi cît de cît despre dezvoltarea transporturilor, a comunicațiilor în România socialistă. Dacă, însă, la cele cîteva cuvinte pe care le vom spune, pentru a întregi tabloul economiei, la tema „Partidul Comunist Român — forța politică conducătoare a națiunii noastre socialiste“, paragraful „Dezvoltarea României între anii 1966—1970“, vom prezenta elevilor două hărți ale țării, cu șosele modernizate (asfaltate) în 1938 și astăzi, vom determina la ei o comparație cu o deosebită putere de convingere.

Același efect îl au și graficele, care prezintă avantajul că pot fi confecționate ușor, pentru orice temă, pentru orice problemă. Oriunde, în orice domeniu avem date elocvente pentru situația de la un moment dat; pentru prezent putem consulta un anuar statistic și vom găsi tot ceea ce ne trebuie pentru comparație și nu ne va rămîne decît să alegem cea mai sugestivă formă grafică în vederea evidențierii opoziției prezent-trecut. Utilizarea unor anuare din diferiți ani permite confecționarea unor grafice care să exprime plastic ritmul de dezvoltare în diverse perioade și domenii.

Deosebit de sugestivă este confruntarea unei fotografii de epocă cu alta prezentă, înfățișînd același motiv. Materialele pot fi ușor procurate existînd destule vederi și fotografii vechi și noi, putînd fi făcute după lucruri încă păstrate, sau decupate din reviste (există chiar cupluri de ilustrații special publicate spre a oferi o sugestivă comparație) [2]. Evident, prezentarea aces-

[2] Almanah, Flacăra 972, București, 1971, p. 65—71.

tora trebuie să fie însoţită de montajul profesorului care să sublinieze ceea ce este esenţial în confruntarea respectivă, să-i îndrume pe elevi asupra aceea ce trebuie să reţină, să-i ajute să utilizeze observaţiile lor pentru înţelegerea contextului.

Comparaţia aceasta figurativă poate fi făcută şi atunci cînd avem la dispoziţie un singur termen de comparaţie. Dacă de pildă, posedăm o fotografie veche, dar extrem de sugestivă, a unei întreprinderi industriale, a unei părţi de oraş, a unui mijloc de transport etc., o putem prezenta elevilor, dacă ei au imaginea actuală în minte şi nu este nevoie decît să o evocăm pentru ca să o poată compara cu ceea ce văd în fotografie.

Desigur, plasticizarea confruntării trecut-prezent poate fi sporită prin proiectarea unor diafilme, diapozitive, atunci cînd acestea există, sau prin simpla referire la filme pe care elevii le-au văzut de curînd sau pe care le-au reluat programele de la televiziune („Străzile au amintiri“, „Valurile Dunării“).

Acelaşi rol deosebit în sporirea plasticizării confruntării între prezent şi trecut îl au şi obiectele cu caracter muzeistic. Este foarte greu şi numai accidental posibil să aducem în clasă asemenea obiecte (publicaţii oficiale, monede şi bancnote, mercuriale, manifeste, fragmente de utilaj etc. etc), deşi sînt foarte utile. În schimb, confruntarea prezent-trecut poate căpăta o formă deosebit de completă şi de sugestivă în cadrul lecţiilor în muzeu.

În cazul unor asemenea lecţii, profesorul trebuie să utilizeze ceea ce se găseşte sub ochii elevilor, punînd în antiteză anumite exponate din diferite perioade, atunci cînd se găsesc în aceeaşi sală sau în săli vecine. În caz contrar, profesorul trebuie să prezinte clasei, în timpul expunerii, principalele exponate, şi acolo unde unele din acestea se cuplează firesc cu lucruri pe care şcolarii le cunosc, să stăruie asupra lor, să creeze comparaţii.

Dacă este vorba de o vizită la muzeu, profesorul trebuie să atragă atenţia — dacă face el ghidajul, sau să completeze pe ghidul instituţiei cînd este nevoie — asupra unor lucruri pe care elevii le ştiu din clasă pentru a le pune în raport cu exponatele sau pentru a-i face să reţină elementele de care vor avea nevoie mai tîrziu. Atunci cînd într-o lecţie trebuie să plasticizeze unul din termenii unei comparaţii, profesorul nu are decît să facă referiri la ceea ce elevii au văzut la muzeu, pentru a-i ajuta să-şi refacă imaginea exponatelor respective.

Astfel, vorbind despre industria petrolieră din ţara noastră în cadrul lecţiei „Dezvoltarea României între 1878—1900“, în ceea ce priveşte amploarea şi tehnica, încerc o comparaţie cu trei termeni: trecutul, prezentul şi actualitatea. Pentru aceasta mă folosesc de ceea ce elevii au văzut la Muzeul republican al petrolului, exponate asupra cărora le-am atras atenţia cu ocazia vizitei. Reconstituirea imaginilor din fotografii şi machete, a puţurilor cu hecnă, alături de sondele canadiene şi pensilvane ca şi de instalaţiile de foraj de azi, este deosebit de puternică, mai ales dacă fac apel şi la amintirea vie a dioramei mobile care suprapune colorat şi în relief cele trei momente.

O deosebită eficacitate în realizarea unor confruntări sugestive între prezent şi trecut o are utilizarea materialului de istorie locală. Pe această cale, confruntarea este mult mai uşor de realizat, elevii avînd permanent sub ochi cel puţin unul din termenii acesteia, cel prezent, iar celălalt, cel

trecut, putînd fi mult mai ușor de reconstituit din vestigiile rămase, nu numai în muzee, dar și pe străzi, prin sate, prin casele oamenilor, în memoria acestora. Înțelegînd cu claritate și în adîncime confruntarea prezent-trecut, într-o direcție sau alta, pe plan local, elevii pot extinde cele înțelese și însușite la nivelul întregii țări, avînd o bază concretă de la care pleacă. Eficiența educativă este și ea mult sporită în cazul acesta, elevul ajungînd să se convingă direct de plinătatea progresului economic, social și cultural, de rolul maselor populare, al clasei muncitoare, al Partidului Comunist Român, în transformarea socialistă a patriei noastre.

Un rol deosebit în realizarea confruntării prezent-trecut îl are și tonul profesorului. Atunci cînd se compară anumite date, tonul trebuie să fie ferm convins, dar sobru, patetismul nu și-ar avea locul. Sînt, însă și momente, atunci cînd se evocă stări de lucruri dureroase, sau cînd se insistă asupra unor realizări contemporane, cînd o doză oarecare de patetism nu numai că nu dăunează, dar, dimpotrivă, îi emoționează pe elevi, făcînd, astfel, comparația mai convingătoare.

Este de la sine înțeles că o elementară datorie a profesorului este buna lui pregătire politico-ideologică și de specialitate, cunoașterea temeinică a documentelor de partid, a comentariilor acestora, a sintezelor, monografiilor și documentelor de istorie. Orice greșală de date, orice confuzie, orice umflare neverosimilă, nu numai că ar anula efectul comparației, al confruntării prenent-trecut, dar ar produce un efect contrar, needucativ.

Metodologia cercetării istorice și metodice

TEHNICA ELABORĂRII LUCRĂRILOR DE METODICĂ A ISTORIEI

MARIANA VASILESCU

Deși o lucrare de metodică este, în fond, tot o lucrare cu caracter științific, alcătuirea ei prezintă și unele aspecte speciale, care se cer semnalate și lămurite. Fără să fie o știință independentă, metodica este însă anexa unei discipline al cărei caracter științific este incontestabil. Într-adevăr, așa cum se obișnuiește să fie definită, metodica este o ramură a pedagogiei, care se ocupă cu modul de predare a unui anumit obiect de învățămînt, în conformitate cu scopul general al educației și ținînd seama de particularitățile de vîrstă ale elevilor. Făcînd parte din sistemul științelor pedagogice, metodica este ea însăși o știință, care își are domeniul ei de studiu bine stabilit și care folosește mijloace de cercetare echivalente cu cele folosite și în celelalte științe. Și dacă metoda caracterizează de obicei știința adevărată, deosebind-o de diletantism, tot ea este aceea care poate refuza sau conferi înaltul titlu de știință și unei lucrări de didactică specială cum este o lucrare de metodică.

În ceea ce privește utilitatea practică a lucrărilor de metodică, ea este de asemenea incontestabilă. Nici o experiență cîștigătă în domeniul activității de instruire și educare a tineretului nu trebuie să rămînă necunoscută și nedifuzată în rîndurile celor ce răspund de această activitate. Datorită rolului social imens pe care îl joacă pedagogia, cu tot ansamblul de științe ajutătoare, orice inovație, orice element nou descoperit, orice rezultat, oricît de neînsemnat în aparență, „se repercutează pe scară socială" [1]. De aici, necesitatea punerii în discuție și, de asemenea, a punerii în circulație și în practică a unor astfel de rezultate. Pe de altă parte, în pedagogia românească, nu s-ar putea vorbi de o mare abundență de lucrări de metodică în general și de metodică a istoriei în special. Se apreciază chiar că ritmul în care se dezvoltă la noi cercetarea pedagogică este necorespunzător, din cauza decalajului care continuă să existe între acest ritm și ritmul de dezvoltare pe

---

[1] Mircea Malița, *Temele perene ale pedagogiei*, în „Contemporanul", 16 octombrie 1970, p. 8.

care societatea îl impune şcolii [2]. Pedagogia se arată a fi, la noi ca şi aiurea, o ştiinţă şi o practică în care se manifestă oarecare tradiţionalism; ceea ce nu este rău. Răul începe abia atunci cînd tradiţia se transformă în imobilitate. Şi imobilitatea, în acest secol în care totul aleargă cu o iuţeală vertiginoasă, înseamnă rămînere în urmă, închistare. Păstrînd tot ceea ce este un bun cîştigat din pedagogia trecutului — şi pedagogia românească are adevărate comori care trebuie păstrate — şcoala trebuie să se adapteze necontenit progresului ştiinţific. Fiecare obiect de studiu trebuie astfel să-şi înnoiască piermanent conţinutul şi mai ales metodele de predare. Şi tocmai aceste metodică în continuă înnoire trebuie să facă obiectul lucrărilor de metodică.

Ca orice meşteşug, tehnica elaborării lucrărilor ştiinţifice se învaţă, dar se pare că noţiunile, chiar cele mai elementare, referitoare la tehnica lucrărilor de didactică specială nu figurează în niciuna din materiile de învăţămînt din universitate. Simplul exemplu al altor lucrări, oricît de bine ar fi întocmite, nu este suficient. Există, e drept, numeroase tratate care se ocupă de tehnica alcătuirii lucrărilor ştiinţifice în general sau a unor categorii speciale de lucrări, dar nu ştim să existe la îndemîna profesorilor un astfel de îndrumar privitor la lucrările de metodică. Evident, pedagogia beneficiază, ca orice ştiinţă, şi de tratatele cu caracter general privind tehnica activităţii de cercetare. Dar metodologia cercetării pedagogice are şi aspectele ei specifice, care reies atît din obiectul cercetării cît şi din metodele de cercetare şi din modalităţile de finalizare a cercetărilor efectuate [3]. De aici, necesitatea elaborării unei metodici speciale a cercetării din domeniul pedagogiei, ca şi a pregătirii metodologice a celor ce lucrează în acest domeniu de cercetare ştiinţifică.

În cele ce urmează, nu vom încerca să realizăm o astfel de metodică a lucrărilor de metodică. De asemenea, nu vom formula principii şi nici nu vom da îndrumări sau directive. Munca intelectuală este, mai mult decît cea fizică, ceva personal, aproape intim, şi fiecare îşi găseşte în cele din urmă drumul care îi convine mai mult, stilul de lucru care i se potriveşte. Fără pretenţie de originalitate şi profunzime, sugestiile pe care vom încerca să le formulăm sînt simple noţiuni metodice elementare. Aceste sugestii se adresează în special profesorilor tineri, debutanţi în ştiinţa pedagogiei şi în arta metodicii, încercînd să-i ferească de timiditatea şi lipsa de curaj de a aborda problemele de metodică şi să le netezească drumul în munca aceasta atît de frumoasă şi de utilă a redactării unor lucrări ştiinţifice de metodică a istoriei.

Ca pentru orice lucrare ştiinţifică, tot aşa şi pentru o lucrare de metodică se pune mai întîi problema *alegerii subiectului* care urmează să fie tratat şi a formulării limpezi a lui. Aceasta este prima operaţie metodică, dar, în acelaşi timp, şi prima dificultate care trebuie depăşită. S-a vorbit despre criteriile obiective generale care trebuie respectate într-o astfel de alegere

---

[2] Ion Gh. Stanciu, *Cercetarea pedagogică în faţa exigenţelor societăţii socialiste*, în „Revista de pedagogie", nr. 9, septembrie 1969 p. 5.

[3] V. Bunescu şi P. Bărbulescu, *Probleme ale cercetării ştiinţifice în domeniul pedagogiei*, în „Revista de pedagogie", nr. 10, octombrie 1964, p. 38.

şi nu vom mai reveni asupra lor. Fără îndoială că trebuie să primeze criteriul utilităţii practice a temei tratate. Este ea de un folos real pentru activitatea metodică a profesorilor de istorie? Contribuie la îmbogăţirea experienţei pedagogice, la obţinerea unor mai bune rezultate în predarea istoriei şi în educarea prin istorie a tinerei generaţii? O lucrare de metodică nu poate şi nu trebuie să fie un studiu pur teoretic, conceput şi redactat în întregime la masa de lucru, departe de realitatea vie şi străin de ea. Trebuie plecat de la probleme care sînt într-adevăr probleme, care reprezintă semne de întrebare şi a căror soluţie are o incidenţă imediată cu activitatea educativă sau didactică [4]. Cercetarea pedagogică trebuie orientată spre problemele cele mai importante, spre temele fundamentale care interesează şcoala contemporană, provocînd chiar discuţii, lupte de opinii, confruntări ale unor păreri contrare [5].

Dar care sînt problemele majore ale educaţiei? Cum le putem descoperi şi cum putem alege pe cele mai importante şi mai urgente? Într-adevăr, a şti să-ţi pui probleme în legătură cu lucrurile care te înconjoară şi cu propria activitate este o facultate care aparţine spiritului ştiinţific şi pedagogul trebuie să fie neapărat dotat cu această facultate şi cu acest spirit ştiinţific [6]. Dar alegerea unui subiect pentru o lucrare de metodică presupune şi o vastă informare. Publicaţiile de specialitate se ocupă adesea de problemele care bat la porţile cercetării pedagogice. „Revista de pedagogie" are numeroase studii şi articole care încearcă să dirjeze cercetarea pedagogică spre cele mai utile subiecte. În cursul anului 1970, anul internaţional al educaţiei, ca şi în anii care au urmat, au avut loc numeroase reuniuni pedagogice internaţionale, unele chiar la noi în ţară, la care s-au dezbătut problemele majore ale educaţiei. Este semnificativ faptul că în aceste dezbateri revin mereu preocupările privitoare la democratizarea învăţămîntului şi a educaţiei, la culturalizarea maselor, la educaţia morală şi cetăţenească, la promovarea prin şcoală a ideilor de pace şi înţelegere între popoare, la educaţia permanentă, atît de necesară în lumea modernă, la modernizarea învăţămîntului, adică la adaptarea lui la nevoile societăţii de azi şi mai ales ale societăţii de mîine. Şi dacă acestea sînt imperativele şcolii, din ele trebuie alese şi temele spre care trebuie să fie orientate cercetările actuale de pedagogie şi metodică. De asemenea, documentele de partid, în care problemele de învăţămînt şi educaţie sînt totdeauna dezbătute amplu, iar activitatea ideologică şi culturală ocupă un loc de mare importanţă, sugerează şi direcţiile spre care trebuie să se îndrepte cercetarea pedagogică. Conferinţa naţională din iulie 1972, de exemplu, recomandă îmbunătăţirea conţinutului ştiinţific, politic şi ideologic al procesului de învăţămînt, legarea învăţămîntului de cercetare şi producţie, educarea comunistă a tineretului studios. Acestea sînt însă tot atîtea aspecte care se cer dezbătute teoretic înainte de a fi aplicate în practică.

---

[4] Emile Planchard, *La recherche en pédagogie*, Nauwelaerts, Louvain, 1967, p. 32—33.

[5] Ion Gh. Stanciu, *art. cit.*, p. 6—7.

[6] Emile Planchard, *op. cit.*, p. 32.

Alegerea și formularea subiectului nu este însă ceva rigid, care se încheie definitiv la sfîrșitul acestei prime etape de lucru. Dimpotrivă, în timpul activității de elaborare a lucrării, subiectul poate fi restrîns sau lărgit, formularea titlului modificată, problema reconsiderată. Toate acestea pot fi impuse de lecturile efectuate, de materialul strîns, de noile posibilități de informare și, de asemenea, de rezultatele documentării experimentale, care ne pot descoperi noi laturi ale problemei urmărite.

Odată opțiunea făcută în ceea ce privește conținutul în mare al temei care se va trata, urmează o a doua operație metodică, de asemenea foarte importantă. Este vorba de *formularea subiectului*, care trebuie să fie destul de limpede și de precisă încît să fie ușor de înțeles, fără să dea naștere la echivocuri. De asemenea, ținînd seama de faptul că o lucrare de metodică este tot o lucrare științifică, trebuie evitate formulările pompoase, pline de retorism. Captarea bunăvoinței cititorului trebuie realizată tocmai prin simplitatea titlului, prin claritatea, precizia și seriozitatea lui științifică.

În ceea ce privește începutul elaborării propriu-zise a lucrării proiectate, unele tratate speciale care privesc metodica și tehnica lucrărilor științifice recomandă mai întîi întocmirea planului lucrării, în timp ce altele pornesc de la strîngerea materialului documentar. Se poate urma însă și o cale de mijloc, recomandată de asemenea de unele lucrări speciale. Astfel, se poate începe *cu întocmirea unei schițe de plan* provizorii, care are rostul de a ordona căutarea, strîngerea și clasificarea materialului documentar. Pe măsură ce materialul este adunat și studiat, planul poate suferi modificări impuse de acest material, de informarea amplă, de rezultatele cercetărilor întreprinse și, de asemenea, de rezultatele unor experimente pedagogice menite să ilustreze lucrarea și să întărească argumentarea tezei susținute. Planul trebuie să fie bine chibzuit, părțile care îl compun să se înlănțuie logic, capitolele să grupeze în interiorul lor ideile principale ale lucrării. Trebuie evitate planurile complicate, în care tema tratată se pierde, se sufocă, năpădită de idei lăturalnice, neesențiale, generale. Întinderea în suprafață în dauna adîncimii duce la superficialitate, la prolixitate. Tocmai de această primejdie ne ferește un plan bine întocmit, în care tema principală este evidentă de la introducere pînă la concluzii.

În ceea ce privește *strîngerea materialului documentar*, pe baza căruia se va face redactarea lucrării, această etapă din elaborarea unei lucrări de metodică se deosebește de etapa corespunzătoare din elaborarea unei lucrări științifice de altă natură. Materialul necesar unei lucrări de metodică este mai larg, mai variat. El începe cu datele furnizate de însuși contactul cu faptele, cu realitatea vieții școlare. La aceste date se adaugă cele pe care ni le oferă experiența, practica pedagogică și, în sfîrșit, cele furnizate de experimentul pedagogic, de investigațiile experimentale, prin care se face verificarea unor ipoteze.

Cercetarea științifică în general se sprijină pe fapte. Cu atît mai mult cercetarea din domeniul educației și instruirii trebuie să pornească de la fapte, de la practică, să surprindă realitatea școlară, acest fenomen viu, mobil, de o deosebită complexitate. Observarea sistematică și experimentul sînt de fapt cele două metode fundamentale ale cercetării științifice, atît

în domeniul ştiinţelor exacte cît şi în acela al ştiinţelor umaniste. Cercetarea ştiinţifică din domeniul didacticii speciale nu se poate nici ea lipsi de ele. În orice problemă legată de activitatea didactică, soluţiile experimentale, chiar atunci cînd sînt imperfecte, aproximative, sînt mult superioare practicii empirice sau ignoranţei.

În afară de datele obţinute prin metoda observaţiei şi de rezultatele eventualelor experienţe, autorul unei lucrări de metodică are nevoie şi de o documentare teoretică. Indiferent de subiectul ales, cel ce şi-a luat sarcina să-l trateze este obligat să cunoască, mai mult sau mai puţin aprofundat, toate lucrările accesibile care tratează aceeaşi temă sau teme asemănătoare. Se presupune chiar că viitorul autor s-a asigurat în prealabil, înainte deci de alegerea şi formularea subiectului, că acesta nu a mai fost tratat, că, dimpotrivă, constituie o noutate şi că tocmai din aceasta decurge utilitatea lui. Pentru că trebuie să ne ferim de a repeta ceea ce s-a mai spus, de a populariza ceea ce este de mult cunoscut, de a argumenta teze pe care nimeni nu le mai contestă. Lucrarea care se pregăteşte trebuie să răspundă unei necesităţi practice, să fie cerută acut pe piaţa ideilor şi a experienţei pedagogice. Numai aşa i se poate asigura utilitatea îndelungată şi numai aşa va fi ferită de rapida intrare în desuetudine. În orice caz, este o obligaţie ştiinţifică elementară aceea de a cunoaşte, pe cît este posibil, tot ce s-a scris în legătură directă sau chiar indirectă cu subiectul ales. Şi cum literatura din domeniul metodicii istoriei nici nu este deosebit de vastă, acest lucru nu este prea greu de realizat.

În ceea ce priveşte bibliografia lucrării, aceasta este, în cazul lucrărilor de metodică, destul de greu de întocmit, atît din cauza penuriei de lucrări în acest domeniu, cît şi din cauza lipsei de indicaţii bibliografice. În alte ştiinţe, munca aceasta este uşurată prin existenţa unor enciclopedii sau a unor lexicoane, unele foarte noi, care dau şi bibliografia articolelor. Există de asemenea lucrări generale de bibliografie sau repertorii bibliografice de o deosebită utilitate. Majoritatea tratatelor şi a lucrărilor de sinteză dau şi ele, la sfîrşitul fiecărui capitol, bibliografia la zi. În pedagogie şi mai ales în metodica istoriei nu beneficiem de o astfel de cale scurtă şi uşoară pentru întocmirea unei bibliografii. De aceea, lista lucrărilor care trebuie consultate pentru redactarea unor lucrări de metodică trebuie alcătuită printr-un efort personal mai mare şi pe o cale de informare mai ocolită.

În lipsa lucrărilor speciale, pentru alcătuirea unei bibliografii de metodică se poate pleca de la un studiu nou, dacă se poate cel mai nou, care are legătură cu subiectul lucrării ce urmează să fie redactată. Din indicaţiile bibliografice ale acestuia, se pot nota lucrările care ni se pare că au legătură cu subiectul ales. Se poate folosi, de asemenea, ca punct de plecare, colecţia „Revistei de pedagogie", începînd cu ultimul număr apărut şi mergînd înapoi, la numerele mai vechi. În eventualele articole şi studii, care au legătură cu problema care ne preocupă, vom găsi şi o serie de indicaţii privitoare la literatura temei. În plus, „Revista de pedagogie", ca orice revistă de specialitate, publică şi recenzii asupra unor lucrări mai noi, din care ne putem da seama de conţinutul acestor lucrări şi de legătura eventuală pe care o pot avea cu tema pe care o studiem. Nu trebuie neglijată nici o altă posibilitate deosebit de avantajoasă. Este vorba de fişierele de pedagogie din marile bi-

blioteci (Biblioteca Academiei R.S.R., Biblioteca centrală universitară, Biblioteca centrală de stat) şi mai ales din cele două biblioteci speciale, Biblioteca centrală pedagogică şi Biblioteca Facultăţii de pedagogie.

Publicaţiile periodice de bibliografie, „Buletinul de informare ştiinţifică" editat de Academie, „Bibliografia R.S.R." editată de Biblioteca centrală de stat şi mai ales „Revista de referate şi recenzii" au serii sau capitole speciale în care găsim indicate, dacă există, şi cele mai noi lucrări din domeniul pedagogiei, al psihologiei pedagogice, româneşti sau străine. Centrul de documentare ştiinţifică al Academiei publică anual, începînd din anul 1964, şi un „Index de subiecte şi autori", care semnalează referatele şi recenziile publicate de „Revista de referate şi recenzii" de la înfiinţarea ei.

Dată fiind dificultatea alcătuirii unei bibliografii, ar fi de dorit, mai ales pentru profesorii tineri, care mai au înainte încă mulţi ani de activitate didactică şi ştiinţifică, să-şi întocmească mici fişiere personale, în care să se obişnuiască să-şi noteze nume de autori şi titluri de lucrări pentru orice probleme mai importante de pedagogie sau de specialitate, care i-ar putea interesa cîndva. Pentru alimentarea acestui fişier personal este recomandabilă consultarea periodică a fişierelor de noutăţi din marile biblioteci.

După ce materialul documentar a fost adunat, studiat şi ordonat conform planului, urmează *redactarea lucrării*, ultima etapă de lucru şi nu cea mai uşoară. Ea începe cu alcătuirea planului definitiv, a planului de expunere, care poate fi altceva decît planul de cercetare folosit în etapele precedente. Structura generală a unei lucrări de metodică este de fapt structura oricărei lucrări ştiinţifice şi cuprinde de obicei patru elemente: introducerea, tratarea sau miezul lucrării, concluziile şi eventualele anexe. Introducerea anunţă tema lucrării şi stabileşte aşa numitul „status quaestionis", stadiul în care se găsesc cercetările privitoare la subiectul tratat, ca şi importanţa problemei de care se ocupă lucrarea, actualitatea şi utilitatea ei. Tot în introducere poate fi comunicat şi planul expunerii. Tratarea este partea principală a lucrării şi constă din dezvoltarea planului, iar concluziile recapitulează principalele rezultate ale studiului întreprins, subliniază aplicaţiile practice ale lui. În anexe se pot adăuga tabele, grafice, diagrame şi material ilustrativ format din hărţi, planşe, scheme, desene, fotografii. De asemenea, nu poate lipsi bibliografia, care are rostul de a indica izvoarele folosite de autor, dar şi pe acela de a furniza referinţe asupra lucrărilor care au tratat acelaşi subiect sau subiecte asemănătoare. Aparatul ştiinţific al lucrării, care cuprinde note, citate, referinţe bibliografice şi care figurează de obicei în subsolul fiecărei pagini, poate fi inserat şi la sfîrşit, printre anexe.

Pentru redactarea propriu-zisă, trebuie deprins meşteşugul scrisului, care poate fi şi o chestiune de talent, dar este, fără îndoială, şi rezultatul unui efort susţinut. În general, într-o lucrare căreia îi destinăm un rol ştiinţific, trebuie să scriem simplu, sobru, fără figuri de stil căutate şi forţate, fără perioade largi, care de obicei îngreunează înţelegerea. Limpezimea şi simplitatea stilului sînt, de fapt, calităţi de înaltă valoare ştiinţifică. Marele medievist francez contemporan, Marc Bloch, în a sa *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, recomandă istoricilor să tindă către măiestria de a vorbi

cu acelaşi ton atît învăţaţilor cît şi şcolarilor. El socoteşte chiar că „o simplitate atît de înaltă este privilegiul cîtorva rari aleşi"[7]

Indiferent de experienţa acumulată în tehnica redactării, a scrisului, nimeni nu se poate dispensa, şi cu atît mai mult cei care se găsesc în etapa uceniciei, de anumite instrumente de uz elementar. Este vorba, în primul rînd, de anumite dicţionare. Între acestea, de primă şi maximă utilitate este *Îndreptarul ortografic* editat de Academia R.S.R., care trebuie consultat ori de cîte ori avem îndoieli în materie de ortografie. În legătură cu aceasta, trebuie să admitem, indiferent de adeziunea noastră intimă, că sîntem obligaţi să respectăm întocmai normele ortografice în vigoare, mai ales atunci cînd lucrările noastre sînt destinate multiplicării şi difuzării. De asemenea, nu ne putem dispensa, în întreaga noastră activitate şi mai ales în aceea a scrisului, de *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, de *Dicţionarul enciclopedic român* sau orice alt dicţionar enciclopedic. Verificarea termenilor, a sensurilor lor, a unor date şi nume proprii, ne pot feri de riscurile mari şi penibile de a scăpa din condei unele greşeli care, vorba adagiului latinesc, nu zboară ca vorbele rostite, ci rămîn neşterse. În afară de acestea, deosebit de utile, în cazul lucrărilor de metodică, sînt şi dicţionarele de pedagogie româneşti sau străine.

Punctul pus după ultima frază nu indică şi sfîrşitul fericit al lucrării. Experienţa personală demonstrează şi scrierile speciale recomandă insistent că este bine ca, după o oarecare despărţire de lucrarea nou-născută, să o reluăm, supunînd-o unui şir întreg de revizuiri. Astfel, sînt necesare: o revizuire a fondului de idei şi a felului în care aceste idei sînt înlănţuite, o revizuire a formei — stil, gramatică, ortografie — precum şi o revizuire finală, în cadrul căreia lucrarea este privită din toate punctele de vedere simultan[8].

De abia după toate aceste operaţii, activitatea de elaborare poate fi socotită ca încheiată şi lucrarea proaspătă, îmbrăcată în straiele noi ale unei forme exterioare cît mai curate, poate porni să înfrunte critica şi să-şi demonstreze utilitatea. Prezentarea ei publică, prin scris sau prin viu grai, este o primă verificare a acestei utilităţi, dar nu trebuie să fie scopul principal al lucrării. În domeniul muncii de cercetare ştiinţifică — în specialitate, în pedagogie în general sau în metodică — această prezentare publică a rezultatelor unei investigaţii rămîne încununarea unei munci asidui şi îndelungate. Trebuie pus un tot mai viu accent pe studiu, pe aplecarea continuă şi intensă asupra cărţilor şi asupra presei pedagogice şi de specialitate. În felul acesta, problemele vor ţîşni ca izvoarele şi vor cere singure dezbateri şi soluţii. De asemenea, pasiunea şi spiritul creator, fără de care orice profesiune devine meserie, în sensul peiorativ al cuvîntului, ajung să facă din profesor un neobosit căutător de drumuri noi, un cercetător pentru care investigaţia pedagogică devine o necesitate vitală. Faptul că această permanentă investigaţie nu duce totdeauna şi la elaborarea unor lucrări, prin care rezultatele să fie

[7] Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris, 1952, p. IX.

[8] Barbu B. Berceanu, Iulian Panaitescu, *Prezentarea lucrărilor ştiinţifice, metodologia activităţii autorului*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 81.

comunicate şi difuzate, nu scade cu nimic valoarea ei. Rezultatul individual este tot atît de important şi duce şi el, în cele din urmă, la îmbunătăţirea continuă a procesului de instruire şi educare a tinerei generaţii. Esenţial este însă altceva: o lucrare de metodică trebuie să fie rezultatul unui studiu îndelungat, teoretic şi practic, şi nu invers. Nu facem investigaţie didactico-metodică pentru că vrem să facem o lucrare, ci elaborăm o lucrare de metodică pentru că vrem să supunem unui control de calitate, unei dezbateri, o experienţă acumulată, o inovaţie. Numai aşa îi putem insufla duh de viaţă; numai o astfel de lucrare interesează şi îşi justifică existenţa.

Discuții și opinii

CU PRIVIRE LA CARACTERUL MIȘCĂRII REVOLUȚIONARE DIN 1821

DAN BERINDEI

Impunînd peste veac cinstire și prețuire, detașîndu-se printre marile evenimente ale istoriei patriei, acțiunile revoluționare din 1821 se bucură în istoriografia noastră de o atenție deosebită. Într-un articol din „Lupta de clasă" și în altul din „Magazin istoric"[1], mi-am expus vederile privind importanța și locul momentului în istoria României. De data aceasta aș relua doar unele aspecte pentru a aborda problema mult dezbătută a *caracterului* evenimentelor susmenționate.

Mișcarea revoluționară de la 1821 — căci de la început aș vrea să precizez că nu pot califica *altfel* momentul în cauză — n-a fost un fenomen singular, rupt de un context istoric, ci dimpotrivă a reprezentat *o încununare* a unui lanț de mișcări din perioada de destrămare a feudalismului și — considerînd aria largă a teritoriului locuit de națiunea română modernă — care a continuat, în forme ideologice și organizatorice superioare, răscoala țărănească transilvăneană din 1784. Mișcarea revoluționară din 1821 s-a impus deci ca *o necesitate legică*, ca rezultat al destrămării feudalismului — care-și păstra totuși încă o bună parte din forță! —, al dezvoltării economice și al ascuțirii contradicțiilor sociale. Ea a fost departe, de asemenea, de a fi străină unei puternice mișcări de idei, unei ideologii, receptată și propagată cu vigoare îndeosebi de conducătorul ei Tudor Vladimirescu, ideologie în care se îmbinau elementele luptei de eliberare socială (cu unele influențe din afară, între care cele ale tezaurului ideologic al Revoluției franceze și cele ale experienței mai apropiate în spațiu și timp ale luptei de eliberare sîrbești) cu cele ale luptei de eliberare națională, Vladimirescu însuși calificîndu-se, îndriduit, „cel mai bun fiu al patriei", tocmai pentru că era purtător de cuvînt al acestei ideologii și deoarece a încercat, cu prețul vieții, a-i da o deplină concretizare.

Dar fiind o încununare a unui lanț de mișcări anterioare, evenimentele din 1821 au reprezentat totodată *un început*, Tudor Vladimirescu deschizînd cu sabia în fruntea pandurilor săi procesul istoric al formării României

---

[1] *Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu — moment de seamă în istoria României*, în „Lupta de clasă", (LI(1971), nr. 2 și *Preludiul epocii moderne*, în „Magazin istoric", V(1971), nr. 4.

moderne, el acţionînd pentru înlăturarea dominaţiei străine, pentru independenţă şi chiar şi pentru unitatea statală a naţiunii, de existenţa căreia — om citit şi deseori călător — era deplin conştient. Îndemnul conducătorului mişcării adresat Divanului boieresc din Ţara Românească pentru conlucrarea cu cel din Moldova, nu numai deoarece locuitorii celor două ţări reprezentau o unitate etnică, dar şi deoarece astfel se puteau obţine *practic* schimbările mult dorite („...fiind la un gînd şi într-un glas cu Moldova, să putem cîştiga deopotrivă dreptăţile acestor prinţipaturi, ajutorîndu-ne unii pe alţii")[2], ca şi profundul ecou pe care evenimentele din Ţara Românească l-au avut dincolo de munţi printre românii supuşi dominaţiei habsburgice[3], indică clar *dimensiunile naţionale* ale mişcării revoluţionare din 1821. Locul ei proeminent ca moment marcant, declanşator al unui proces care în perspectiva istorică nu poate fi considerat izolat, rupt de contextul *întregii* naţiuni şi de ţelurile ei.

Legat de mişcările anterioare şi încununîndu-le, deschizînd procesul istoric al formării statului român modern, mişcarea revoluţionară din 1821 a premers nu numai cronologic ci şi *organic* revoluţia de la 1848, pe care o putem considera şi astăzi, potrivit fericitei formule a marelui gînditor Bălcescu, „dezvoltarea progresivă a revoluţiei din 1821"[4]. De aceea, înăbuşirea prin intervenţia represivă externă a mişcării n-a influenţat asupra adîncului efect mobilizator al mişcării în următoarea etapă istorică, motivînd cuvintele rostite de Mihail Kogălniceanu în 1843 la deschiderea cursului său de istorie naţională, cînd el arătase ca prin ridicarea „steagului naţional" Tudor Vladimirescu vestise românilor „că vremea venise pentruca ţara să scuture stăpînirea străinilor; să depărteze abuzurile care o rodeau şi să dobîndească guvern naţional, întemeiat pe o şartă liberală"[5].

Moment de importanţă primordială, deschizătoare de drum, evenimentele din 1821 se impun unei legitime atenţii şi lucrările care li s-au consacrat şi li se consacră atestă acest lucru. Ce *caracter* au avut ele? Reprezintă ele o *răscoală* sau prin dimensiunile lor se ridică la nivelul unei *revoluţii*, iată întrebarea fundamentală? Şi la aceasta se mai adaugă cea privind ţelurile sale: *sociale* ori *naţionale* sau *sociale şi naţionale*. Profesorul Vasile Maciu a analizat recent opiniile antecesorilor[6], de aceea nu vom stărui prea mult asupra lor.

Evenimentele de la 1821 au fost considerate drept o revoluţie „naţională şi democratică" de N. Bălcescu, iar de Kogălniceanu o „revoluţie naţională şi totodată socială"[7]; pentru C.D. Aricescu, autorul celei dintîi monografii

---

[2] *Documente privind istoria României. Răscoala din* 1821, vol. II, Bucureşti, 1959, p. 33.

[3] Vezi A. Oţetea, *Ţăranii români din Ardeal şi mişcarea lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii", IX(1956), nr. 6.

[4] N. Bălcescu, *Opere*, ediţie critică Gh. Zane, vol. IV (Corespondenţă), Bucureşti, 1964, p. 277).

[5] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I, ediţie critică. Oţetea, Bucureşti, 1946, p. 652.

[6] Vasile Maciu, *Caracterul mişcării lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii", XXIV(1971), nr. 5, p. 931—950.

[7] N. Bălcescu, *Question économique des Principautés danubiennes*, în *Opere*, ediţie critică Gh. Zane, tomul I, partea II-a, Bucureşti, 1940, p. 25; M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, ediţia II-a, tomul I, Bucureşti, 1972, p. VII.

consacrate momentului, ele au însemnat, de asemenea, o revoluţie, care „a zguduit pînă în temelii edificiul societăţii române“[8]. A.D. Xenopol, autorul celei dintîi sinteze de largi dimensiuni privind istoria României, a văzut în momentul din 1821 o revoluţie de „o însemnătate atît de mare în mişcarea de regenerare a poporului român“, încît „se datează de la acea epocă o nouă perioadă a istoriei neamului românesc“[9]. Dar, în acelaşi timp, Xenopol a considerat că această revoluţie iniţial socială, urmărindu-se „mîntuirea ţăranului din robia boierului“, s-a transformat într-o revoluţie naţională, antifanariotă, „de îndată... ce Vladimirescu începe a lucra alăturea cu boierii“, schimbîndu-se „ţinta revoluţiei... din socială în naţională şi politică“[10].

Pentru N. Iorga, care s-a oprit în repetate rînduri în cursul prodigioasei sale activităţi asupra anului 1821[11] şi care a publicat masive volume de izvoare referitoare la acest moment — dintre care se detaşează, prin însemnătate *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, lucrare publicată cu prilejul centenarului evenimentelor — Vladimirescu — „cel dintîi domn ţărănesc al ţării românilor muncitori de ogoare“[12] — a fost una din marile personalităţi ale istoriei naţionale. Mişcarea sau revoluţia — în 1921 vorbea chiar de „o revoluţie, o puternică şi îndrăzneaţă revoluţie“, care însă „n-a putut da măsura ei“[13] — a avut însă pentru Iorga o sferă de acţiune limitată, el considerînd-o un episod „de iniţiativă şi organizare ţărănească“[14]. Limitele mai accentuate a găsit Iorga în 1938 mişcării din 1821, cînd vorbeşte de „criză revoluţionară“ şi doar de „mişcarea pandurilor“, ansamblul evenimentelor calificîndu-l de „triste scene revoluţionare“[15].

Emil Vîrtosu şi Dimitrie Bodin, care în perioada interbelică sînt principalii cercetători şi comentatori ai momentului 1821[16], considerat de ei uneori răscoală dar mai deseori revoluţie, îi dau o deosebită importanţă. Cel dintîi evidenţiază îndeosebi aspectele sociale şi în parte doar cele naţionale, în timp ce cel de-al doilea consideră că mişcarea a avut de la început dublul caracter naţional şi social.

Publicînd în 1945 masiva sa lucrare *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările romaneşti*, academicianul Andrei Oţetea a supus evenimentul

---

[8] C.D. Aricescu, *Istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. XVII.

[9] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediţia II-a, vol. X, Bucureşti, f.a., p. 73.

[10] *Ibidem*, p. 71.

[11] Vezi Dan Berindei, *Nicolae Iorga et les moments de faîte du procesus de constitution de la Roumanie moderne*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, X(1971), nr. 4, p. 624—628.

[12] N. Iorga, *Un apărător al săracilor „Domnul Tudor“ din Vladimiri*, ediţia II-a, Bucureşti, 1921, p. 50.

[13] Idem, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1921, p. III.

[14] *Ibidem*.

[15] Idem, *Istoria românilor*, vol. VIII, Bucureşti, 1938, p. 261, 264, 277.

[16] Vezi, între altele, volumele lui Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu Glose. Fapte. Documente noi (1821)*, Bucureşti, 1925; *1821. Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932; *Pagini de revoltă*, ediţia II-a, Bucureşti, 1944 şi lucrările lui D. Bodin, *Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene*, în „Revista Istorică Română“, vol. XI—XII (1941—1942); *Tudor Vladimirescu în Bucureşti*, loc. cit., XIII(1943), fasc. II; *Premise la un curs despre Tudor Vladimirescu*, loc. cit., XIV(1944).

unei largi şi minuţioase analize, încadrîndu-l mai profund decît predecesorii săi cadrului universal, dar în parte şi subsumîndu-i-l, mişcarea — căci astfel denumea d-sa evenimentele din 1821 — ne mai apărînd decît ca „un episod al Eteriei"[17], ţelurile sociale fiind şi ele corelate — şi puse în dependenţa — mişcării generale antiotomane desfăşurată de Eterie.

Revoluţie sau răscoală pentru Emil Vîrtosu sau Dimitrie Bodin, mişcare pentru academicianul Oţetea, momentul 1821 devine în etapa următoare pentru toţi istoricii — N. Adăniloaie, N. Camariano, S. Columbeanu, I. Neacşu, S. Vianu, semnatarul acestor rînduri etc[18] — *răscoală*, pentru ca, apoi în volumul III din 1964 al *Istoriei României* să i se atribuie caracterul de *mişcare revoluţionară*.

Reluînd discuţia într-un studiu din 1967[19], academicianul Oţetea, constată existenţa în 1821 a simptomelor principale ale situaţiei revoluţionare — neputinţa claselor stăpînitoare de a-şi menţine nealterată dominaţia; o înăsprire a mizeriei claselor asuprite şi creşterea spiritului combativ al maselor — şi consideră că prin program, pregătire, organizare şi conducere militară evenimentele din acel an au depăşit cadrul unei mişcări revoluţionare — denumire atribuită momentului în capitolul întocmit de d-sa pentru volumul III din *Istoria Romaniei* — ele reprezentînd o „revoluţie de eliberare naţională"[20]. În volumul *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821* — Bucureşti, 1971 — academicianul Oţetea califică evenimentele din 1821 drept o „revoluţie naţională îndreptată în acelaşi timp împotriva orînduirii feudale şi împotriva dominaţiei otomane"[21].

În două din sintezele apărute în ultimii ani, se atribuie evenimentelor din 1821 caracterul de revoluţie[22], în timp ce în *Istoria Romaniei. Compendiu*, se păstrează denumirea de „mişcare revoluţionară", subliniindu-se totodată că aceasta „a depăşit cu mult nivelul mişcărilor sociale şi naţionale anterioare" şi că „a fost prima etapă a revoluţiei burgheze"[23]. În sfîrşit, prof. Vasile Maciu a consacrat cu un an în urmă un amplu studiu problemei, în care, după analiza opiniilor predecesorilor şi a situaţiei economice, sociale şi politice, a conchis asupra caracterului social antifeudal şi a caracterului naţional al evenimentelor din 1821, pe care le califică nu ca revoluţie, dar

---

[17] Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările româneşti 1821—1822*, Bucureşti, 1945, p. 359. Mai vezi şi N. Corivan, *Tudor Vladimirescu şi istoricii români A. D. Xenopol, N. Iorga, E. Vîrtosu, I. C. Filitti, D. Bodin şi A. Oţetea*, în „Studii şi cercetări istorice", Iaşi, XX (1947).

[18] Pentru toţi, vezi Ştefan Pascu, Ioachim Crăciun, Bujor Surdu (sub redacţie), *Bibliografia istorică a României. 1944—1969*, Bucureşti, 1970, p. 150 şi următ.

[19] Andrei Oţetea, *Caracterul mişcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluţie ?*, în „Studii", XX(1967), nr. 4.

[20] *Ibidem*, p. 678—679.

[21] Idem, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, Bucureşti, 1971, p. 15.

[22] A. Oţetea (sub redacţie), *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970; C.C. şi Dinu C. Giurescu *Istoria românilor*, Bucureşti, 1971.

[23] *Istoria României. Compendiu*, Bucureşti, 1969, p. 277.

ca o mişcare revoluţionară antifeudală şi naţională, care nu s-a putut ridica „la nivelul unei revoluţii" din cauza „insuficientei dezvoltări a germenilor capitalismului atît în ţările române, cît şi în sud-estul Europei"[24].

*

Înainte de a-mi expune vederile asupra caracterului evenimentelor din 1821, vreau să abordez *problema ţelurilor ei.* Remarc în primul rînd că toţi cei ce s-au oprit asupra momentului au recunoscut existenţa, într-o proporţie mai mare sau mai mică, atît a ţelurilor sociale cît şi a celor naţionale, deosebirile remarcîndu-se în privinţa *ponderei* şi eventual a *succesiunii* sau *concomitenţei* lor. Mişcarea revoluţionară din 1821 a reprezentat însă un *întreg* şi totodată ea s-a deosebit de o răscoală tocmai prin aceea că n-a acţionat spontan, ci în temeiul unui *plan* şi a unui *program.* Împlinirea a 150 de ani de la evenimentele din 1821 a ocazionat publicarea mai multor studii referitoare la problema programului[25]. Este evident că un program a existat, şi cu toate sinuozităţile, impuse de situaţia internaţională şi de unele considerente interne, lectura documentelor momentului 1821 arată limpede că Vladimirescu n-a acţionat la întîmplare, ci în temeiul planurilor şi a programului pe care şi le fixase, elaborîndu-le cu mult înainte de izbucnirea mişcării şi adaptîndu-le apoi cu deosebită destoinicie în cursul desfăşurării ei situaţiilor schimbate. Încă din 1815 el scria semnificativ: „eu numai cu pandurii ţării, făr' de nici un ostaş străin, voi face de nu se va mişca o iarbă din pămîntul ţării"[26]. *Ţelurile sociale şi naţionale s-au îmbinat organic şi organizat în planurile de acţiune şi în programul mişcării;* între ele nu se poate face o cenzură şi ele nici nu pot fi înţelese decît *în corelare,* ceea ce şi motivează rolul evenimentelor din 1821 ca declanşator şi ca prolog în procesul formării statului român modern.

Ar mai fi de subliniat, în aceeaşi ordine de idei, nu numai această corelare de ţeluri, dar şi faptul că în ansamblu programul dezvăluie o viziune profundă şi largă totodată şi că — deşi elementele feudale îşi păstrau încă forţa, stînjenind procesul de constituire a statului modern — era limpede că acest program corespundea obiectivelor unei noi etape istorice care se deschidea. Diminuarea şi reglementarea obligaţiilor fiscale, „marea uşurinţă" pentru ţărani, desfiinţarea vămilor interne şi a havaeturilor, numirea în slujbe nu pentru bani sau „obîrşie", ci în temeiul „meritului", atribuirea de ranguri „după slujbă" — deci celor cu „merit" şi nu celor cu bani sau neapărat de origine boierească —, şcoli pentru „tineretul naţiunii române,

[24] Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 945, 948, 949.

[25] N. Isar, *Un moment ideologic important în lupta poporului român pentru dreptate socială şi naţională,* în „Revista de filozofie", XVIII(1971), nr. 5; Dan Berindei, *Programul mişcării revoluţionare din 1821,* loc. cit., nr. 6; Gh. Platon, *Despre programul naţional al revoluţiei de la 1821,* în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi", secţ. III-a Istorie, XVII(1971) fasc. 1. Mai vezi şi I. Şendrulescu *Cîrmuirea revoluţionară a lui Tudor Vladimirescu,* în „Analele Universităţii Bucureşti. Istorie, XX(1971), nr. 2.

[26] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821,* vol. I, Bucureşti, 1969, p. 91.

sărac sau bogat", iată unele din cele mai semnificative ţeluri în domeniul politicii interne ale mişcării revoluţionare din 1821. Declarîndu-se „cu sabia în patria sa", Tudor Vladimirescu a avut şi un program extern. La Slatina, în drum spre Bucureşti, el a declarat pandurilor:„...nouă ne vor ajuta ruşii ca să luăm cetăţile de pe pămîntul ţării noastre şi apoi ne vor lăsa liberi şi cu legile noastre"[27]; era afirmarea clară a năzuinţei spre independenţă. Aspiraţie spre conlucrare şi în perspectivă, spre unitatea statală a naţiunii, se poate constata de asemenea. Aceste elemente ne fac să conchidem că pe deoparte existenţa unui program închegat este evidentă şi pe de alta că acest program reflecta corelarea *ţelurilor sociale şi naţionale ale mişcării* [28].

Dar acest moment esenţial în procesul de făurire a României, în care programul de acţiune a reflectat o îmbinare armonioasă a unor ţeluri de eliberare interne şi externe, a fost o răscoală, o mişcare revoluţionară sau o revoluţie? Credem că la termenul răscoală trebuie de la început renunţat, existenţa unui plan de acţiune şi a unui program, ca şi organizarea temeinică militară, indicînd limpede că despre o simplă răscoală nu poate fi vorba. Dar, în acelaşi timp, aşa cum a relevat şi profesorul Vasile Maciu, condiţiile economice şi sociale nu erau coapte pentru trecerea la o altă orînduire, feudalismul nu era încă suficient de slăbit. Peste două decenii şi jumătate, boierii partizani ai revoluţiei din 1848 n-au mai acţionat în numele clasei lor, în timp ce în 1821 însuşi conducătorul mişcării păstrînd şi titulatura de „sluger", a trebuit să se bizuie şi pe „boieri făgăduiţi", să menţină Divanul boieresc şi să se slujească de el, fără a institui un guvern revoluţionar de felul celui paşoptist.

Evenimentele din 1821 îşi păstrează o importanţă deosebită şi ele sînt un prolog, un preludiu, al revoluţiei burgheze însăşi, reprezentînd *temeiul* evenimentelor revoluţionare din 1848, şi, în parte o repetiţie generală a lor; ele au deschis neîndoielnic în ţările române perioada revoluţiei burgheze. Dar, în acelaşi timp, a le atribui calitate de revoluţie de sine stătătoare, cu valoare egală cu a evenimentelor paşoptiste, considerăm că n-ar corespunde unei realităţi. Afirmîndu-se biruitor în perspectiva istoriei prin consecinţele sale, prin declanşarea unui proces istoric ireversibil, anul revoluţionar 1821 se înscrie dominant printre momentele primordiale ale istoriei naţionale, dar el trebuie considerat în dimensiunile reale, în limitele *forţei* sale, la hotarul în care s-a găsit între lumea feudală şi cea modernă. De aceea, conchidem că în 1821 a avut loc *o puternică mişcare revoluţionară, care a acţionat organizat, pe baza unui plan şi a unui program, care reprezintă totodată o primă etapă a revoluţiei burgheze în ţările romane — aceasta fiind considerată ca un proces cuprinzînd o perioadă amplă şi culminînd cu evenimentele din 1848* — şi momentul declanşator al acesteia, dar că totodată, această mişcare revoluţionară nu s-a putut ridica la dimensiunile unei revoluţii. Aceasta nu înseamnă a diminua însemnătatea şi nici, putem afirma, măreţia evenimentelor de la 1821.

---

[27] Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilanti în revoluţia din anul 1821 supranumită Zavera*, Bucureşti, 1874, p. 57.

[28] Pentru program, vezi îndeosebi Dan Berindei, *op. cit.*, passim.

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

SCRISOAREA LUI MITHRIDATES CĂTRE REGELE ARSAKES

(După cele două monografii: *Conjurația lui Catilina* și *Războiul cu Iugurtha*, Sallustius a scris o lucrare mai întinsă, *Istoriile*, care expuneau istoria Romei de la moartea lui Sulla (78 î.e.n.) pînă la războiul cu pirații (67. î.e.n.). Pe lîngă războiul cu *Sertorius*(80—72 î.e.n.), răscoala lui *Spartacus* (73—71 î.e.n.) și campaniile împotriva piraților, Sallustius povestea și începutul celui de-al treilea război cu *Mithridates VI Eupator*, regele Pontului (132—63 î.e.n.), și anume campaniile lui *L. Licinius Lucullus*. Înfrînt de romani, Mithridates s-a refugiat în anul 72 î.e.n. la regele Armeniei *Tigranes* (domnește între 97—56 î.e.n.), cerîndu-i sprijinul. Dar Lucullus l-a înfrînt și pe acesta la 6 oct. 69 î.e.n. și a ocupat *Tigranocerta*, capitala Armeniei. Atunci, Mithridates, ceru ajutorul regelui parților *Fraates III*, Arsakes XII (*Arsakes* era numele generic al regilor parți) căruia-i trimise o scrisoare la sfîrșitul anului 69 î.e.n., cerîndu-i să intervină pînă nu e prea tîrziu împotriva romanilor. Pentru a-l hotărî, Mithridates îi face un scurt istoric al cuceririlor romane în Orientul hellenistic, subliniind, cu o rară vigoare, caracterul de jaf și cotropire al războaielor purtate de romani).

Regele Mithridates îl salută pe regele Arsakes.

. . . .

Romanii n-au avut, din toate timpurile, decît un singur motiv de a face război tuturor neamurilor, popoarelor, regilor: lăcomia fără de margini pentru putere și bogăție[1]. Din această pricină au început războiul cu Filip, regele macedonenilor[2], căruia îi arătaseră o falsă prietenie cît timp se găsiseră sub amenințarea carthaginezilor[3]. Pe regele Antiochos[4], care intenționa să-i vină în ajutor[5], l-au oprit prin vicleșug cedîndu-i Asia[6]; apoi, după înfrîngerea lui Filip,[7] Antiochos se văzu jefuit de tot teritoriul de dincoace de Taurus și de zeci de mii de talanți[8]. Iar mai tîrziu, pe Perseus[9], fiul lui Filip, care, după mai multe lupte, refugiat la zeii de la Samothrake[10], li se predase necondiționat... l-au ucis prin insomnie[11]... Falsificînd fără scrupule un testament[12], pe Aristonicos[13], fiul lui Eumenes, pentru că reclamase regatul părintesc, l-au tratat ca dușman și l-au tîrît în triumf...

Romanii au arme potrivite împotriva oricui[14], dar mai cu deosebire de ascuțite împotriva acelora care, învinși, le oferă cea mai bogată pradă.

Ceea ce le-a adus mărirea, au fost îndrăzneala, înşelăciunea şi războaiele necurmate[15]...

Dar ei pot fi înfrînţi, dacă, pornind *tu* dinspre Mesopotamia şi *eu* dinspre Armenia, le vom încercui oştirea, lipsită de hrană şi de ajutor.

Sallustius, *Historiae*, IV, 69 (Maurenbrecher)

(traducerea s-a făcut după ediţia Alfred Ernout, *Salluste*, Paris, 1941, „Les belles lettres", p. 299—303).

Comentariu istoric

1. Cu o remarcabilă pătrundere psihologică, Sallustius izbuteşte să redea în felul în care reprezentau duşmanii Romei etapele cuceririlor romane în răsărit. Ignorînd (sau prefăcîndu-se că ignorează) adevăratele cauze ale războaielor purtate de romani împotriva monarhiilor hellenistice, Mithridates schiţează o caracterizare generală a politicii romane în Orientul hellenistic în sec. II. î.e.n., subliniind numai caracterul lor de jaf şi cotropire. Tabloul pe care regele Pontului i-l înfăţişează lui Fraates III (Arsakes XII), noul rege al parţilor (69-60 î.e.n.), în scopul de a-l atrage în lupta împotriva romanilor, este tendenţios prin perspectiva unilaterală pe care o adoptă, dar în liniile lui mari exact, deoarece prezintă într-o schiţă rapidă, dar sugestivă, etapele succesive ale diplomaţiei şi acţiunilor militare ale Romei în Orient între 200 şi 133 î.e.n.

2 Filip V, regele Macedoniei (221-179 î.e.n.), din dinastia Antigonizilor, unul dintre cei mai de seamă suverani hellenistici.

3 Afirmaţia este tendenţioasă: că romanii nu aveau nici un interes să-l provoace pe Filip atîta timp cît Hannibal era pe teritoriul Italiei, este de la sine înţeles. Dimpotrivă, iniţiativa unei alianţe cu Hannibal, îndreptată împotriva romanilor, îi aparţine lui Filip al V-lea; aşa încît nici vorbă nu poate fi despre o «falsă prietenie» din partea romanilor, De altminteri, în decursul celui de al doilea război punic şi anume între 215 şi 205 î.e.n. s-a desfăşurat «primul război cu Macedonia» încheiat cu pacea de la Phoinikè (205 î.e.n.) o pace care nu a fost sinceră nici dintr-o parte, nici din alta.

4. Antiochos III, regele Syriei (223-187 î.e.n). A restaurat autoritatea Seleucizilor asupra satrapiilor superioare (Media, Parthia, Hyrkania şi Baktria) în cursul unei expediţii vestite (intre 209-205 î.e.n.), primind apelativul de „Mégas" cel mare.

5. În anul 205. î.e.n., la moartea lui Ptolemaios IV Filopator, Antiochos III încheiase un acord cu Filip al V-lea, pentru ca, profitînd de minoritatea noului suveran al Egiptului, Ptolemaios V Epifanes, să-şi împartă posesiunile exterioare ale Ptolemeilor.

6. Afirmaţie inexactă: nu numai ca nu i-a dat ajutor, ci dimpotrivă, folosindu-se de dificultăţile lui Filip al V-lea, a cucerit *Abydos*, lîngă Dardanele şi *Chersonesul Tracic* (pen. Galipoli) cu oraşul *Lysimacheia*. La fel de neadevărată este şi „cedarea" Asiei.

7. În Thessalia, la *Kynoskephalài*, în iunie, 197 î.e.n.

8. În urma înfrîngerii la *Magnesia ad Sipylum* (ianuarie 189 î.e.n.), Antiochos III a cerut ace care s-a încheiat în 188 î.e.n. la *Apameea Kybotòs*, în Frigia. Prin această pace, Antiochorenunţa la Asia Mică de la nord de Taurus; preda elefanţii şi flota (în afară de zece corăbii); plă-

tea o despăgubire de 15.000 de talanți și se angaja să-l predea pe Hannibal, care se găsea refugiat (din 196 î.e.n.) la curtea lui.

9. Perseus, fiul lui Filip al V-lea, ultimul rege al Macedoniei (179—168 î.e.n.)

10. După înfrîngerea suferită la *Pydna* în sudul Macedoniei (22 iunie 168 î.e.n.), luîndu-și familia, tezaurul și cîțiva credincioși, Perseus se refugiase în insula Samothrake, pe coasta Thraciei, căutînd protecție în templul *Kabyrilor*; dar a fost nevoit să se predea comandantului flotei romane, Cn. Octavius.

11. Această informație se găsește numai la Diodor din Sicilia în fragmentele cărții XXXI ale *Bibliotecii istorice*, păstrate în *Excerptele* lui Photios.

12. Afirmație inexactă: testamentul lui Attalos III Filometor (138—133 î.e.n.), prin care regele Pergamului lăsa poporului roman bunurile și statele sale (respectiv Pergamul și teritoriile anexe), a fost o realitate, așa cum o atestă două inscripții. Îndoiala a fost provocată tocmai de răscoala lui Aristonikos.

13. Aristonikos era, și el, un fiu, bastard, al lui Eumenes II, regele Pergamului (197—159 î.e.n.) deci frate cu Attalos III. Se pare că tocmai perspectiva de a-l vedea pe acest frate bastard succedîndu-i, l-a determinat înainte de toate pe Attalos III să facă testamentul în favoarea romanilor. Războiul cu Aristonikos a durat între 132—129 î.e.n. și s-a terminat cu transformarea Pergamului în provincia *Asia* și cu uciderea, la Roma, a pretendentului.

14. Expresia folosită de Mithridates se referă atît la aspectul militar, cît și la cel diplomatic al politicii externe romane.

15. Afirmație inexactă, datorită unei *generalizări voite* a unora dintre situațiile din decursul războaielor de cucerire din Orient și, mai ales, a atitudinii Senatului roman în cel de-al treilea război punic (149—146 î.e.n.). Considerate în ansamblul lor, războaiele purtate de romani în sec. V—III î.e.n. au avut un caracter de apărare, fie imediată, fie preventivă. Numai odată cu războaiele împotriva Macedoniei și Syriei acest caracter s-a transformat într-unul de jaf și cotropire.

16. Afirmația lui Mithridates era foarte hazardată deoarece, așa cum au arătat-o operațiile militare ce au urmat — sub conducerea lui Pompeius — , legiunile romane au fost continuu învingătoare. De altfel, regele parților nu s-a lăsat atras în alianța cu Mithridates, ci a preferat o înțelegere cu romanii.

Indicații metodice

Datorită datelor precise pe care le conține, ca și caracterizărilor pregnante pe care le formulează, textul lui Sallustius oferă posibilitatea desfășurării, pe *principiul problematizării* și a lucrului *pe grupe*, a două lecții de recapitulare: una *parțială*, la sfîrșitul capitolului privind cuceririle din bazinul M. Mediterane (264—133 î.e.n.) și alta de *sinteză*, la sfîrșitul anului școlar cu tema: „Cucerirea romană și formarea imperiului roman", imperiu considerat *în aspectul lui teritorial*, dar cu implicațiile de ordin social, economic și politic pe care le include.

La lecția de recapitulare parțială, după ce se alcătuiește *de către profesor* planul de desfășurare și se stabilesc principalele *probleme* ce urmează a fi dezbătute, se împarte clasa într-un număr de *grupe* care primesc spre studiu *cîte una* din probleme, pe care o vor înfățișa pornind de la analiza textului, pe care îl vor discuta *sub îndrumarea constantă a profesorului* și pe baza *cunoștiințelor* obținute la curs. Cu această ocazie se va face o continuă *marcare la hartă* a evenimentelor, pentru a se fixa mai bine în spațiu și se vor folosi *mici* fragmente din biografiile lui Plutarh care să circumstanțieze conținutul problemelor. Discuția cu elevii va trebui să urmăreas-

că în primul rînd cauzele şi mersul cuceririlor romane în această perioadă pentru a se stabili, individualizat, caracterul războaielor şi a se desprinde mai uşor rezultatele acestor războaie. Concomitent se va alcătui o schemă, care să reflecte *conexiunile* între războaie şi urmările lor.

La lecţia de sinteză, care are un cadru mult mai larg, se va proceda la fel, cu deosebirea că aici, tot pe baza textului, perioada cuceririlor mediteraneene va constitui *o singură problemă*, repartizată *unei singure grupe*, care, *în timpul ce-i este afectat* de economia planului lecţiei şi a problematicii lui, va prezenta, *mai succint* şi *mai sintetic*, concluziile ce se desprind.

Indicaţii bibliografice

1. *Istoria Universală*, vol. II Buc. 1959, p. 295—306;
2. N.A. Maşchin, *Istoria Romei antice*, Buc. 1951 p. 114—128;
3. N. Lascu, *Curs de istoria lumii antice*, ed. II, Cluj, 1957, p. 363—368
4. André Piganiol, *La conquête romaine*, ed. IV, Paris, 1944, p. 205—235.

AUREL IORDĂNESCU

MAGNA CHARTA LIBERTATUM, DATĂ DE IOAN FĂRĂ ŢARĂ (19 IUNIE 1215)

(Procesul de centralizare a Angliei, care în timpul domniei lui Henric II (1154—1189) marcase o etapă importantă, în vremea lui Ioan fără Ţară (1199—1216) cunoaşte o perioadă de declin, datorată, în bună parte, incapacităţii politice a monarhului. Baronii şi înaltul cler, cu tendinţe centrifuge şi anarhice, în anul 1213 se constitue într-o opoziţie. Conflictul regelui cu biserica de la Roma (1213), care s-a soldat cu înfeudarea regatului Angliei faţă de papalitate, războiul cu Franţa şi înfrîngerea lui Ioan la Bouvines (1214), precum şi pierderea unei părţi însemnate din stăpînirile pe care regele Angliei le deţinea în Franţa, au permis baronilor să se răscoale. La răscoală au participat şi alte pături sociale, ca micii cavaleri şi orăşenimea din Londra. Regele a fost nevoit să cedeze. Cele două părţi s-au întîlnit la 15 iunie 1215 lîngă Windsor, în cîmpia de la Runnymead. Rezultatul întrevederii a fost elaborarea Magnei Charte (19 iunie) şi recunoaşterea ei de către rege).

Textul

...Prin Charta aceasta de faţă am confirmat, bisericii din Anglia, atît în numele nostru cît şi al urmaşilor noştri, în vecii vecilor, ca ea să deţină drepturile sale în întregime şi libertăţile neştirbite; de asemenea, voim, din dorinţa noastră deplină şi de bunăvoie, să-i fie respectate veniturile, adică

libertatea alegerilor, socotită, înainte de cearta dintre noi și baronii noștri, ca fiind pentru biserica engleză cea mai însemnată și cea mai necesară; [1]

— Dacă unul dintre conții sau baronii noștri, sau alți deținători de funcții militare principale moare, iar în momentul morții sale moștenitorul său a ajuns la majorat și vrea demnitatea, acesta va intra în stăpînirea moștenirei sale după vechiul obicei.[2]

— Dar dacă moștenitorul unuia dintre susnumiți este minor și se află sub tutelă, el va fi pus în stăpînirea moștenirii sale, cînd va ajunge la majorat.[3]

— Cel ce va avea în pază pămîntul unui moștenitor minor nu va lua de pe pămîntul acestui moștenitor, decît rente drepte și nu va pretinde decît sarcini drepte, ca să nu aducă nenorocire oamenilor sau bunurilor (de pe domeniu) [4]

— Moștenitorii vor fi căsătoriți, evitîndu-se căsătoriile nepotrivite, în așa fel încît, rudele cele mai apropiate să fie înștiințate, înainte de a fi fost consacrată căsătoria. [5]

— O văduvă va primi, imediat după moartea soțului său și fără vreo greutate, donația sa „propter nuptias" și moștenirea sa proprie, fără să fie obligată să plătească ceva pentru posesiunea sa, adică darul de nuntă și moștenirea sa, de asemenea nici pentru pămîntul pe care soțul său și ea îl stăpîneau în ziua morții soțului. [6]

— Nici noi, nici balivii [7] noștri nu vor lua pentru o datorie un pămînt sau o rentă, atît timp cît averea mobilă a debitorului va fi deajuns de mare pentru despăgubirea creditorului.

— Nici noi, nici funcționarii noștri, nu vor lua pădurea cuiva, pentru folosul castelului nostru sau altă întrebuințare, împotriva voinței aceluia căruia îi aparține pădurea.[8]

— Niciun „scutagium" sau „auxilium" nu vor fi impuse în regatul nostru fără consimțămîntul consiliului regatului nostru, cu excepția cazului cînd va fi pentru răscumpărarea persoanei noastre, pentru învestirea cavaler a fiului nostru mai mare și căsătoria fiicei noastre mai mare, numai o singură dată și în acest caz nu va fi încasat decît un auxilium drept[9].

Comentariu istoric

1. O cale prin care papa, ca autoritate principală spirituală, intervenea în politica țărilor creștine era aceea a dreptului ce-l avea de a numi în funcțiile înalte ecleziastice oamenii săi de încredere,care apoi impuneau punctul lor de vedere, și al papei, în problemele majore ale țării. Conflictul dintre Ioan Fără Țară și papa Inocențiu III a fost declanșat tocmai de refuzul regelui de a primi în funcția de arhiepiscop de Canterbury pe Ștefan Langton, candidatul Romei. Atitudinea lui Ioan a fost determinată de dorința sa de afirmare a autorității centrale, politică ce reclamă neamestecul unei puteri din afară în treburile interne. Eșecul regelui în această luptă a fost consemnat în textul Magnei Charte. Ioan se angaja ca pe viitor să respecte libertatea papei de a numi în funcțiile ecleziastice din Anglia, așa cum fusese prevăzut în înțelegerea dintre strămoșul său, Henric I, și biserică. Respectarea veniturilor legate de libertatea alegerilor, la care se face aluzie în text, însemna

recunoaşterea dreptului celui ce numea în funcţia ecleziastică de a încasa veniturilor bisericii în timpul vacanţei funcţiei ,pînă la numirea noului episcop, şi de a percepe o taxă „anate", după numire.

2. Printre privilegiile acordate baronilor un număr mare îl ocupă cele prin care li se garanta dreptul de stăpînire asupra pămîntului, sursa principală a veniturilor lor din care decurgea poziţia lor socială privilegiată. Se asigura, în cazul decesului unui nobil, dreptul fiului, ajuns la majorat, de a moşteni funcţia militară deţinută de tatăl său. Funcţia era remunerată prin pămînt feud, astfel că în ultimă instanţă se recunoştea moştenirea de drept a feudului.

3. În cazul că erau copii minori (băieţi sau fete), se instituia o tutelă, tutorelui revenindu-i obligaţiile ce decurgeau din deţinerea feudului. Femeile nu erau persoane juridice, astfel că fetele erau tutelate pînă la căsătorie, apoi tutela şi îndatoririle ce ţineau de exercitarea ei erau preluate de soţ. Important, însă, că fetele nu erau excluse de la moştenirea feudului.

4. Tot tutorelui îi revenea sarcina de a administra domeniul pupilului sau pupilei sale. Se luau măsuri pentru a se evita abuzul din partea persoanei ce trebuia să vegheze asupra educaţiei copilului pentru a nu-i lăsa la majorat un domeniu sărăcit, lucru ce s-ar fi putut întîmpla prin supraîncărcarea ţăranilor de pe domeniu cu dări în timpul exercitării tutelei.

5. Tutela era un bun prilej pentru ca domeniul pupilului să intre în patrimoniul familiei tutorelui. Acest lucru se putea întîmpla, mai ales, cu ocazia căsătoriei, căsătoriile fiind contractate, după obiceiul timpului, de părinţi sau tutori, fără asentimentul copiilor. Fără să ţină cont de vîrstă, tutorele putea pretinde să se căsătorească cu propria pupilă, pentru a pune mîna pe domeniu sau să-şi căsătorească pupilul cu o fiică. Pentrn a se evita abuzul,se prevedea consultarea rudelor.

6. Soţia unui nobil avea şi ea dreptul la moştenirea soţului fără să plătească vreo taxă. I se garanta deopotrivă donaţia de nuntă „propter nuptias" (după obiceiul feudal soţia era înzestrată la căsătorie de soţul ei cu o proprietate), moştenirea părintească, precum şi feudul soţului defunct. Şi în acest caz se instituia o tutelă, tutorele preluînd obligaţiile soţului decedat.

7. Balivi erau denumiţi funcţionarii regali.

8. În Anglia regele avea drepturi foarte largi asupra pădurilor, considerate bunuri regale. Prin Magna Charta se limita considerabil acest drept al regalităţii. Regele nu putea nici să vîneze într-o pădure, fără asentimentul seniorului domeniului.

9. O parte din obligaţiile ce reveneau din stăpînirea unui feud era denumite „auxilium". Ele puteau fi răscumpărate printr-o taxă „scutagium". Magna Charta limita auxilium datorat de vasali la cele trei cazuri menţionate în text; un auxilium suplimentar sau răscumpărarea lui nu se putea face fără a fi fost consultaţi baronii. Această prevedere era înscrisă, tocmai pentru că conflictul dintre rege şi baroni pornise de la refuzul acestora din urmă de a însoţi pe rege în războiul împotriva Franţei (1214), prin urmare într-o luptă în afara regatului, deci considerată un auxilium suplimentar.

Indicaţii metodice.

Textul Magnei Charte foloseşte pentru a demonstra că în Anglia, spre deosebire de Franţa, monarhia s-a dezvoltat în cadrul limitelor impuse de clasa dominantă. Aceasta uşurează înţelegerea specificului monarhiei engleze, chiar şi în perioada ei de apogeu, adică a absolutismului. Textul poate fi utilizat şi pentru a se arăta antecedentele creării parlamentului englez, instituţie ce-şi propunea, de asemenea, îngrădirea autorităţii regale. Să se indice similitudinea de situaţii. Parlamentul s-a creat tot în urma unei răscoale a baronilor, răscoală înlesnită tot

de greşelile politice ale regelui (Henric III), în timp ce în Franţa organul corespunzător parlamentului — statele generale — a fost creaţia regalităţii însăşi, ca suport al autorităţii regale.

Se va atrage atenţia elevilor că „libertăţi" în evul mediu erau denumite privilegiile. Nu este vorba de o chartă a libertăţilor în sensul modern al cuvîntului, ci de o reconfirmare a privilegiilor pe care nobilii le avuseseră în Anglia înainte de întărirea autorităţii regale. Pentru oamenii secolului XIII „epoca de aur" era în trecut. Ei nu credeau în progres şi reforme. De aici caracterul retrograd al actului din 1215. Magna Charta stabilea limitele precise ale regalităţii. Să se menţioneze că unele articole îngrădeau puterea juridică şi administrativă a regelui. Privilegiile orăşenimii, noua categorie socială purtătoare a progresului, erau formulate în termeni foarte generali. Ea nu avea încă forţa necesară pentru a se impune. Alte categorii sociale nu sînt menţionate. Important: *Magna Charta este prima lege scrisă prin care se impuneau coroanei privilegiile de clasă.* Dreptul de răscoală al nobililor, ca formă de constrîngere a monarhiei, este scris în textul chartei. Textul mai poate fi folosit la lecţia despre societatea feudală pentru a se arăta caracterul transmisibil al feudului (prin moştenire), deşi era o proprietate condiţionată de prestarea unor servicii.

Indicaţii bibliografice

1. F. York Powell, T. F. Tout, *Histoire d'Angleterre des origines á nos jours*, Paris, 1932.
2. Ch. Petit-Dutaillis, *La monarchie féodale en France et en Angleterre (X-e — XIII-e siècle)*, Paris 1933.
3. A.S. Morton, *A people's History of England*, London 1957.
4. * * * *Istoria Universală*, vol. III, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1960.
5. G. M. Trevelyan, *A shortened History of England*, London, 1963.

FLORENTINA CAZAN

HRISOAVELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT DE ELIBERARE A RUMÂNILOR ŞI VECINILOR

Reformele mavrocordăteşti sînt organic legate de epoca istorică a descompunerii feudalismului şi promovării noului mod de producţie capitalist. Departe de a le putea prezenta ca o acţiune filotimă a domnitorului faţă de situaţia anacronică a ţărănimii aservite la acea dată, ele trebuie privite ca un rezultat al cerinţelor impuse de procesul obiectiv al descompunerii feudalismului.

În cadrul acestor reforme un loc deosebit îl ocupă reforma socială, exprimată prin hrisovul privind desfiinţarea rumâniei (5 august 1746) şi cel privind vecinia (6 aprilie 1749). Cele două hrisoave sînt aplicate diferit avînd un conţinut specific în fiecare din cele două ţări româneşti. În Ţara Românească este vorba despre desfiinţarea instituţiei rumâniei (a dependenţei personale a rumânilor, fără pămînt); în Moldova reforma nu atacă şerbia (vecinia) ca instituţie, dar îi caută redefinirea

pentru a pune capăt abuzurilor din partea boierimii care trata pe vecini la fel ca pe robi.

Este adevărat că aplicarea lor a stîrnit reacții din partea boierimii și ca atare a cunoscut o inconsecvență și o întîrziere chiar. Dar spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea rumânia fusese ștearsă iar vecinia dispare în procesul ștergerii deosebirilor dintre vecini și țăranii liberi. Tocmai în aceasta constă și însemnătatea istorică a reformei sociale.

Textul

FRAGMENT DIN HRISOVUL PRIVIND DESFIINȚAREA RUMÂNIEI
(5 august 1746 — București)

„... așa am găsit cu cale mai mult pentru ușurarea sufletelor noastre și a părinților, a moșilor și a strămoșilor, ca ori la cine den neamul boerescu, sau la mănăstiri vor fi rumîni cu moșiile lor, moșiile să rămîie la stăpînirea noastră să le stăpînim cum și pînă acum, iar cît pentru capetele rumînilor, fără de moșie (1), care dintre noi va vrea den bunăvoință lui ca să-i iarte pentru a sa pomenire, bine va face (2); iar de nu va vrea să facă această facere de bine sufletului său, să aiba a face acei rumîni cum vor putea, și să dea bani de fieștece cap cîte taleri zece (3), și să să răscumpere, și cu voe de va fi stăpînului său, și fără de voe, ei să facă bani și să-i dea la stăpînul său, și nevrîndu să-i primească, va veni de va face jalbă la divan..." (4).

Documente privind relatiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I. Țara Românescă, Editura Academiei R.P.R., 1961, documentul 300, p. 463.

FRAGMENTE DIN HRISOVUL PRIVIND VECINIA
(6 aprilie 1749 — Iași)

„... La care cu toții cu un glas am răspuns mărturisind adevărul că vecinii robi nu sînt (5), nici se stăpîneau cu nume de robie; fiindcă numai țiganii au acea robie, carii cu femeile și cu copiii lor slujesc pe toate zilele stăpînilor săi. Iară vecinii numai partea bărbătească slujescu (6), scoțînd la lucru un om dintr-o casă, măcar cîți ficiori va ave omul (7), aseminea slujescu ca și lăturalnicii (8), iară partea femeească nu slujește; nici au acea supunere ca robii, ca vecin va să zică sătean megiaș fără de moșie, atîta numai că din sat nu este volnic ca să iasă (9); care poruncă este și de la domnie și a visteriei și a pravilii, poroncind: săteanul să nu fie volnic a eși din sat și de unde va eși să se dea la urmă". (10).

„Care lucru a se vinde vecinii sau a se despărți cu împărțeală, sau a se da în foi de zestre pe frați, sau a se muta dintr-un sat într-altul, sau a se

schimba numai pe oameni făr de moșie, sau pe copii a-i despărți de la părinți, n-au fost volnici stăpînii satelor, și nici de acum înainte această volnicie asupra lor nime să nu aibă, că nu este cu cale (11). Și cînd s-a vinde moșia oamenii să nu se vînză (12), ci ca niște săteni a satelor în sat să rămînă, făcînd slujaba obicinuită; însă și slujba să o facă cu nartu (13), 24 de zile de om într-un an, ori la ce lucru se va pune, și dijma să dea de... pe moșie". (14).

Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea
vol. II, Moldova, Editura Academiei R.S.R., 1966,
Documentul 260/p. 288.

Comentariu istoric

1. La 5 august 1746 rumânia este abolită. Este vorba însă numai despre desființarea servituții (dependenței) personale a rumânilor, fără pămîntul pe care-l cultivau, care continua să rămînă mai departe în stăpînirea boierilor sau clerului. În termeni frecvenți (vezi și actul de desființare a privilegiilor feudale din 4 august 1789 din Franța), era eliberat numai capul, fără moșie. Țăranul era așa dar eliberat de obligațiile care decurgeau din persoana sa (existența sa fizică) dar neavînd pămînt va trebui să depindă într-o formă sau alta (nouă) de stăpînul pămîntului de la care va trebui să ia pămînt. Clauza eliberării fără pămînt se întîlnește frecvent în actele de eliberare din șerbie din a doua jumătate a sec. XVII, încît decizia din august 1746 înseamnă o generalizare la scara întregii țări a sistemului de eliberare a rumânilor prin păstrarea pămîntului în posesiunea boierilor sau mînăstirilor.

2. Sub amenințarea depopulării țării ca urmare a fugii locuitorilor striviți de povara impozitelor, domnia s-a văzut silită să facă concesii contribuabililor fugari pentru a-i putea aduce în țară și a asigura perceperea regulată a impozitelor. Principala concesie acordată de Mavrocordat a fost eliberarea din șerbie. În interesul lor, ca stăpîni de pămînt și ca beneficiari ai veniturilor percepute de la populație, boierii erau invitați de domn să acorde gratuit eliberarea din stare de rumânie.

3. În cazul în care stăpînii de pămînt n-ar fi dat curs invitației domnești de a-i elibera pe șerbii lor, rumânii trebuiau să plătească suma de 10 taleri la prețul de răscumpărare a libertății personale.

4. Acei rumâni pe care stăpînul n-a voit să-i elibereze gratuit și la acea dată nu puteau plăti cei 10 taleri au rămas mai departe în situația de servitute deoarece în acest caz domnia care dăduse hrisovul trebuia să-l și respecte. Așa se explică existența în Țara Românească și după 5 august 1746 a unor rumâni. În orice caz, noile condiții impuse de ofensiva elementelor capitaliste în economie vor face ca rumânia să dispară treptat în următorii cincizeci de ani.

5. Hrisovul condamnă practica abuzivă a marilor stăpîni de pămînt de a-i asimila pe vecini cu robii țigani și de a-i sili să execute prestații care potrivit obiceiului țării erau rezervate robilor.

6. În cadrul regimului de obligații al vecinilor era statornicit ca slujbele și prestațiile să fie îndeplinite numai de bărbați și anume, din fiecare gospodărie de capul familiei.

7. Indiferent de numărul copiilor, din fiecare gospodărie era îndatorată la îndeplinirea regimului de obligații o singură persoană de sex masculin.

8. Lăturalnicii (lăturașii) erau țărani liberi lipsiți de pămînt, proveniți fie din răzeșii

care își vînduseră partea lor de moșie, fie din țăranii fugiți din Transilvania sau din Țara Românească în căutarea unui regim de obligații mai ușor. Spre deosebire de țăranii de condiție servilă care se aflau la dispoziția stăpînilor lor și nu aveau cuantumul, obligația de muncă reglementată de domnie, lăturalnicii încheiau cu stăpînii de moșie o înțelegere (învoială), care stabilea obligațiile lor față de boieri sau mănăstire.

C. Mavrocordat a fixat atît în Țara Românească cît și în Moldova, prin așezăminte speciale, regimul de obligații al lăturalnicilor.

9. Spre deosebire de Țara Românească unde așezămîntul din 5 august 1746 abolea rumânia, hrisovul din 1749 nu pune capăt în chip explicit stării de servitute a țăranilor moldoveni ci este redefinit statutul veciniei, se dă o nouă definiție condiției servile care îl asimila în fapt pe vecin cu lăturașul. Două sînt deosebirile fundamentale între o categorie și cealaltă: vecinul e obligat la o clacă dublă față de lăturaș (24 zile față de 12), vecinul nu poate părăsi satul boierului sau al mînăstirii în care locuiește. Mavrocordat păstrează așa dar legarea de glie a țăranului (în Moldova în sec. XVII au existat numeroase așezăminte care limitau dreptul de strămutare al țăranului), atît în interesul evidenței fiscale cît și al stăpînilor de moșie care-și aveau asigurat „inventarul uman" de muncă.

10. În cazul în care țăranul, în ciuda dispoziției domnești, și-ar fi părăsit satul, reprezentanții locali ai autorității domnești urmau să ia măsuri pentru a-l readuce în satul pe care-l abandonase (aducere la urmă). Această dispoziție care nu există în hrisovul din Țara Românească pune încă o dată în lumină gradul sporit de exploatare al țăranilor din Moldova față de cei din Țara Românească.

11. Documentul enumeră abuzurile săvîrșite de stăpînii de pămînt care reduceau pe țăranii șerbi la situația de robi și declară în chip explicit că astfel de practici sînt ilegale și deci nterzise.

12. Intenția domnului de a asigura asimilarea treptată a vecinilor cu oamenii liberi fără pămînt (lăturași) se manifestă și prin interdicția vînzării țăranilor în momentul vînzării moșiei. Ruperea țăranului de gospodăria lui era astfel declarată de domn ca o procedare ilegală căreia trebuia să i se pună capăt imediat.

13. Nart înseamnă, în contextul de față, normă. Țăranii vecini erau obligați să presteze stăpînilor lor o clacă al cărei cuantum (nart) era de 24 zile. Mai tîrziu, în 1766, Grigore Ghica a stabilit nartul (norma) zilei de muncă, fixînd în cuprinsul unui așezămînt special muncile pe care un țăran trebuia să le execute în cadrul unei zile de clacă. Măsura lui Grigore Ghica a însemnat dublarea sau chiar triplarea obligației de muncă a țăranilor moldoveni. În Țara Românească nartul (norma zilei de muncă) n-a putut fi interzis, datorită rezistenței țăranilor, decît în epoca Regulamentară.

14. Spre deosebire de actul din Țara Românească, textul moldovenesc enunță și obligațiile de clacă și de dijmă ale țăranilor vecini. Reglementarea de către domnie a acestor obligații e cel mai important pas pe calea asimilării țăranilor șerbi cu țăranii liberi fără pămînt (lăturașii).

Indicații metodice

Comentarea hrisoavelor mavrocordătești privind desființarea rumâniei și veciniei se face la predarea lecției „Situația politică a țărilor române pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea", pentru a caracteriza regimul fanariot în adevărata lui lumină, corespunzător realităților sale istorice, adică atît în părțile sale negative cît și în ceea ce a avut pozitiv.

Din punct de vedere metodologic momentul lecturii și comentării hrisoavelor trebuie bine ales. În nici un caz la sfîrșitul orei, deoarece ar prezenta neajunsuri: ar apărea adăugat artificial la sfîrșitul lecției de dragul de a folosi și un text. Elevii nu mai au în atenție imediată problema tratată deoarece între timp s-au interpus alte probleme.

Lectura și comentariul istoric sînt realizate firesc după ce se vorbește despre reforme în general și apoi se anunță că reforma socială trebuia să rezolve, ca și celelalte, anumite aspecte contradictorii din societatea acelei epoci. Se citesc fragmentele alese, comentîndu-se.

Valoarea instructivă a problemei poate fi extinsă și la lecția privind „Situația țărilor române în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea", atunci cînd se analizează procesul descompunerii feudalismului și trecerii la capitalism și cînd fără a mai fi comentate hrisoavele, se pot face referiri la ele, privind locul și rolul lor în ansamblul afestui proces istoric.

Este foarte important să se stabilească în lecții și o comparație între situația regimului agrar din Țara Românească și Moldova cu cel din Transilvania și din alte țări pentru ca sub aspect educativ să fie înțeleasă de elevi ideea că abolirea șerbiei a fost prima măsură de acest fel din Europa de est și de sud-est și că din acest punct de vedere îl putem considera pe Constantin Mavrocordat ca pe un „despot luminat", alături de înaintașii săi, Constantin Brîncoveanu și Dimitrie Cantemir.

Se știe că pe plan european „despoții luminați" trec la ștergerea servituții personale, ca o instituție depășită și chiar neavantajoasă. Și e demn de subliniat faptul că asemenea măsuri au fost luate mai tîrziu ca în țările române deși în apus societatea era mai evoluată. Astfel, Maria Tereza desființează în 1771 iobăgia de pe domeniile regale, Iosif II în 1781 în Cehia, Moravia și în 1785 pentru scurt timp în Transilvania. Frederic al II-lea desființează iobăgia de pe domeniile regale la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, însă în Prusia de abia în 1850 sînt lichidate principalele îndatoriri feudale ale țăranilor prin răscumpărare. Nu mai vorbim de Rusia unde ștergerea iobăgiei se înfăptuiește abia în 1861. Chiar revoluția franceză dă actul din 4 august 1789, deci ulterior reformei mavrocordătești.

Elevii trebuie deci să înțeleagă locul istoric, perioada în care se încadrează organic reformele mavrocordătești, cauzele majore care le-au generat, în ce a constat esența și spiritul lor novator, modul cum au fost aplicate și urmările lor.

Scopul final al predării acestei probleme este ca elevii să ajungă la înțelegerea întregului sistem agrar din perioada descompunerii feudalismului și începuturilor capitalismului românesc.

Indicații bibliografice

Hrisoavele privind eliberarea rumînilor din Țara Românească (5 august 1746) și a vecinilor din Moldova (6 aprilie 1749) au fost publicate pentru prima dată de la emiterea lor de către cancelariile domnești din București și Iași, de Nicolae Bălcescu în „Magazin istoric pentru Dacia", cu caractere chirilice.

Recent, ele au fost republicate în „Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea", Editura Academiei R.P.R., 1961, apărute sub îngrijirea lui V. Mihordea, S. Papacostea și Florin Constantiniu, vol.I (privind desființarea rumâniei), p.463—464; „Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea", Editura Academiei R.S.R., 1966, apărute sub îngrijirea lui V. Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, vol.II (privind vecinia), p.287—289). În aceste volume s-au efectuat corijările necesare.

Referitor la problemă dăm cîteva lucrări care pot fi consultate. Pentru modul cum apare problema în istoriografia trecutului: A.D. Xenopol, „Istoria Românilor din Dacia Traiană", ediţia a III-a, Editura Cartea Românească, Bucureşti 1929, vol. IX, p.75—88; I. Minea, „Reforma lui Constantin Vodă Mavrocordat", Iaşi, „Viaţa Românească" 1927, pag.107—132 (extras din „Cercetări istorice", 1927).

Din istoriografia problemei ultimilor ani cităm lucrarea lui Papacostea S., „Contribuţie la problema relaţiilor agrare în Ţara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea", apărută în „Studii şi materiale de istorie medie," vol. III, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1959, pag.233—321.

În cadrul lucrărilor de sinteză istorică publicate în anii regimului socialist, reţine atenţia în primul rînd Tratatul de Istoria României, vol.III, apărut în Editura Academiei R.P.R. în anul 1964, sub redacţia acad. Andrei Oţetea. Problema reformelor mavrocordăteşti apare la tema „Dezvoltarea relaţiilor sociale în Ţara Românească şi Moldova", p. 389—392.

Iar ca lucrări de sinteză istorică din ultima vreme cităm: „Istoria poporului român" apărută în 1970 în Editura ştiinţifică sub redacţia acad. Andrei Oţetea, capitolul V; Regimul fanariot în Moldova şi Ţara Românească, p.181—187 şi „Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi" de Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, Editura Albatros 1971 Epoca fanarioţilor, p.448—456.

PETRU DEMETRU POPESCU

Planuri de lecții comentate

RENAȘTEREA ARTISTICĂ
(anul II de liceu, secția umanistă)

1. Aspecte generale

a) Definiția: mare înflorire a artei în cadrul curentului cultural al Renașterii [1];

b) trăsături caracteristice:

— emanciparea de sub tutela bisericii; laicismul și realismul; omul și natura în centrul preocupărilor;
— inspirația din antichitate [2];
— individualism extrem [3];
— desprinderea picturii și a sculpturii de arhitectură [4].

2. Renașterea artistică în Italia

a) cauze:

— dezvoltarea forțelor de producție, relații capitaliste, burghezia;
— vestigiile artei antice greco-romane;
— influența bizantină.

b) centre: Florența, Roma, Veneția, Milano. [5]

c) arhitectura:

— inspirație din ruinele antice și din Vitruvius [6];
— mare înlforire a arhitecturii civile;
— inovații: geamurile transparente, hornurile:
— trăsături caracteristice: arcul în semicerc, cupola, tipul de bazilică, clopotnița construcție separată *(Stilul Renașterii)*;
— monumente: domul din Florența, catedrala Sf. Petru din Roma, palatul Signoriei din Florența, palatul dogilor din Veneția.

d) sculptura:

— desprindere de arhitectură;
— apar portretul realist și statuia ecvestră;
— materiale: marmura și bronzul;
— reprezentanți: Donatello (David), Verrocchio (Bartolomeo Colleone), Michelangelo

(David, Moise, robii, Pietà[7]).

e) pictura:
— artă independentă, eliberată de arhitectură;
— interes pentru natură şi om, umanizarea subiectelor[8];
— apar: perspectiva[9], portretul, coloritul natural, nudul, clar-obscurul;
— reprezentanţi: Giotto (premergător), Masaccio (legile perspectivei), Leonardo da Vinci (Cina cea de taină, Gioconda), Rafael (Frumoasa grădinăreasă, Madona sixtină), Michelangelo (frescele din Capela Sixtină: Geneza, Judecata de apoi).

3. Renaşterea artistică în Europa

a. Franţa: castele, palatul Luvru[10], statui, portrete ale regilor.
b. Germania: Hans Holbein cel Tînăr (ilustraţiile la „Lauda nebuniei a lui Erasmus); Albrecht Dürer (pictură, gravură)[11];
c. Spania: El Greco, Velásquez;
d. Rusia: biserica Sf. Vasile din Moscova, zidurile Kremlinului;
e. Ţările române: Mănăstirea Curtea de Argeş, mănăstirile moldoveneşti.

4. Concluzii genrale

a. Renaşterea — revoluţie culturală a burgheziei în ascensiune (Engels: „Cea mai mare răsturnare progresistă din cîte trăise omenirea");
b. Caracter de clasă, totuşi mare progres faţă de feudalism.

Comentariu istoric

1. Renaşterea artistică nu este decît un aspect al Renaşterii. Ea este precedată de o renaştere economică şi însoţită de mari transformări de ordin politic şi religios, precum şi de o renaştere intelectuală manifestată sub forma umanismului. De fapt toată această înflorire a culturii, comparabilă în strălucire şi forţă numai cu arta clasică grecească, este consecinţa destrămării relaţiilor feudale şi a apariţiei relaţiilor capitaliste.

2. Inspiraţia din antichitate nu a însemnat o reînviere a culturii clasice antice după acel „întunecat ev de mijloc", aşa cum pare să sugereze termenul impropriu de „renaştere". Cu tot interesul pentru antichitate, cultura Renaşterii reprezintă o sinteză nouă, clădită pe alte temelii şi cu alte consecinţe decît cultura antichităţii greco-romane. Revoluţie culturală a burgheziei care se întărea, pregătindu-se să preia puterea politică, ea se deosebeşte esenţial de cultura antichităţii, care este o cultură de tip sclavagist.

3. Arta feudală s-a caracterizat prin corporatismul ei, prin faptul că orice realizare era opera unei colectivităţi şi în special a breslelor de meşteşugari, care lucrau, modeşti şi anonimi, de-a lungul multor generaţii. În timpul Renaşterii, acest corporatism este înlocuit printr-un individualism foarte accentuat. Artiştii îşi semnează opera şi, chiar atunci cînd sînt patronaţi de mari oameni politici, îşi impun punctul de vedere artistic. Chiar marile catedrale, a căror construcţie a durat uneori mai bine de un secol, îşi au arhitecţii lor, fiecare legîndu-şi numele de o anumită parte a planului. Catedrala Sf. Petru din Roma, de exemplu, cel mai însemnat monument al Renaşterii, este opera mai multor arhitecţi, care au lucrat succesiv: Bramante, Michelangelo, Maderna, Bernini.

4. În evul mediu, sculptura şi pictura erau anexe ale arhitecturii şi serveau la ornamentarea marilor edificii, în special a catedralelor. În Renaştere, ele se desprind de arhitectură şi devin arte independente. Tablourile şi mai ales statuile împodobesc palatele şi casele celor bogaţi, grădinile şi pieţele publice. Ele sînt lucrate la comandă, uneori în urma unor adevărate concursuri şi formează proprietatea privată a unor colecţionari de opere de artă.

5. Din cauza fărîmiţării politice, în Italia, arta Renaşterii nu a avut un aspect unitar. S-au format pe rînd mai multe centre, fiecare ajungînd să creeze şcoală, cu anumite trăsături caracteristice. Astfel, Florenţa, care s-a ridicat cea dintîi şi a rămas tot timpul centrul artistic al întregii Italii, s-a remarcat prin fineţe şi tendinţe către decorativ. Roma, a cărei strălucire a atins apogeul în timpul papilor Iuliu al II-lea, Leon al X-lea şi Clement al VII-lea, a dat opere de artă caracterizate prin forţă şi monumental. Veneţia s-a caracterizat printr-o mare măiestrie în colorit şi prin influenţe orientale mai evidente.

6. Arhitectul roman Marcus Pollio Vitruvius, care a trăit în secolul I î.e.n., a lăsat tratatul *De architectura*, dedicat lui Augustus, în care descrie monumentele romane ale epocii şi fixează principiile teoretice ale arhitecturii clasice. Influenţa lui asupra arhitecturii renascentiste a fost deosebit de puternică.

7. „Pietà" este numele care s-a dat în evul mediu şi apoi şi în timpul Renaşterii unor picturi sau grupuri statuare care reprezintă scena biblică a „coborîrii de pe cruce", cu madona ţinînd pe braţe trupul fiului său mort. Michelangelo a lăsat mai multe sculpturi cu această temă. Cea mai cunoscută este Pietà din catedrala Sf. Petru din Roma, dar cea mai impresionantă este sculptura neterminată numită „Pietà Rondanini", în care Michelangelo, uzînd de acel „non finito" al său, a dat se pare cea mai desăvîrşită operă de sculptură a întregii Renaşteri.

8. Umanismul artiştilor Renaşterii este atît de adînc, încît ei reuşesc să umanizeze chiar subiectele cu caracter religios. Scenele biblice, care abundă în toată arta Renaşterii, sînt pătrunse de un realism impresionant, iar chipurile de sfinţi exprimă cele mai profunde sentimente umane. Exemplul cel mai concludent îl oferă madonele lui Leonardo da Vinci, la care regăsim zîmbetu Monei Lisa, sau cele ale lui Rafael, care exprimă în primul rînd dragostea maternă.

9. Spre deosebire de pictura antică şi medievală, în care distanţa dintre obiecte este redată în mod naiv, prin etajarea lor, în pictura Renaşterii se ajunge la redarea perfectă a celei de-a treia dimensiuni. Tablourile capătă adîncime, distanţa, volumul şi poziţia obiectelor în spaţiu sînt perfect sugerate. S-a ajuns astfel la o adevărată ştiinţă a perspectivei, marii ei maeştri fiind mai ales pictorii florentini Paolo Uccello şi Masaccio.

10. Palatul Luvru, capodoperă a arhitecturii franceze a Renaşterii şi poate a întregi arhitecturi moderne, a fost construit în epoci diferite, în mai multe stiluri şi de mai mulţi arhitecţi. Început încă în 1204 sub Filip August, a fost terminat de abia în timpul celui de-al doilea imperiu. În secolul al XVI-lea, în plină epocă a Renaşterii franceze, au lucrat aici arhitectul Pierre Lescot şi pictorul şi arhitectul Jean Goujon, care au realizat cea mai splendidă parte a acestui palat, unul dintre cele mai mari şi mai frumoase din lume.. După ce a servit secole de-a rîndul ca reşedinţă regală, în timpul revoluţiei franceze a fost transformat în muzeu naţional de artă.

11. Gravura este un gen special de grafică, în care desenul este gravat pe o placă de lemn sau metal cu unelte speciale şi, pentru gravura pe metal, cu ajutorul unor substanţe chimice corosive. Are avantajul că desenul executat astfel se poate imprima şi reproduce în serie; ceea ce înlesneşte răspîndirea lui. Albrecht Dürer a fost unul dintre cei mai mari gravori ai Renaşterii.

Îndrumări metodice

Ca majoritatea lecţiilor de istorie a culturii, lecţia despre Renaşterea artistică nu se poate preda în mod satisfăcător într-o singură oră. De aceea, este necesară fie împărţirea ei pe două ore de curs, fie prezentarea *generală* succintă a Renaşterii artistice, cu cîteva exemple mai semnificative, elevii completîndu-şi în acest caz informaţia cu manualul sau cu eventuale alte lecturi. În cazul adoptării celei dintîi alternative, în prima oră se poate face prezentarea Renaşterii italiene, iar în ora a doua prezentarea Renaşterii din celelalte ţări ale Europei, urmată de proiecţii cu imagini ilustrative pentru întreaga mişcare artistică europeană. Nu este exclus nici procedeul invers: în prima oră să se facă proiecţii, iar în ora a doua discuţii libere cu elevii şi concluzii cu caracter general. De asemenea, se poate folosi şi procedeul mai simplu şi poate mai eficace de a se împărţi lecţia în două părţi egale şi de a se însoţi expunerea profesorului cu proiecţii şi cu discuţii cu clasa.

În cazul opţiunii pentru predarea întregului material într-o singură oră, se pot folosi de asemenea două procedee diferite. Unul ar fi acela al prezentării Renaşterii artistice numai prin aspectele sale generale, cu exemplificări dintr-o singură artă (de exemplu pictura, atît în Italia, cît şi în restul Europei). Un altul, ar folosi aceeaşi prezentare generală, iar ca exemplu ar alege un mare artist al Renaşterii, cum ar fi de exemplu Michelangelo, care a fost în acelaşi timp mare arhitect, mare sculptor, mare pictor şi mare poet. Planul nu este deci obligatoriu ci poate fi adaptat unui procedeu sau altuia.

Pentru ilustrare, *absolut necesară* într-o astfel de lecţie, se pot folosi diafilme, diapozitive, fotografii, albume sau cărţi de artă ilustrate. În orice caz, este bine ca imaginile să fie proiectate, pentru a fi văzute în acelaşi timp de toţi elevii şi pentru a putea fi comentate.

Cu toate abundenţa de material, nu trebuie neglijat scopul educativ al unei astfel de lecţii. Se vor sublinia laicismul, realismul şi *caracterul limitat, de clasă,* al acestei mari înfloriri a culturii. De asemenea, se va urmări permanent înţelegerea de către elevi a *raportului dialectic dintre bază şi suprastructură,* ca şi însuşirea noţiunii de *revoluţie culturală.*

MARIANA VASILESCU

UNIFICAREA ITALIEI

(Lecţie de comunicare de noi cunoştinţe, anul III — una oră)

Prin predarea acestei lecţii urmărim să evidenţiem caracterul progresist al unificării Italiei. Această unificare (consecinţă a dezvoltării economiei capitaliste) s-a realizat în mai multe etape: începută printr-un război drept de eliberare naţională, a continuat printr-o revoluţie populară şi s-a sfîrşit prin acţiuni diplomatice duse de burghezia şi moşierimea italiană în frunte cu Cavour, („unificarea de sus în jos" a Italiei).

I. Cauzele unificării

a) Dezvoltarea economiei capitaliste (necesitatea creării unei pieţe interne unice):
— agricultura — mai ales în Lombardia;
— industria — în special cea textilă;

— comerțul;
— căile de comunicație (căi ferate).

b) Menținerea fărămițării politice — 8 state:

— monarhii:
- Regatul Sardiniei și Piemontului (cuprindea și Corsica) — Casa de Savoia — Victor Emanuel al II-lea.
- Regatul celor două Sicilii (Neapole) — Casa de Bourbon — Francisc al II-lea
- Statul Papal [1] — Pius al IX-lea

— ducate: Parma, Modena, Toscana — sub dominația Austriei

— republici [2]: Lombardia, Veneția — sub dominația Austriei

c) *Risorgimento* („Renaștere") [3] — mișcare cultural-politică pentru independența și unificarea Italiei; transformarea Italiei într-un stat burghez constituțional.

II. Posibilitățile unirii

a) În jurul regatului Sardiniei — rolul contelui Cavour [4]
b) Pe cale revoluționară (revoluția populară)

III. Etapele unificării (1859—1870)

a) 1859—1860:
- Înțelegerea între Napoleon al III-lea și contele Cavour la întîlnirea de la băile Plombières (20—21.VII.1858) [5]
- Războiul franco-italo-austriac (1859) [6]
  - — Magenta și Solferino
  - — Napoleon al III-lea ocupă Nisa și Savoia [7]
  - — Pace; Zürich: Sardinia anexa Lombardia pînă la Mincio; Austria păstra Veneția
- Revoluția populară (1860)
  - — revolte: Parma, Modena, Toscana — anexate la regatul Sardiniei
  - — expediția celor o mie — Garibaldi [4] — anexarea Regatului celor două Sicilii (Neapole) la regatul Sardiniei.

Proclamarea lui Victor Emanuel al II-lea ca rege al Italiei (17.III.1861)

b. 1866 — Veneția
c. 1870 — Roma
— anexate la regatul Italiei; desăvîrșirea unificării.

Comentariu istoric

1. Papalitatea a jucat un rol negativ în procesul de unificare a Italiei, opunîndu-se cu dîrzenie la anexarea statului papal la regatul Italiei. După ce armatele lui Victor Emanuel al II-lea au ocupat Roma în anul 1870 (în urma retragerii trupelor franceze), papa s-a retras în Vatican.

2. Pe lîngă aceste două republici, mai exista şi mica republică San Marino (există şi astăzi).

3. În cadrul mişcării cultural-politice „Risorgimento", trebuie integrată şi mişcarea condusă de Giuseppe Mazzini (1805—1872) care a creat, la Marsilia, organizaţia „Tînăra Italie" (1832). Mazzini susţinea lupta pentru independenţa Italiei. El era duşman al monarhiei şi voia unificarea Italiei în cadrul unei republici burgheze. El propaga ideea înlocuirii monarhiilor prin republici burgheze şi în celelalte state din Europa. Dar unificarea Italiei, aşa cum o concepea Mazzini nu s-a putut realiza, deoarece el nu a ştiut să atragă în mişcare masele populare (ţărănimea şi proletariatul în formare).

O piedică în realizarea planurilor sale era şi misticismul său exagerat. Deviza lui era: „Dio e popolo".

4. Camillo Benso, conte de Cavour (1810—1861) aparţinea unei familii aristocratice de origine genoveză. Ajuns la putere (în regatul Sardiniei şi Piemontului) la 20.I.1860, el a susţinut lupta pentru independenţa Italiei şi unificarea ei în cadrul unei monarhii condusă de Victor Emanuel al II-lea. Deviza lui era: „Italia şi Victor Emanuel". Interesant este faptul că acest om, care a contribuit la unificarea Italiei, nu a văzut niciodată Roma şi nici centrul şi sudul Italiei.

5. Înţelegerea de la Plombières a avut loc după atentatul comis de Orsini contra lui Napoleon al III-lea la Paris (14.I.1858).

6. Unificarea Italiei nu se putea realiza decît prin înlăturarea dominaţiei austriece, cea mai puternică frînă în calea acestui proces istoric.

Unul din conducătorii armatei franceze în bătălia de la Magenta a fost şi Mac-Mahon pe care Napoleon al III-lea l-a făcut „duce de Magenta".

7. Anterior acestui război, Savoia a mai fost ocupată de trupele franceze în mai multe rînduri: în sec. al XVI-lea, în anii 1536—1590 (în timpul lui Francisc I şi Henric al II-lea); în sec. al XVII-lea, în anii 1690—1696 (în timpul războiului Ligii de la Augsburg); în sec. al XVIII-lea, în anii 1703—1713 (în timpul războiului de succesiune la tronul Spaniei). Printr-un plebiscit care a avut loc în anul 1792, Savoia a fost anexată din nou la Franţa, care a stăpînit-o pînă în anul 1815. În 1860, Napoleon al III-lea a anexat-o din nou la Franţa.

8. Giuseppe Garibaldi (1807—1882) a fost cea mai populară personalitate din perioada unificării Italiei.

În tinereţe, a intrat în flota Sardiniei, a făcut parte din mişcarea „Tînăra Italie", condusă de Mazzini. Condamnat la moarte la Genova, el s-a refugiat la Marsilia, de unde a plecat în America, participînd la lupte în Brazilia şi Uruguai.

S-a întors în Italia şi a participat la revoluţia din 1848, iar după înăbuşirea ei, s-a dus în Elveţia, în Africa (Tunis), în America (Peru, California) şi apoi în China.

În anul 1854 s-a întors în Italia, conducînd „expediţia celor o mie" în Sicilia pe care a cucerit-o cu ajutorul maselor populare (lupta de la Calafatimi, lîngă Piemont). Apoi a cucerit Neapole, alungînd pe regele Francisc al II-lea, care a fugit la Roma.

Stăpîn pe sudul Italiei (Regatul celor două Sicilii), Garibaldi, de teama maselor populare, chemă pe Victor Emanuel al II-lea la Neapole, care anexează această regiune la Regatul Sardiniei şi se proclamă rege al Italiei.

Deviza lui Garibaldi era „Roma sau moartea". Încercările sale de a cuceri Roma au dat greş. Prima oară Garibaldi a atacat Roma la 29.VIII.1862, dar a fost alungat chiar de trupele piemonteze (bătălia de la Aspramonte, în care a fost rănit). Cea de-a doua încercare de a cuceri Roma a eşuat şi ea, el fiind înfrînt în bătălia de la Montana (14.XI.1867) de către trupele franceze

ale lui Napoleon al III-lea. Garibaldi a participat și la războiul contra Austriei din 1866 și apoi la războiul franco-prusac din anii 1870—1871 (de partea Franței).

După 1871 s-a reîntors în Italia, stabilindu-se la Caprera, unde a murit în anul 1882.

Îndrumări metodice

Lecția cu privire la unificarea Italiei prezintă o deosebită importanță pentru înțelegerea căilor prin care s-au format statele naționale moderne. Anterior unificării Italiei, s-a realizat unirea Țării Românești cu Moldova (1859) și aceasta tot legat de procesul de dezvoltare a economiei capitaliste, a formării unei piețe interne unice.

De aceea, la lecția despre unificarea Italiei, se vor verifica cunoștințele pe care elevii le au cu privire la realizarea statului național român modern, scoțîndu-se în evidență asemănările dintre aceste procese istorice. Înțelegerea de către elevi a problemelor esențiale din conținutul acestor două lecții stă la baza înțelegerii lecției despre unificarea Germaniei. Accentul în predarea lecției despre unificarea Italiei va trebui să cadă în mod deosebit pe explicarea celei de-a doua etape a unificării — pe revoluția populară din anul 1860. Plasarea în spațiu a faptelor și evenimentelor prezentate în cadrul acestei lecții se va face cu ajutorul hărții tematice „Etapele unificării Italiei (1859—1870) din „Atlasul istoric". Se recomandă confecționarea unei hărți tematice murale după cea din atlas și care să fie folosită la lecție. Schema lecției se va completa pe tablă în timpul comunicării noilor cunoștințe.

BIBLIOGRAFIE

N. Corivan, „Contribuții privitoare la anexarea Savoiei și Nisei (1859—1860), *(Contributions concernant l'annexion de Savoie et de Nice (*1859—1860*)"*, în „Studii. Cercetări de istorie", Iași, 1947, 20, p.261—297.

N. Corivan, *Les etapes de la politique du royaume de Sardaigne concernant l'Union des Principautés* (1856—1859), în „Revue Roumaine d'Histoire", 4/1968, p.525—542.

Mircea Pădureleanu, *„Garibaldi"*, București, Edit. Tineretului, 1964.

CONSTANTIN DINU

ÎNCEPUTUL LUPTEI REVOLUȚIONARE A CLASEI MUNCITOARE DIN ȚARA NOASTRĂ. FORMAREA MIȘCĂRII SOCIALISTE ȘI DEZVOLTAREA EI PÎNĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

1. Formarea proletariatului modern și începuturile luptei sale.

a) Predecesorii direcți ai proletariatului modern (lucrătorii din manufacturi, mine etc. în perioada crizei de sistem a feudalismului) [a].

b) Stadiul dezvoltării capitalismului în țara noastră la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea [b]; proletariatul modern de fabrică — rezultatul revoluției industriale [c]; proveniența muncitorilor (țărani săraci, calfe, meșteșugari pauperizați etc.).

c) Condiţiile de viaţă ale muncitorilor; [d] manifestarea din ce în ce mai ascuţită a contradicţiilor dintre proletariat şi burghezie, în condiţiile înăspririi, în general, a contradicţiilor în societate.

d) Primele acţiuni muncitoreşti (pînă la sfîrşitul deceniului VIII al secolului al XIX-lea); acţiuni spontane; asociaţii; greve periodice [e].

2. Formarea şi dezvoltarea mişcării socialiste în vechea Românie.

a) Premisele creării partidului clasei muncitoare:

— Adîncirea contradicţiilor dintre proletariat şi burghezie; grevele din ultimele două decenii ale veacului al XIX-lea.

— Crearea climatului favorabil răspîndirii ideilor socialismului ştiinţific (pătrunderea socialismului utopic; tradiţia democratică; cercurile socialiste; participarea socialiştilor din ţara noastră la activitatea Internaţionalei I-a şi la Comuna din Paris, legăturile lor cu Marx şi Engels). [f]

— Răspîndirea marxismului (periodicele socialiste; difuzarea, în original şi traducere, a lucrărilor lui Marx şi Engels; lucrări originale ale socialiştilor români; activitatea lui C. Dobrogeanu-Gherea [g]; primul program al cercurilor muncitoreşti şi socialiste din România) [h].

b) Crearea primului partid al clasei muncitoare: cercurile şi cluburile muncitoreşti [i]; crearea şi activitatea P.S.D.M.R.[k]

3. Formarea şi dezvoltarea mişcării socialiste în Transilvania, Banat şi Partium.

a) Premisele creării organizaţiilor locale socialiste:

— Adîncirea contradicţiilor dintre proletariat şi burghezie; grevele din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea.

— Răspîndirea marxismului şi noile forme de organizare a proletariatului (difuzarea unor opere ale lui Marx şi Engels; circulaţia unor gazete muncitoreşti din Apus şi din vechea Românie; înfiinţarea asociaţiilor, ca organizaţii muncitoreşti independente [l]; ecouri, în presa românească de dincolo de munţi, ale Internaţionalei I-a, Comunei din Paris şi activităţii lui Marx şi Engels; „casele muncitoreşti", uniunile (sau asociaţiile) profesionale, „asociaţiile culturale"; înviorarea mişcării muncitoreşti în urma constituirii Internaţionalei a II-a).

b) Crearea organizaţiilor locale socialiste [m]; intensificarea relaţiilor dintre socialiştii din vechea Românie şi cei din Transilvania, Banat şi Partium [n]; unitatea tot mai strînsă, pe teritoriul românesc de dincolo de munţi, a forţelor proletare de diferite naţionalităţi[p].

Comentariu istoric

a) Trăind şi muncind în împrejurări extrem de grele, lucrătorii din manufacturile de caracter semicapitalist — al căror număr şi proporţii sporesc tot mai mult la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui de-al XIX-lea — desfăşoară o luptă din ce în ce mai susţinută împotriva exploatării şi asupririi. [1] Este interesant de subliniat faptul că şi în secolele precedente (în condiţiile feudalismului dezvoltat), lucrătorii din mine, tăietorii de sare, salahorii la construcţii etc. — trudind şi vieţuind în condiţii mizere — participă adesea la luptele anti-

[1] C. Şerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte şi Bucureşti*, în „Studii", *5*, 3, 1952, p.86—105; N.N. Constantinescu, *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, sub. red..., Bucureşti, Editura politică, 1959, p.26—30; *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România (1821—1878)*..., Bucureşti, Editura politică, 1971, p.23—25, 36—227, 887—900, 900—903.

feudale, alături de țărani, dar organizează și acțiuni, ce prevestesc conflictele de muncă din epoca modernă. La 11 august 1528, tăietorii de sare din părțile Turdei refuză să reia lucrul [2], ceea ce pare a fi prima atestare documentară a unui fenomen de asemenea natură, petrecut pe teritoriul țării noastre [3]. Începutul formării clasei lucrătorilor salariați, ca predecesori direcți ai proletariatului modern, are loc însă în condițiile apariției primelor forme ale producției capitaliste, în perioada crizei de sistem a feudalismului[4].

b) La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor, o serie de ideologi din țara noastră — conservatori, poporaniști, liberali — afirmau că, pe atunci, capitalismul și proletariatul în România ar fi fost inexistente (în ciuda evidentei ei falsități, ideea mai avea circulație chiar și în ajunul celui de-al doilea război mondial) [5]; în perioada interbelică, unele foruri de conducere — din afara țării — a mișcării noastre comuniste au emis o idee complet opusă, conform căreia, la începutul secolului al XX-lea, România ar fi intrat în stadiul capitalismului monopolist, iar statul român ar fi devenit imperialist (această teză eronată a adus — în perioada anterioară celui de-al doilea război mondial — serioase daune activității P.C.R. de organizare a luptei de eliberare națională și socială a poporului român; aserțiunea a fost totuși necritic preluată de o serie de istorici și economiști din rîndurile marxiștilor, care au susținut-o chiar și după Eliberare). [6]

În realitate, relațiile capitaliste începuseră a se înfiripa în Țara Românească și Moldova încă în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, iar dincolo de munți, chiar ceva mai devreme; treptata formare a relațiilor capitaliste determina formarea burgheziei, mărea rîndurile sărăcimii orașelor (lucrători în manufacturi, calfe, meșteri săraci etc.), punea bazele apariției proletariatului; dezvoltarea capitalismului a fost grăbită de revoluția de la 1848, Unirea din 1859, legiuirile agrare din 1853—1854 (pe teritoriul românesc stăpînit de Imperiul habsburgic) și 1864 (în vechea Românie) — prin aplicarea căror legiuiri, relațiile de producție burgheze devin dominante în țara noastră —, cucerirea independenței de stat a României în 1877—1878.

Totuși, „la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, cu toate progresele obținute în înaintarea pe calea capitalismului, România continua să fie o țară slab dezvoltată din punct de vedere economic, cu o industrie restrînsă, cu o economie avînd un pronunțat caracter agrar. Această situație era determinată de menținerea unor puternice rămășițe feudale, precum și de politica monarhiei și claselor dominante, care aserveau bogățiile țării monopolurilor străine, marilor puteri imperialiste. La rîndul ei, Transilvania, aflată sub domnia Imperiului habsburgic, nu-și putea valorifica întregul potențial economic, se dezvolta unilateral, ca bază de materii prime pentru industria provinciilor centrale ale imperiului". [7] Trăsăturile economice ale imperialismului, sintetizate de V.I. Lenin [8], nu erau prezente; așadar, la sfîrșitul secolului al XIX-lea

---

[2] H. Dernschwam, *Raportul privind exploatarea salinelor în Transilvania* în *Călători străini despre țările române*, I, ed. M. Holban, București, Edit. științifică, 1968, p.274.

[3] Cf. și *ibid.*, p.256—260; P. Binder, *Recenzii*, în „Studii", *22*, 1, 1969, p.145.

[4] N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 8—10.

[5] *Ibid.*, p.231—232.

[6] Șt. Voicu, *Constantin Dobrogeanu-Gherea*, în „Anale de istorie", XVI, 3, 1970, p. 8—10.

[7] Nicolae Ceaușescu, *Expunerea la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol.3, București, Edit. politică, 1969, p.711.

[8] V.I. Lenin, *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, în *Opere complete*, ed. a II-a, vol.27, București, Edit. politică, 1964, p.393.

şi începutul celui de-al XX-lea, ţara noastră se afla în etapa iniţială a dezvoltării sale industriale, în prima fază a dezvoltării capitalismului.[9]

c) Analizînd procesul formării proletariatului industrial modern, Fr. Engels a subliniat că istoria lui începe odată cu declanşarea revoluţiei industriale.[10] Aceasta din urmă s-a desfăşurat în ţara noastră în a doua jumătate a secolului trecut, pe la 1900 fiind încheiată într-o serie de ramuri, dar neterminată — sau chiar neîncepută — în altele.[11] La 1862—1863, în vechea Românie, sînt recensaţi ceva mai mult de 28.000 lucrători (aproape toţi trudeau în ateliere meşteşugăreşti şi de cooperaţie capitalistă simplă, precum şi în manufacturi; cîteva mii dintre ei erau însă meşteşugari)[12]; în primii ani ai secolului al XX-lea, sînt de acum circa 105.000 muncitori şi ucenici în industria prelucrătoare şi extractivă.[13] În Transilvania, Banat şi Partium, se remarcă o creştere de la circa 96.000 (la 1870), la circa 158.000 muncitori în industria prelucrătoare şi minieră (la 1900)[14]. S-a format astfel proletariatul modern, important de subliniat fiind nu numai creşterea sa numerică, ci şi schimbările calitative petrecute în compoziţie, cea mai importantă dintre ele rezidînd în creşterea mult mai rapidă a ponderii muncitorilor de fabrică, principalul element component al clasei muncitoare, fapt de mare importanţă pentru dezvoltarea mişcării muncitoreşti. În vechea Românie, proletariatul de fabrică nu cuprindea la 1877 decît circa 2.500 persoane; dar în 1901—1902, numărul lucrătorilor şi ucenicilor din industria mare prelucrătoare ajunsese la aproape 35.000. Pe teritoriul românesc de dincolo de Carpaţi, la 1900, erau aproape 60.000 muncitori în marea industrie mecanizată, prelucrătoare şi minieră.[15] Pentru motivele arătate, revoluţia industrială se înfăptuia însă în ritm relativ lent, formele industriale preexistente (industria casnică ţărănească, meseriile, cooperaţia capitalistă simplă, manufactura) — deşi în declin — persistînd timp îndelungat[16]; în vechea România de exemplu, la 1904 sînt încă circa 98.000 meseriaşi, calfe şi ucenici (după alte date, la 1901, numărul lor este chiar de circa 166.000!!)[17]

d) „Aproape toate atelierele sînt strîmte, improprii, fără aer; munca în ele este de 16—18 ceasuri, iar lefurile sînt foarte mici. În oarecare fabrici de-abia create, lucrătorii muncesc de

[9] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p.711—712; *idem*, *Partidul Comunist Roman — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, în *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol.1, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p.343—344.

[10] Fr. Engels, *Situaţia clasei muncitoare din Anglia*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol.2, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958, p.251.

[11] N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p.202—203, 454, 477.

[12] „Anale statistice pentru cunoştinţa părţei muntene din România", IV, 1863, p.136—137; N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p.131, 133—137. Pentru datarea statisticii, v. N. Marcu, *Cu privire la data „Recensămîntului stabilimentelor industriale", efectuate sub conducerea lui Dionisie Pop Marţian*, în *Din istoria statisticii româneşti. Culegere de articole*, Bucureşti, 1969 (Direcţia centrală de statistică), p.305—307.

[13] N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p.218.

[14] *Ibid.*, p. 463—464, 477.

[15] *Ibid.*, p. 219—220, 224, 231, 477—478, 501—502; St. Muşat, *Începuturile mişcării socialiste şi muncitoreşti din România. Crearea P.S.D.M.R.*, în „Anale de istorie", XV, 1, 1969, p.106—107; *De la începuturile mişcării muncitoreşti pînă la crearea Partidului Comunist Român*, *ibid.*, XVI, 6, 1970, p.44.

[16] G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1970. V. şi observaţiile de la D. Hurezeanu, *Recenzii. Note bibliografice*, în „Anale de istorie", XVIII, 4. 1972. p. 177—178.

[17] M. Iosa, *Clasele şi păturile sociale din România la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*, în „Studii", *24*, 2, 1971, p.314 (şi n.67).

la 5 ceasuri dimineața pînă la 9 seara" (delegații români la Congresul Internaționalei a II-a de la Bruxelles, 1891). „Ne obligă să stăm de la 5 dimineața pînă la 7 seara lîngă banc. Nu ne acordă nici timpul necesar pentru a ne reface după truda zilei și, în urma eforturilor exagerate, trupurile noastre sînt ca niște copaci uscați..." (un muncitor din Arad, 1885). Muncitorii din portul Brăilei „locuiesc în pivnițe și sînt îngrămădiți cîte 30 într-o singură odaie" (dr. Felix, 1893). „Este frecvent cazul cînd mai multe familii stau într-o singură cameră" (inspectorul circumscripției industriale Timișoara, 1901) [18].

e) După acțiunile din prima jumătate a secolului al XIX-lea, printre care se numără și greve, mișcarea va deveni — în a doua parte a veacului — din ce în ce mai puternică, fiind atrase mase tot mai importante de muncitori. [19]

f) Pentru problema dată, a se vedea un important document de partid. [20] La apărarea Republicii franceze împotriva armatei prusace au participat peste 900 români, o parte dintre ei acționînd apoi pe baricadele Comunei din Paris (Ioan Cernătescu, Alex. Cociu, Mihail Georgescu, Const. Haralambie, George Roșniță etc.). [21] La Congresul de constituire a Internaționalei a II-a (Paris, 1889), unul dintre delegații români va declara: „Mișcarea socialistă datează în România de aproximativ 18 ani. Exemplul *Comunei din Paris* a fost hotărîtor pentru acest moment"; [22] primele cercuri socialiste datează prin urmare din 1871 (București, Iași, Ploiești etc.), la ele participînd Eug. Lupu, V.G. Manicea, I. Stăuceanu, apoi N. Codreanu, C. Dobrogeanu-Gherea, Zamfir Arbore etc.

g) Destul de mult timp, însemnătatea activității lui C. Dobrogeanu-Gherea (1855—1920) a fost diminuată prin exagerarea unor lipsuri reale ale operei sale teoretice, mergîndu-se chiar pînă la negarea totală a unei părți din principalele sale lucrări. În realitate, Gherea are însemnatele merite: ale militantului pentru crearea și dezvoltarea mișcării muncitorești socialiste, pentru răspîndirea marxismului în România, pentru îmbinarea luptei de clasă a proletariatului cu lupta pentru formarea statului național român unitar, precum și cu spiritul internaționalismului; ale primului cercetător al realității social-economice românești în lumina socialismului științific, încercînd să dezvolte marxismul, să-l aplice creator la condițiile specifice ale țării noastre, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor; ale animatorului vieții literare, ale inițiatorului criticii literar-științifice în România. [23]

h) Programul din 1885—1886 a fost elaborat de C. Dobrogeanu-Gherea (*Ce vor socialiștii români? Expunerea socialismului științific și programul socialist*, în „Revista socială", Iași, 1885;

---

[18] N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p.233, 248, 511, 520. V. și: Al. Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania* 1890—1895, București, Edit. științifică, 1962, p.40—63; I. Popescu-Puțuri, A. Deac, *Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921)*. Sub red..., București, Edit. științifică, 1971, p.15—17; C. Göllner, *Sibiul economic și social între anii 1848—1918*, în *Județul Sibiu. Masele populare — făuritoare ale istoriei...*, Sibiu, 1971, p.12—13, 21—23.

[19] Pentru acțiunile greviste, organizațiile și periodicele muncitorești și socialiste din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, v.: V. Cheresteșiu ș.c., *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. a II-a, Edit. Academiei, 1963, p.168, 238, 244—246, 249, 258, 260; *Presa muncitorească și socialistă din România*, I/1—2, București, Edit. politică, 1964; I. Iacoș, *Calendar de istorie a mișcării muncitorești din România pînă la crearea Partidului Comunist Român*, în „Anale de istorie", XVII, 3, 1971, p.146—154; etc.

[20] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 344.

[21] N. Copoiu, *Istoria Comunei din Paris*, București, Editura științifică, 1971, p. 204—228,; I. Iacoș, *op. cit.*, p. 147.

[22] *Documente privind începuturile...*, p. 911 (n. 48).

[23] Șt. Voicu, *op. cit.*, p. 3—10.

republicat în anul următor)[24]; lucrarea a stîrnit mare interes față de mișcarea socialistă în rîndurile elementelor progresiste și a fost primită „cu mare plăcere" de Fr. Engels[25]; ea expune principiile socialismului științific (conținînd însă și aprecieri eronate), subliniază necesitatea dictaturii proletariatului pentru construirea socialismului, enunță o serie de revendicări general-democratice; programul a stat la baza creării primului partid politic al clasei noastre muncitoare.[26]

i) În 1887, la București și Iași, se crează cercuri muncitorești, primele organizații cu caracter politic ale clasei muncitoare; ele recunosc drept călăuză programul socialist din 1885—1886 și marchează începutul procesului de unire a mișcării muncitorești cu socialismul științific. În 1890, Cercul muncitorilor din București se transformă în Clubul muncitorilor, care-și vede chemarea în a se transforma în „sîmbure, în jurul căruia să se organizeze toate puterile partidului muncitorilor", ceea ce significă ridicarea pe o nouă treaptă a acțiunii de organizare politică a proletariatului; se crează apoi cluburi similare și în alte centre ale țării.[27]

k) Crearea P.S.D.M.R.[28] se încadrează în vastul proces — început în deceniile VII—VIII ale secolului al XIX-lea — de formare, în diferite țări, a partidului clasei muncitoare; pînă în 1893, s-au înființat în întreaga lume 17 partide socialiste; în acest an, iau naștere partidele din România, Anglia și Polonia; în anii următori, vor fi create partide în numeroase alte țări.[29] Proletariatul român pășea astfel pe drumul luptei conștiente, sub steagul marxismului, alături și în aceeași vreme cu detașamentele cele mai înaintate ale clasei muncitoare din întreaga lume.

l) În cadrul avîntului generat în mișcarea muncitorească de întemeierea Internaționalei I-a, în anii 1868—1872 iau ființă și activează asociații muncitorești la Timișoara, Oradea, Oravița, Reșița, Anina, Brașov, Arad, Sibiu, Cluj. Mai bine închegată este „Asociația generală a muncitorilor din Timișoara", creată la 11 octombrie 1868, devenită secție a Internaționalei I-a (președinte Carol Farcaș, muncitor mecanic; secretar Gh. Ungureanu, muncitor croitor, timp îndelungat apoi în fruntea mișcării muncitorești locale); în scurtă vreme, Asociația va avea circa 1000 membri[30] și la 27 octombrie 1868 autoritățile raportează de-acum: „Internaționala a pătruns adînc și la Timișoara, în numeroasa muncitorime a multiplelor fabrici din acest oraș, cît și printre muncitorii săraci care lucrează în orașele miniere apropiate, Anina și Reșița," precum și la Arad, Sibiu, Brașov, Orăștie.[31]

m) Spre deosebire de Partidul general muncitoresc din Ungaria (1880—1890) — și el cu platformă socialistă, dar cu slabe legături în mase —, P.S.D. (constituit în 1890) a fost în Transilvania, Banat și Partium primul partid socialist de masă; primele organizații social-de-

---

[24] *Presa muncitorească și socialistă...*, I/1, p. 299—363.

[25] *Ibid*, p. 188.

[26] St. Voicu, *op. cit.*, p. 7—8.

[27] *De la începuturile...*, p. 46—47; I. Popescu-Puțuri, A. Deac, *Crearea...*, p. 25; I. Iacoș, *op. cit.*, p. 150—151.

[28] Pentru recente concluzii științifice, a se vedea: Nicolae Ceaușescu, *op-cit*,. p. 346—348; I. Popescu-Puțuri ș. c., *Mișcarea muncitorească din România. 1893—1900*, București, Edit. politică, 1965; I. Popescu-Puțuri, A. Deac, *Crearea...*, p. 25—38; *De la începuturile...* ,p. 48—50.

[29] Tr. Caraciuc, *Formarea partidelor clasei muncitoare—eveniment important în dezvoltarea mișcării muncitorești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Privire istorică*, în „Anale de istorie", XVII, 4, 1971, p. 114—123.

[30] A. Egyed, *Istoricul asociațiilor muncitorești din Transilvania între anii 1868—1872. Influența Internaționalei I asupra mișcării muncitorești din Transilvania*, în „Studii", IX, 6, 1956, p. 27—50; V. Cheresteșiu ș.c., *op. cit.*, p. 239—244.

[31] „Scînteia", XXXVIII, 7849, 8 octombrie 1968, p. 2.

mocrate locale se crează la Arad, Cluj (1891), Braşov, Orăştie; la 1898 sînt cinci organizaţii districtuale (la Arad, Braşov, Cluj, Timişoara şi Tg. Mureş), fiecare dintre ele cuprinzînd cîteva organizaţii judeţene. Programul partidului eludează însă probleme de maximă importanţă ca dictatura proletariatului, dreptul naţionalităţilor la autodeterminare, necesitatea desăvîrşirii reformei agrare etc.[32].

n) Muncitorii de pe ambele versante carpatice urmăresc reciproc cu interes ştirile referitoare la succesele mişcării fraţilor lor. „Emanciparea" din Bucureşti şi „Revista socială" din Iaşi publică, în 1883—1884, articole de solidarizare cu acţiunile muncitorilor din teritoriile româneşti stăpînite de Austro-Ungaria; presa socialistă din Imperiu publică informaţii despre greva din anul 1888 a ceferiştilor din Bucureşti, chemînd muncitorii de la nord şi vest de Carpaţi să nu accepte angajarea în România, pentru a nu deveni spărgători de grevă; „Munca" de la Bucureşti procedează în chip similar în timpul grevei din 1891 a tipografilor braşoveni. „Contemporanul", „Munca", „Lumea nouă" şi alte periodice, broşuri şi manifeste socialiste din vechea Românie trec în repetate rînduri peste munţi. Conducători revoluţionari ai mişcării socialiste din Transilvania, supuşi prigoanei de către autorităţile cezaro-crăieşti, se stabilesc la sud de Carpaţi (Heinrich Halm din Sibiu, de ex.) sau sînt chemaţi aici de către tovarăşii lor, trecuţi anterior în vechea ţară (de pildă, scrisoarea brutarului Kulesz — Sinaia, 1884 — către J. Schubert: dacă autorităţile îi vor face imposibilă şederea la Braşov, să treacă în România, unde „avem *mulţi* prieteni *buni*"). În 1892 — după reprimarea cu forţe armate şi poliţieneşti a grevei de la Petroşani — sute de grevişti se refugiază în vechea Românie, intrînd aici în contact cu mişcarea muncitorească. În septembrie 1893, o delegaţie a P.S.D.M.R. — condusă de C. Mille — vizitează Braşovul, Clujul, Aradul şi Timişoara; articolul *Către muncitorii români din Transilvania*, publicat apoi în „Munca", arată necesitatea de a se face deosebire între poporul maghiar, care suferă şi el asuprirea socială, şi clasele dominante, duşmanul comun al tuturor proletarilor, indiferent de naţionalitate; are loc apoi un susţinut schimb de scrisori între socialiştii din Bucureşti şi cei din Transilvania şi Banat.[33]

p) În conducerea mişcării muncitoreşti din Transilvania, Banat şi Partium erau muncitori de diferite naţionalităţi (români, maghiari, germani etc.): la Braşov, în jurul lui J. Schubert erau o serie de muncitori români; el era în corespondenţă cu I. Iacob, pantofar român de la Sibiu; la Timişoara, în deceniul IX al secolului al XIX-lea, rolul cel mai important l-a avut Gh. Ungureanu, alături de care erau V. Landa, A. Vörös ş.a. Muncitorii, în frunte cu elementele înaintate, condamnau asuprirea naţională din Transilvania şi luptau adesea laolaltă — indiferent de naţionalitatea lor — pentru eliberarea de exploatare şi asuprire. Congresul socialist de la Arad (ianuarie 1894) — pronunţîndu-se împotriva conducerii oportuniste a P.S.D. din Ungaria, care evita revendicarea explicită a dreptului naţionalităţilor la autodeterminare — şi-a exprimat simpatia faţă de mişcarea naţională a populaţiei româneşti, precum şi solidaritatea cu mişcarea muncitorească din vechea Românie.[34]

---

[32] V. Cheresteşiu, ş.c. *op. cit.*, p. 254—257; A. Egyed, *Despre mişcarea muncitorească din Transilvania între anii 1880—1890.* în „Studii" X, 4, 1957, p. 33—56; C. Göllner, *op. cit.* p., 23—24.

[33] A. Egyed, *op. cit.* p. 39 (şi n. 5); A. Deac, *Mişcarea muncitorească din Transilvania. 1890—1895*, p. 74—75, 175—178, 241—243, 293—294; V. Cheresteşiu ş.c. *op. cit.*, p. 238, 253, 257—258; C. Căzănişteanu, M. Florescu, *Promovarea ideii unirii naţionale în mişcarea socialistă din România* (sfîrşitul sec. al XIX-lea), în „Anale de istorie", XIV, 4, 1968, p.16—17; C. Göllner, *op. cit.*, p. 17.

[34] V. Cheresteşiu ş.c., *op. cit.*, p. 257; A. Egyed, *op. cit.*, p. 44 (n. 2)

Îndrumări metodice

1. Problemele formării și dezvoltării mișcării muncitorești sînt integrate în lecții mai ample ale cursului de istoria României, atît în clasa terminală a liceului (a) *România între anii 1866—1877* și b) *între anii 1878—1900 ;* c) *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*) cît și la clasa a VIII-a (a) România între anii 1878—1900; b) Transilvania între anii 1849—1914). Profesorul are deci pe deplin posibilitatea de a realiza o strînsă conexiune între cercetarea istoriei clasei muncitoare, a partidului ei și ansamblul factorilor de ordin economic, social-politic și cultural din diverse etape ale dezvoltării societății românești, precum și împrejurările internaționale.[35]

Materialele de față pot fi utilizate și pentru desfășurarea unei lecții recapitulative, cu tema enunțată aici; în acest caz, sugerăm alcătuirea planului pe baza celui înfățișat mai sus.

2. Tratarea temei are o mare importanță ideatică, ceea ce impune deosebita atenție a dascălului pentru profunda explicare a problemelor. Grija cea dintîi ni se îndreaptă către înțelegerea stadiului dezvoltării țării noastre la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru (de care lucru depinde justa pătrundere ulterioară a unor chestiuni de amploare). Preocuparea noastră se îndreaptă apoi spre stabilirea adevărului istoric că mișcarea muncitorească a început a se forma la noi încă de la mijlocul veacului trecut și s-a maturizat destul de repede, îndreptîndu-se cu hotărîre spre unirea sa cu socialismul științific (înțelegerea problemei permite a se înlătura concluziile pripite ale unor istorici, ce vin în contradicție cu realitatea); mișcarea proletariatului modern — reprezentînd o etapă calitativ superioară — a crescut pe fundamentul luptei îndelungate a predecesorilor săi direcți, lucrătorii din manufacturile de caracter semicapitalist. Profesorul se apleacă apoi cu atenție asupra însușirii de către discipoli a ideii necesității constituirii partidului revoluționar al proletariatului, a ideei despre rolul său conducător în lupta acestuia și a celorlalte mase de oameni ai muncii (astfel va fi pe deplin înțeles rolul conducător al P.C.R. în societatea noastră și trebuința creșterii continue a acestui rol în procesul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate). Grija noastră se îndreaptă, de asemenea, asupra legăturilor dintre mișcarea muncitorească din veche Românie și cea de dincolo de munți; asupra unității de luptă a muncitorilor de diferite naționalități din țara noastră împotriva exploatării și asupririi; asupra legăturilor strînse ale muncitorilor și socialiștilor români cu mișcarea muncitorească internațională.

3. Pentru ca elevii să cunoască și să înțeleagă problemele temei, apare necesară preocuparea noastră pentru formarea și dezvoltarea unor categorii istorice (sau elemente ale acestora): lucrătorii din manufacturile semicapitaliste; revoluția industrială; formarea proletariatului modern; partidul ca unire a mișcării muncitorești cu socialismul științific; capitalismul premonopolist și imperialismul. În funcție de vîrsta elevilor noștri (clasa a VIII-a, anul IV sau V de liceu), precum și de specificul clasei cu care lucrăm, se introduc mai multe sau mai puține elemente ale semnalatelor categorii, astfel încît materia să fie însușită nu mecanic, ci logic.

4. Este recomandabilă utilizarea în clasă a hărții murale „Mișcarea muncitorească în România". Hărțile nr. 10 și 11, din mapa cartografică a manualului pentru clasa terminală de liceu [36], pot fi redactate de către elevi pe planșe mari (pentru a fi expuse pe stative) sau în

---

[35] *Probleme actuale ale teoriei și metodologiei istoriei mișcării muncitorești și a patriei*, în „Anale de istorie", XVIII, 2, 1972, p. 24; D. Hurezeanu, *Mișcarea muncitorească și problemele fundamentale ale României moderne*, *ibid*, XVII, 5, 1971, p. 72.

[36] Aceeași cu mapa aflată în M. Constantinescu, acad. C. Daicoviciu, Șt. Pascu ș.c., *Istoria României. Compendiu*, București, E.D.P., 1969.

format mic (pentru a fi proiectate în timpul lecției). Se poate folosi diafilmul nr. 15 [37] fie prin proiectarea integrală (sau fragmentară), fie prin decuparea unor imagini şi confecționarea de diapozitive. Există şi diapozitive speciale [38], ele putînd fi proiectate la lecția „România între anii 1878—1900" (nr. 115, 116, 119, 129—131), iar altele la lecția asupra Transilvaniei (nr. 117, 118, 122). Din materiale diverse, se poate confecționa un panou permanent în cabinetul de istorie (sau o planşă portabilă), cuprinzînd: fotografii (fabrici din țara noastră la sfîrşitul secolului al XIX-lea), diagrame (creşterea numărului de întreprinderi mecanizate în a doua jumătate a veacului, evoluția numerică a clasei muncitoare), documente (ale mişcării muncitoreşti şi socialiste), portrete (ale unora dintre militanții ei) etc.

5. O atenție deosebită este de acordat realizării discuțiilor cu elevii, pentru ca ei să pătrundă esența problemelor tratate. Proiectînd (sau afişînd) iconografia acumulată, este nimerit, de asemenea, a le dezvolta perspicacitatea prin întrebări. Lectura unor fragmente din documente ale P.C.R., din izvoarele vremii etc. înlesneşte perceperea fenomenului.

6. Elevilor li se poate recomanda şi oarecare bibliografie: biografii ale unor militanți ai mişcării muncitoreşti şi socialiste, [39] articole apărute în „Magazin istoric" [40] etc.

LOUIS ROMAN

[37] *Diafilme pentru istoria patriei*, Bucureşti, „Animafilm", <s.a.> (cutie cu 24 role).

[38] A. Iordănescu ş.c., *Diapozitive. Istoria României*. Seturile III—IV, Bucureşti, „Animafilm", 1969.

[39] I. Popescu-Puțuri, T. Georgescu, *Purtători de flamuri revoluționare*, Bucureşti, Edit. ştiințifică, 1971.

[40] În numărul pe luna decembrie a fiecărui an, redacția revistei „Magazin istoric" publică „Sumarul sumarelor", care — în cadrul rubricii „Istoria României" — are subdiviziunea „Mişcarea muncitorească", ceea ce înlesneşte găsirea articolelor trebuincioase.

Lexic de terminologie istorică

INSTITUȚII PUBLICE FUNDAMENTALE ÎN CELE TREI ȚĂRI ROMÂNEȘTI (sec. XVII)

Calificăm instituții fundamentale în sec. XVII: ***domnia, principatul, divanul, consiliul, divanul cel mare, adunarea stărilor*** (marea adunare a țării), ***dieta, bănia, vornicia, logofeția*** și ***vistieria.***

Spre deosebire de instituțiile sec. XIV și XV, care se caracterizează prin confuzia feudală între funcția publică și privată, sec. XVII aduce, în structura lor, oarecare delimitări, prefață la concepția modernă de drept public: definirea statului ca o structură independentă de domn; centralizarea instituțiilor, cu accentuarea caracterului lor public, de instrumente în serviciul statului; o diferențiere (separare) mai pronunțată a competențelor ***ratione materiae.*** Așadar, asistăm la un proces de conceptualizare a instituțiilor prin raport la formele concrete anterioare.

Paralel cu acest proces, înregistrăm: întîi, o scădere a importanței politice și administrative a marilor boieri — posesori de latifundii feudale — în favoarea boierilor dregători [1], al doilea, o creștere a puterii acestei boierimi în raport cu domnul.

Schimbările survenite în planul politico-administrativ — ca fenomene de suprastructură — sînt determinate de mai mulți factori: o intensificare și lărgire a comerțului internațional în Europa răsăriteană, care antrenează și țările române; consolidarea dominației clasei nobiliare; criza feudalismului otoman, cu repercusiuni asupra fiscalității în țările vasale.

Instituțiile din sec. XVII au o dublă bază: vechiul drept consuetudinar („obiceiul", „legea") și dreptul scris, „pravila" (în Moldova și Țara Românească) sau „Constituțiile" (în Transilvania). Spre deosebire de epoca anterioară, acest secol cunoaște o acțiune susținută de înzestrare a țării cu legi tipărite în limba poporului. În Moldova și Țara Românească, sînt alcătuite pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab, operă legislativă cu caracter preponderent laic. Încă din 1640, se tipărise la Govora *Pravila cea mică* sau *Pravila de la Govora*, legiuire de drept canonic bizantin tradusă din limba slavonă de Mihail Moxa. În 1646, se tipărește la Iași, din inițiativa și prin îngrijirea lui Vasile Lupu, *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești*, iar în 1652, iese din teascurile tipografiei de la Tîrgoviște, prin oblăduirea lui Matei Basarab, ***Îndreptarea legii*** sau ***Pravila cea mare.*** Principalele izvoare ale acestor două importante legiuiri sînt: ***legea agrară (Nómos georgikos)*** a împăratului Leon Izaurul și tratatul de drept penal al juristului

---

[1] „Boieriile absorb pe boieri" — X e n o p o l, *Ist. rom.*, VI, p. 108.

italian Prosper Farinaccius, numit *Praxis Theoricae criminalis*; pravila lui Matei Basarab *Îndreptarea legii*, mai cuprinde şi o parte canonică după comentariul lui Aristen.

Elaborarea pravilelor a comportat o selecţie şi o adaptare la condiţiile ţărilor noastre. Ele sînt construite pe principiul feudal al inegalităţii sociale, al privilegiilor de clasă, consacrate în legislaţia imperiului bizantin: prestigiul imperial („Basilicale") şi posibilitatea receptării acestei legislaţii, dată fiind similitudinea stărilor de fapt, explică întreg procesul de înzestrare a ţărilor române cu armătura juridică romano-bizantină.

*

* *

Domnia. Apărută în sec. XIV, la întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei, durează toată perioada feudală şi chiar după formarea statului burghez. De origine latină, (*dominus*, stăpîn), titlul de *domn* arată caracterul absolut, dar nu fără limită, al stăpînirii, justificată prin originea divină care i s-a atribuit din sec. XIV pînă în sec. XIX. De aceea, învestirea domnului era dublă: laică (alegere, numire) şi religioasă (ungere cu mir şi jurămînt); prin ungere, operaţie păstrată pînă la finele feudalismului, se considera că se transmite domnului harul divin. Vocabula *Io*, care a figurat în titulatura domnilor din sec. XIV pînă în sec. XIX, simboliza această concepţie.[2]

În sec. XVII, domnul era ales de către adunarea stărilor dintre marii boieri, sub rezerva confirmării de Poartă. La alegere, marea boierime îşi impunea punctul de vedere, fiind de obicei preferaţi boierii cei mai bogaţi şi fără descendenţi, prin ultima condiţie căutîndu-se a se evita posibilitatea stabilirii unei domnii ereditare.[3]

Au fost însă şi excepţii, cînd — prin abuz — domnul a fost numit direct de Poartă.

Întărirea se făcea, după căderea lui Ioan-vodă cel Viteaz — în general, din 3 în 3 ani, cînd se plătea mucarerul mare. Pe lîngă aceasta, s-a luat obiceiul să se mai facă şi o întărire anuală, cînd se plătea mucarerul mic.[4] Regula avea însă excepţii: Vasile Lupu şi C. Brîncoveanu au fost întăriţi pe viaţă. În timpul suzeranităţii turceşti învestirea se făcea prin firman şi predarea insemnelor domneşti (steagul de domnie, cuca, tuiurile, caftanul de domnie şi un cal arăbesc cu frîu de aur şi alte podoabe.[5]

Domnia, în sec. XVII, se resimte, pe de o parte de creşterea forţei nobiliare, iar pe de altă parte de agravarea aservirii turceşti. Aşa, de ex., tendinţa de limitare a puterii domneşti în materie de hiclenie, afirmată la finele sec. XVI, se accentuează. Sub presiunea boierilor, Leon Tomşa hotărăşte printr-un hrisov, sub jurămînt ca „nici un om fără judecată şi fără divan să nu se omoară" [6] renunţînd astfel la dreptul, pe care şi-l arogase domnul pînă atunci, de a pronunţa singur pedeapsa capitală a celui acuzat de hiclenie.

În ceea ce priveşte confiscarea averii hicleanului, s-a stabilit, în primele decenii ale sec. XVII, că nu numai bunurile de baştină dar nici cele de „cumpărătură" nu pot fi confiscate; [7] ceva mai mult, că nici un bun al lui nu poate fi confiscat dacă şi-a plătit vina cu capul [8]. Asemenea recunoaşteri nu erau însă definitive; ele nu erau respectate de domnii mai autoritari. Cantemir arată că în Moldova, în vremea lui chiar, domnul putea osîndi după bunul său plac. Dar erau

[2] Em. Vîrtosu, *Titulatura domnilor*, p. 86—87.
[3] *Istoria României*, III, p. 79.
[4] Dim. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, partea II, cap. 4
[5] *Ibidem*, partea II, cap. 3.
[6] 15 iulie 1631, *D.R.H.B.*, XXIII, p. 408, nr. 255.
[7] 25 mai 1627, *D.R.H.A.* XIX p. 301, nr. 215
[8] 1619, *D.I.R.*, A. XVII, 4, p 371, nr. 472.

puncte cîştigate, care au pregătit limitarea autorităţii domneşti absolute prin Regulamentele organice.

Agravarea agresiunii otomane nu s-a resimţit atît în sectorul autonomiei interne, cît în acela al politicii externe. În politica internă, domnul rămîne mai departe comandant suprem al oştirii, legiuitor spiritual şi laic, judecător suprem şi-şi păstrează drepturile de ***dominium eminens*** asupra întregului teritoriu al ţării, de patronat asupra bisericii, numind pe mitropolit şi episcopi, de a pune dări şi a da scutiri, de a acorda titluri de nobleţă, de a numi dregători.

O repercusiune adînc resimţită pe plan intern a reprezentat totuşi creşterea exorbitantă a obligaţiilor financiare către Poartă. În schimb, în ceea ce priveşte relaţiile externe, drepturile domnului sînt îngrădite: nu mai poate declara război şi încheia pace şi nici să se lege prin alianţe sau să aibă reprezentanţi diplomatici. Domnii au continuat totuşi să încheie acorduri diplomatice şi alianţe fără ştirea turcilor, cum au fost cele cu principele Transilvaniei, Polonia, Rusia, împăratul german.[9]

Domnia înceta în sec. XVII prin moartea Domnului, expirarea termenului sau mazilire (demitere). Firmanul de mazilire era adus de un dregător turc şi citit de divan effendi în prezenţa boierilor. În trei zile domnul mazilit şi familia lui plecau spre Istanbul, cu toată averea. Acolo sau era azvîrlit în închisoarea celor şapte turnuri, sau trimis în surghiun, sau ţinut sub observaţie în aşteptarea unui nou prilej de revenire în scaun.

Doamna. Cu toată influenţa bizantină în organizarea curţii domneşti, soţiile domnilor nu participau la încoronarea acestora ca împărătesele, ci purtau coroana numai ca podoabă [10]. În afară de averea sa personală, doamna mai avea un apanaj creat de domn prin acordarea unor anumite venituri. Astfel din sec. XVII, în Moldova, dajdia ţiganilor era luată de Doamnă; iar în Ţara Românească, despre „havaitul doamnei" se vorbeşte pînă la Regulamentul organic. Doamna avea cancelaria ei cu pecete proprie,[11] diacul sau grămăticul ei şi o gardă de fustaşi, comandată de un „vornic despre doamnă" [12]. Ea putea deveni locţiitor domnesc în lipsa domnului din ţară sau după moartea lui, în timpul domniei fiului minor rezultat din căsătorie (Elisabeta, văduva lui Ieremia Movilă, Marghita, văduva lui Simion Movilă).

Căimăcămia (turc. Kaimakam, locţiitorul marelui vizir cînd lipsea din Constantinopol). Instituţie veche, reglementată de obiceiul pămîntului, dar termenul apare în Ţara Românească şi Moldova în a doua jumătate a sec. XVII şi de atunci pînă în sec. XIX devine denumirea cea mai des folosită. Caimacamul ţinea locul domnului: *a*) cînd acesta era confirmat sau numit, dar nu încă înscăunat; *b*) tronul era vacant (interregn); *c*) domnul lipsea de la scaun fiind plecat în străinătate în scop politic (Matei Basarab, 1632) sau la război (Gheorghe Duca, 1682). Componenţa căimăcămiei a variat, în sec. XVII fiind de trei mari dregători. Excepţional, domnul o încredinţa doamnei (Matei Basarab doamnei Elina). În principiu, caimacamii aveau aceleaşi atribuţii ca domnul, cu modificările aduse de caracterul vremelnic al instituţiei şi de natura strict personală a unora din atribuţiile domnului. Astfel, caimacamii aveau dreptul să judece şi să întărească anaforele, dar de obicei ei nu judecau pricini în fond, ci dădeau numai cărţi de volnicie şi de cercetare. Ei mai luau măsuri de ordin administrativ şi fiscal urgente şi încasau dările. La intrarea în funcţiune — în caz de mazilire a domnului —, ei aveau obligaţia să-l

---

[9] *Istoria României*, III, p. 79

[10] D i m . C a n t e m i r, *op. cit.*, II, 3

[11] 20 aprilie 1627, *D.R.H.A.*, XIX, p. 240 nr. 185

[12] 24 februarie 1677, *Uricar*, V, p. 237.

predea dregătorului turc, să preia visteria de la el și să ocupe materialmente scaunul domnesc pînă la venirea noului domn.

Principatul Transilvaniei. Creat după ocuparea Budei de Soliman (29 aug. 1541), s-a menținut în condițiile de stat autonom sub suzeranitatea Porții otomane pînă în 1686, cînd a fost încorporat — cu același titlu — în imperiul austriac.

Din punct de vedere teritorial, principatul transilvan a acoperit, la început, fostul voievodat al Transilvaniei, Banatul și 8 comitate din *Partium* (Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul de Afară, Bihorul, Zarandul, Aradul și, uneori, Maramureșul); din 1552, pierde Banatul, transformat în pașalîc.

Statutul juridic internațional al Transilvaniei a fost acela de stat vasal Porții, însă în condiții mai ușoare decît Țara Românească și Moldova: autonomie internă, instituții proprii, tribut (= 10 000 de galbeni, apoi 15 000, iar din 1658, 40 000), daruri (peșcheșuri) echivalente tributului, provizii, ajutor militar (circa 15 000 oameni).

Conform statutului juridic recunoscut de Soliman și legiferat de dieta din Cluj în 1543, principele era ales de dietă și confirmat sau infirmat de Poartă prin firman (athnamé); uneori, sultanul îl numea direct sau îl impunea dietei care trebuia să-l aleagă. Confirmarea era precedată de plata unor sume de bani și însoțită de trimiterea însemnelor stăpînirii (steag, sabie, buzdugan, căciulă, caftan, doi cai).

Prerogativele principelui erau teoretic destul de largi: pe plan extern, el putea trimite și primi soli, putea trata alianțe, face război și încheia pace; pe plan intern, guverna cu ajutorul consiliului format din nobilii aleși de el și statua asupra problemelor importante sau de structură ale statului prin organul colectiv al dietei. Totuși, cînd interesele Porții dictau o restrîngere a acestor prerogative, principele devenea un simplu guvernator, executor obedient al ordinelor puterii suzerane.

Principii Transilvaniei s-au bucurat de o mai mare stabilitate decît domnii Țării Românești și ai Moldovei, datorită poziției principatului lor între imperiul habsburgic și cel otoman.

Dregătoria (lat. *dirigere, derigere*, a conduce, a porunci), reprezentată concret și documentar prin dregători și implicată ca instituție în atribuțiile acestora, a fost instrumentul de conducere a țării și curții domnești. Termenul a cuprins — pînă în sec. XVI — totalitatea slujitorilor țării și domnului; din sec. XVI înainte, numai pe înalții demnitari; în sec. XVII, dregător devine sinonim cu boier, dregătoria cu boieria.

Dregătorii apar o dată cu organizarea statelor feudale românești, atît din necesitatea obiectivă de îndeplinire a funcțiilor publice, cît și din „nevoia de asigurare a fastului domniei"[13]. Corespunzător acestor două funcții, s-au diferențiat cele două categorii de dregători, publici (banul, vornicul, logofătul, vistierul) și personali (spătarul, stolnicul, paharnicul, postelnicul, comisul). În sec. XVII, dregătorii personali păstrează numai formal această calificare, ei devenind, în fapt, organe de drept public. Activitatea dregătorilor, în sec. XVII, reprezintă un stadiu intermediar între îndeplinirea obligațiilor feudale de *auxilium et consilium* (participare la oaste și la sfat) și exercițiul unei funcțiuni specializate în aparatul de stat" [14]

Numirea dregătorilor se face — și în sec. XVII — tot de domn, dar „cursus honorum" nu mai este la discreția absolută a acestuia; existența grupărilor boierești (adevărate partide) impune adeseori domnului candidații respectivi, cărora le asigură și stabilitatea necesară.

[13] *Istoria României*, II, p 325.
[14] *Ibidem*, III, p. 80.

Importanţa crescîndă a dregătorilor, în acest secol, reiese şi din faptul că ei sînt singurii componenţi ai divanului, boierii nedregători fiind scoşi.

Caracteristic feudală, confuzia dintre puteri — politică, administrativă, judecătorească. militară — începe să cedeze locul unei circumscrieri mai riguroase a competenţelor *ratione materiae.*

Pentru serviciile lor, dregătorii sînt mai rar răsplătiţi de domn prin danii de sate şi moşii; acum, fără a se fi ajuns la o salarizare propriu-zisă, ei beneficiază de anumite venituri regulate (havaeturi), concomitent cu obişnuitele daruri (plocoane) de la subalterni; păstrează, de asemenea, anumite privilegii de clasă, între care scutirile fiscale.

Tendinţa de organizare centralistă a administraţiei publice — ca urmare a îngustării domeniului imunitar — se manifestă — în sec. XVII — pe două direcţii; întărirea şi extinderea competenţei marilor dregători pe întreaga ţară; sporirea numărului şi atribuţiilor dregătorilor subalterni. Marii dregători exercită un control tot mai strîns şi eficient asupra vistieriei ţării [15]; iar organele locale se subrogă stăpînilor de domenii în toate compartimentele vieţii publice: administraţie, justiţie, fiscalitate.

Divanul. Între organele cu caracter colectiv, *sfatul domnesc* din secolele anterioare apare, în sec. XVII, sub numele frecvent de *divan* (turc *divan*, consiliu de stat şi tribunal suprem), nomenclatură adoptată de ţările române în a doua jumătate a sec. XVI. În sec. XIV—XVI, sfatul era alcătuit din principalii stăpîni de domenii feudale şi îndeplinea, pe lîngă domn, două funcţii principale: „cercetarea judecăţilor" şi sfatul *(consilium)* în problemele politice; în sec XVII, divanul se structurează mai precis, atît sub aspectul compunerii, cît şi al atribuţiilor. Spre deosebire de vechiul sfat, care cuprindea între 20—30 membri (Moldova) sau 10—15 (Ţara Românească), în majoritate stăpîni de moşii nedregători şi „boieri bătrîni" (foşti membri ai sfatului), divanul sec. XVII apare ca un consiliu restrîns al domnului, format exclusiv din dregători. Făceau parte din divan, în ordine ierarhică descendentă: logofătul, cei doi vornici — de Ţara de sus şi de Ţara de jos —,hatmanul, postelnicul, spătarul, paharnicul, vistiernicul, stolnicul şi comisul — în Moldova; banul, vornicul, logofătul, vistiernicul, spătarul, stolnicul, comisul, paharnicul şi postelnicul, cărora li se adaugă, în 1634, clucerul, iar, în 1655, sulgerul şi pitarul — în Ţara Românească. D. Cantemir îi numeşte pe aceşti dregători „boieri de sfat sau consilieri" şi indică, pentru Moldova, numai 8 membri (fără stolnic şi comis). La şedinţele divanului participau activ şi mitropolitul ţării, împreună cu episcopii.

În privinţa atribuţiilor, divanul împărţea cu domnul puterea politică, administrativă şi judecătorească. El hotăra, ca organ colectiv, sub preşedinţia domnului, în problemele importante de politică internă şi externă: chestiuni financiare, judecătoreşti, administrative, de organizare a bisericii; alianţe, războaie etc. În sec. XVII, sfatul *(consilium)* datorat de marii boieri domnului, evoluează treptat spre un control, adeseori foarte strîns, cum era în materie financiară, ceea ce imprimă regimului un pronunţat caracter nobiliar.

În afară de această competenţă colectivă, fiecare mare dregător avea o serie de atribuţii, care, în sec. XVII, încep să se diferenţieze după materie *(ratione materiae)*, persoane *(ratione personae)* şi teritorial *(ratione loci)*.

Divanul nu era retribuit special pentru serviciile sale; fiecare membru îşi avea însă havaeturile lui.

Cu funcţii asemănătoare sfatului (resp. divanului domnesc din Ţara Românească şi Moldova, apare, în Transilvania **Consiliul principelui**. Era compus din 12 membri (cîte 4 de

---

[15] Dim. Cantemir, *op. cit.*, partea II-a, cap. VI.

fiecare „națiune", cu excluderea românilor), aleşi de principe dintre marii feudali de încredere, care îl asistau direct (consilium) în problemele de guvernămînt.

Pentru problemele importante, care necesitau adeziunea mai largă a cadrelor social-politice, se convoca — în Țara Românească și Moldova — **„divanul cel mare"**, la care, pe lîngă marii dregători ai divanului restrîns, participau și dregători mai mărunți (de cl. a II-a), foștii dregători, reprezentanții oștirii, egumenii marilor mănăstiri etc. D. Cantemir arată proveniența acestor cadre suplimentare (dregători mărunți), numite „boieri de divan sau ajutători"; ei erau, pentru Moldova, împărțiți în trei clase: cl. I, formată din 18 dregători, de la marele stolnic la căminar; cl. a II-a 13 dregători, de la spătarul al II-lea pînă la ușerul al II-lea; cl. a III-a, 13 dregători, de la postelnicul al III-lea pînă la vornicii de poartă. Competența divanului mare se referea la probleme de aceeași natură ca cele ale divanului restrîns (politice, administrative, judiciare, militare), dar care comportau o răspundere mai mare, fie pentru că afectau însăși structura instituțiilor, fie pentru că interesau pături sociale mai largi.

Adunarea stărilor sau marea aadunare a țării. În cazuri grave era chemată „țara" să-și spună cuvîntul, domnul întărindu-i hotărîrea printr-un hrisov. În realitate, prin „țară" nu se înțelegeau decît clasele privilegiate sau numai unele din ele. Compunerea adunării era elastică, domnul convocînd uneori toate clasele privilegiate (boieri, clerul înalt, mazili, egumeni) și chiar negustori, ca reprezentanți ai orașelor, iar alte ori numai pe boieri și clerul înalt.[16] În general, în sec. XVII, numărul membrilor convocați varia între 100 și 200 în fiecare din cele trei țări românești. În asemenea condiții nu se poate vorbi de o adunare reprezentativă în sensul de astăzi al cuvîntului. Cu toate acestea, concepția medievală fiind diferită de cea actuală, chiar adunările, în care suveranul desemna membrii după voința sa, puteau fi considerate ca reprezentative [17]

Convocarea adunării era făcută de domn, de obicei din inițiativa lui; dar s-a întîmplat să fie făcută de el sub presiunea opiniei publice sau chiar a nemulțumirii populare (1631 și 1668 în Țara Românească [18]).

Intervenția adunării de stări era privită de suveran ca o consecință a dreptului său personal de a cere sfatul și ajutorul vasalilor și supușilor săi. Aceasta îl făcea să o considere ca ceva excepțional, convocînd-o cînd socotea necesar să-i ia avizul, Dar pentru vasal și supus participarea la o adunare de stări constituia exercițiul unui drept fundamental. De aici uneori, conflictul între domn și stările componente ale adunării.

În sec. XVII, atribuțiile adunării cu caracter extern se restrîng: ea nu mai este chemată să se pronunțe asupra declarării războiului sau încheierii păcii, dar se rostește asupra altor probleme, ca de exemplu plata tributului. În ceea ce privește atribuțiile cu caracter intern, adunarea de stări le păstrează și în sec. XVII: ea continuă să judece în pricini importante și să rezolve probleme de ordin religios, fiscal, politic, pronunțîndu-se și asupra reformelor judiciare. Matei Basarab a convocat de mai multe ori adunarea stărilor.[19]

Dieta. Organ colectiv cu pronunțat caracter de clasă, era chemată să desbată și să hotărască în problemele importante — interne și externe — ale principatului Transilvaniei.

---

[16] Valentin Al. Georgescu, *Types et formes...* p. 129.

[17] Em, Lousse, citat *ibidem*, p. 130.

[18] Vezi exemple de adunări cu preocupări diferite, *ibidem*, p. 121—124.

[19] Vezi asupra expresiilor întrebuințate în documentele privind asemenea adunări, Valentin Al. Georgescu, *L'assemblée d'états...* p. 149—152; D. Mioc, *Les assemblées d'états...* p. 201

S-a dezvoltat din vechile „congregaţii voievodale" trecînd prin „congregaţiile generale ale nobilimii" sau „ale locuitorilor ţării" şi transformîndu-se într-un organ reprezentativ de clasă (mai ales după anul 1437 — Bobîlna).

Dieta era compusă din exponenţii celor trei „naţiuni" privilegiate (unguri, şaşi, secui), din reprezentanţii celor patru religii oficiale (catolică, luterană, calvină şi unitariană), ai unor cetăţi şi oraşe, precum şi din reprezentanţii personali ai principelui, numiţi „regalişti", — în total dieta număra peste 150 de membri. În afară de „regalişti", ceilalţi membri erau aleşi de colectivităţile privilegiate respective.

Dreptul de a convoca dieta aparţinea principelui; se ţineau două sau trei şedinţe pe an, iar în cazuri excepţionale chiar mai multe.

Dieta hotăra în problemele importante, externe şi interne; astfel, ei îi revenea dreptul de a alege pe principe, de a aproba trimiterile de soli, de a alege pe reprezentanţii diplomatici permanenţi (capuchehaiele), de a judeca afacerile nobiliare şi bisericeşti, de a vota impozite, subsidii, de a hotărî strîngerea oastei (mobilizarea), de a decide măsurile de represiune contra ţăranilor liberi şi de împiedicare a fugii celor dependenţi etc. Mihai Viteazul a convocat trei diete, cărora le-a cerut să voteze noi impozite, să confirme vechile privilegii ale secuilor şi să ia măsuri pentru ameliorarea stării iobagilor şi preoţilor români din Transilvania.

Hotărîrile dietale („Constituţiile") din perioada autonomiei principatului transilvănean constituie reglementări legale ale principalelor instituţii din acest spaţiu politic. Cele 54 diete, ţinute între 1540 (anul înfiinţării principatului) şi 1669, au confirmat sau creat prin lege 5 grupuri de instituţii: bisericeşti, politice, sociale, judecătoreşti şi administrative. În 1653, sub principele Gheorghe Rakoczi II (1648—1657), s-a procedat la prima editare sistematică a acestor norme legale în colecţia numită *Approbatae constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*, pe scurt, *Aprobatele*, iar în 1669, principele Mihai Apafi I (1661—1690) dispune codificarea — după modelul celei din 1653 — a hotărîrilor dietale dintre 1653 şi 1669, această colecţie fiind denumită *Compilatae constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*, sau, pe scurt, *Compilatele*. Pe lîngă aceste două mari corpuri de legi, principele Gabriel Bethlen (1613—1629) strînsese, în 1619, dispoziţiile scrise de procedura judiciară într-o colecţie unitară, *Specimen juridici processus*. Dacă, la aceste colecţii, adăugăm şi *Constituţiile Ţării Făgăraşului* — corp de norme procedurale şi penale specifice acestui ţinut românesc —, codificare începută încă din 1508 şi desăvîrşită în 1657 şi 1690, avem imaginea de ansamblu a armăturii juridice instituţionale a Transilvaniei.

Aprobatele şi Compilatele au fost editate într-un text poliglot de limbă latină (clasică şi vulgară) şi de limbă maghiară (medievală şi modernă).

În 1691, o dată cu trecerea Transilvaniei sub stăpînirea Imperiului habsburgic, întreg acest sistem legal, împreună cu Tripartitul lui Werbőczi (1517) au fost recunoscute prin *Diploma leopoldină*, act constituţional al noii stăpîniri.

Atît prin spiritul cît şi prin litera lor, marile colecţii de legi ale Transilvaniei din sec. XVII apar ca legiuri net feudale: întărirea puterii centrale a principelui, recunoaşterea privilegiilor clasei nobiliare şi a clerului, agravarea situaţiei marii mase a ţăranilor, dependenţi sau liberi. Pe de altă parte, ele sînt refractare tendinţelor noi cu caracter capitalist, manifeste în economia transilvană din acel secol. O notă demnă de remarcat este menţinerea populaţiei majoritare — din punct de vedere etnic şi religios —, a românilor, într-o condiţie inferioară celorlalte trei naţionalităţi (maghiari, saşi, secui) şi patru religii recepte (catolică, luterană, calvină şi unitariană).

În categoria marilor dregătorii — comune Țării Românești și Moldovei — am cuprins: bănia, vornicia, logofeția și vistieria. **Bănia** apare în Țara Românească odată cu includerea Banatului de Severin. Banul a fost reprezentantul domnului în Oltenia, cu aceleași prerogative: administrative, judecătorești, militare. Avea — ca și domnul — o curte și cancelarie proprie, un steag deosebit („grapă") și dreptul de a pronunța pedepse capitale. În timp de război, conducea corpul de armată al Olteniei, iar, în lipsa domnului, prelua comanda supremă a oștirii. Banul ocupa primul loc în divan, după domn.

Veniturile banului aveau un dublu caracter: *fixe*, constînd dintr-o cotă parte a veniturilor Olteniei; *aleatorii*, veniturile realizate din amenzile celor judecați de el.

Banul dispunea de un număr de colaboratori centrali (stolnic, armaș, logofăt) și de subalterni locali (bănișori sau bani de județ).

În sec. XVII, bănia Olteniei a devenit un puternic fief al boierilor Buzești, care au reușit să deplaseze centrul de greutate al vieții politice dincolo de Olt: principalele dregătorii ale țării și chiar domnia ajunseseră să depindă de atotputernicul dregător de la Craiova.

O dregătorie cu acest nume este semnalată și în Moldova, la începutul sec. XVII, înființată, probabil, de Ieremia Movilă, după exemplul Țării Românești. *Banul moldovean* nu a avut nici atribuțiile, nici rangul celui muntean.

Vornicul sau *dvornicul* (sl. *dvor*, curte), primul dintre marii dregători, înMoldova, pînă în sec. XV; de la această dată, al doilea, după marele logofăt; de asemenea, al doilea în ierarhia munteană, după ban.

Dregătoria vorniciei pare a fi fost creată după modelul curții ungare („...*palatinus curie nostre*"). Era deci șeful curții domnești — cu drept de supraveghere și jurisdicție asupra personalului respectiv —, comandant al corpului de curteni; iar, în Moldova, și al întregii armate în lipsa domnului. Putea pronunța, ca și banul, pedepse capitale; hotărîrile lui erau însă cenzurate de domn ca instanță supremă. Din punct de vedere teritorial, competența judiciară a vornicului s-a extins treptat la întreaga țară, odată cu restrîngerea imunităților feudale. În Moldova, vornicia a fost scindată încă din sec. XVI: atribuțiile marelui vornic s-au împărțit între vornicul Țării de Sus, cu reședința la Dorohoi și jurisdicție în 7 ținuturi din nord, și vornicul Țării de jos, cu reședința la Bîrlad și jurisdicție în 12 ținuturi. O dublare a vorniciei. după modelul moldovean, s-a încercat și în Țara Românească, în sec. XVII, de Mihnea al III-lea (1658) și de Șerban Cantacuzino (1680); această reformă n-a durat însă.

Vornicul dispunea de o cancelarie, formată din vornici mici (sec. XV) sau vornici al II-lea (sec. XVI); numărul acestora, în sec. XVII, depășește cifra de 6 (Țara Românească). Tot în sec. XVII, paralel cu accentuarea centralismului administrativ, marele vornic își crează subalterni („slugile vornicului") în fiecare mare județ. Corespunzători bănișorilor din Oltenia, sînt vorniceii de județ (Țara Românească), dvorniceii și vornicul de gloată sau de poartă (Moldva) cu atribuții de control și judecată. În sec. XVIII, aceștia sînt înlocuiți cu ispravnicii de județ.

Vornicia păstrează încă — sub aspectul remunerării — caracterele feudale: vornicul nu este plătit periodic, prin sume fixe (salariu), ci aleatoriu, prin amenzi sau gloabe și prin darurile (plocoanele) subalternilor. În Moldova, se tinde spre o remunerare mai apropiată de salariu: marii vornici primesc veniturile cîte unuia din cele două ținuturi de reședință, Bîrlad și Dorohoi. O salarizare propriu-zisă nu se va organiza, pentru ambele țări, decît în secolul următor.

Dregătoria marelui logofăt (gr. *logothetes*), contemporană cu întemeierea statelor feudale românești, a reprezetant cancelaria domnească. Logofătul era *summus cancellarius et secretarius*, calitate în care se îngrijea de redactarea documentelor domnești și păstra pecetea cea mare. În sec. XVII, marele. ogofăt semnează personal actele domnului și ale divanului, conferindu-le

astfel autenticitatea. Acest înalt demnitar îl reprezenta pe domn în relaţiile cu biserica, iar în timp de război conducea breasla subalternilor săi locali („curteni"); în Moldova, judeca şi hotărniciile de moşii şi putea pronunţa şi încasa diverse amenzi.

Ca rang, marele logofăt ocupa în divan locul al III-lea, după ban şi vornic — în Ţara Românească, şi locul întîi în Moldova. Avea ca subalterni: la reşedinţă, pe vtori logofăt, tret logofăt, precum şi mai mulţi grămătici (logofeţi, diaci sau pisari), iar prin sate pe logofeţei, organizaţi în breasla boierească.

Marele logăfăt era remunerat de asemenea în formă feudală: diverse taxe încasate la alcătuirea hrisoavelor, cărţilor sau poruncilor domneşti. În Moldova, constatăm, şi pentru logofăt, aceeaşi tendinţă de stabilizare a remuneraţiei: din sec. XVII, i se atribuie zeciuiala din venitul ţinutului Cernăuţi.

Vistierul (lat. *vestis — vestiarium*), numit şi *vistiernic, protovistier*, apare în cele mai vechi documente ca şef al vistieriei, administrator al finanţelor ţării; prezida aşezarea şi încasarea dărilor, ordona şi controla cheltuielile ţării şi ale curţii, avea rsăpunderea aprovizionării curţii cu veştminte, blănuri etc; de asemenea, judeca pe subalterni sau, prin delegaţie de la domn, şi pe alţi împricinaţi. Ca rang ierarhic, vistierul era inferior vornicului şi logofătului în Ţara Românească, iar în Moldova, venea în urma spătarului. Omologul transilvănean, *tezaurarul*, ocupa, în 1696, locul al IV-lea în ierarhia principatului. Spre sfîrşitul sec. XVII, gestiunea marelui vistier moldovean intră complet sub controlul celor şapte boieri de sfat, cărora li se prezintă socoteli trimestriale [20].

Pentru expedierea lucrărilor sale, marele vistier dispunea, la reşedinţă, de un vistier al II-lea, un vistier al III-lea şi logofeţii de vistierie (în Moldova, dieci de vistierie); ca subalterni locali, avea pe vistiernicei.

Veniturile vistierului constau, probabil, dintr-o cotă din dările încasate, din diverse taxe în legătură cu funcţia sa, precum şi din nelipsitele daruri (plocoane) ale subalternilor.

Bibliografie

G. Brătianu, *Les assemblées dans les Principautés Roumaines*, Congrès internat. des sciences hist., Paris, 1950 (Etudes présentées a la C.I.H.I.R.P.), Louvain, 1954, p. 187—253; Al. Buzescu, *Domnia în ţările române pînă la 1866.*, Buc., 1942; Dim. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Buc. ed. 1875; C. Cihodaru, *Sfatul domnesc şi sfatul de obşte în Moldova* (sec. XV—XVII), „Anuarul Institut. de Istorie şi Arheologie din Iaşi", 1964; *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.*, vol. III, întocmită de Şt. Pascu şi Vladimir Hanga, Buc., 1963; Const. Daicoviciu, Şt. Pascu ş.a. *Din istoria Transilvaniei, ed. III*, vol. I., Buc., 1963.; Valentin Al. Georgescu, *Types et formes d'Assemblées d'étads en droit féodal roumain*; *Liber memorialis Georges de Lagarde*, Londra, 1968; idem, *L'assemblé d'états comme organe judiciaire en Valachie et en Moldovie* (XVII-e et XVIII-e siècles) extras, Bruxelles, 1969; idem *Les assemblées d'états en Valachie et en Moldovie.* „Revue roum. d'hist.", 1972, nr. 2 şi 3;C.C. Giurescu, *Contribuţii la studiul marilor dregători din sec. XIV—XV*, Vălenii de Munte, 1926; idem, *Istoria românilor*, vol. II,1 şi III,2, Buc. 1942, 1946; A. Golimas, *Diarkii sau căimăcamii*, „Arhiva", Iaşi, 1938 p. 303 şi urm.; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Buc. 1971; Al. Herlea, *Les conditions de l'élaloration et l'impor-*

[20] Dim. Cantemir, *op. cit.*, partea II, cap. VI

tance des constitutions aprouvées de Transylvanie, „Revue roum. d'hist., nr. 3/1972; N. I o r g a, *Femeile în viața neamului nostru*, Vălenii de Munte, 1911; i d e m, *Istoria românilor*, vol. VI., Buc. 1938; *Istoria României*, vol. II și III, Buc. 1962, 1964; D. M i o c, *Les assemblées d'états et la fiscalite, en Valachie et en Moldavie*, „Revue roum. d'hist.," 1966, nr. 2; A. O ț e t e a, *Trecerea de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, S.M.I.M., vol. IV, 1960, p.. 307—390; P.P. P a n a i t e s c u, *La grande assemblée du pays en Valachie et en Moldavie*, „Nouv. études d'hist.", 1965, p. 117—137; Șt. P a s c u, *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, *„Bulletin de la Faculté des lettres et de philosophie de Strasbourg"*, 1967; N. S t o i c e s c u, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), Buc. 1970; Șt. Ș t e f ă n e s c u, *Bănia în Țara Românească*, Buc. 1965; Em. V î r t o s u *Titulatura domnilor și asocierea lor la domnie*, Buc., 1960; A.D. X e n o p o l, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. III, IV, VI, Buc., 1925—1930.

OVID I. SACHELARIE,
ALEXANDRU CONSTANTINESCU

BIBLIOGRAFIE

CĂRȚI DE ISTORIE APĂRUTE PESTE HOTARE (1970—1971)

În dorința de a pune la dispoziția cititorilor publicației noastre rezultate cercetărilor specialiștilor de peste hotare, în diferite probleme ale istoriei universale, dăm mai jos o listă selectivă a lucrărilor apărute în anii 1970-1971, fiecare titlu fiind însoțit de cîteva comentarii.

Lucrările la care ne referim, grupate pe probleme, pot fi cosultat. fie la Biblioteca Academiei R. S. România (B.A.), fie la Bibloteca Instie tutului de Istorie „N. Iorga" (B.I.I.), la cotele indicate în fiecare titlu-

ISTORIOGRAFIE

Georges Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris, 1971, 348 p. (B.I.I, II, 2998 B.).

După însăși mărturia istoricului francez, dispărut de mai bine de un deceniu, lucrarea de față are drept scop să prezinte cititorului figurile celor mai de seamă istorici, erudiți și mari filozofi, totodată, care și-au pus întrebări asupra problemelor de bază ale istoriei. În viziunea autorului, istoriografia modernă are rădăcini adînci în istoriografia antică și în cea medievală, pe care le studiază, rînd pe rînd, pentru a demonstra nu numai evoluția metodei de cerceare și de expunere a faptelor istorice dar și evoluția acestei discipline, în concordanță cu mersul înainte al societății omenești. Cum era și firesc, majoritatea din cele 19 capitole ale lucrării tratează dezvoltarea istoriografiei ca știință auxiliară istoriei în apropape toate continentele, mai ales din sec. XVII pînă în zilele noastre, istoricilor raționaliști și contra-raționaliști, liberali, economiști și materialiști consacrîndu-li-se capitole speciale. În concluzii, sînt dezbătute problemele care stau în fața istoricilor din sec. XX.

M. A. Zaborov, *Istoriografia cruciatelor (literatura din sec. XV—XIX)*, Moscova, 1971, 386, p. (B, A, II, 561479; în l. rusă). Folosind o vastă literatură apărută timp de mai multe secole, autorul prezintă sistematic și în mod critic punctul de vedere al istoricilor din diferite epoci asupra cauzelor, desfășurării, consecințelor și importanței pe care le-au avut cruciatele în istoria țărilor din jurul Mării Mediterane. În prima parte a lucrării este dată interpretarea cruciatelor în literatura istorică din evul mediu tîrziu și la începutul epocii moderne, iar a doua cuprinde studiile critice privind istoria cruciatelor în literatura străină(germană

franceză, belgiană) şi rusă, pînă aproape de sfîrşitul sec. XIX. Lucrarea mai cuprinde indici, o listă de abrevieri şi o amplă bibliografie (prezentată sistematic pe probleme), utilizată de autor.

* * * *La storiografia altomedievale*, 2 vol. Spoleto, 1970, 965 p. (B.I.I., II, 2990 B).

Lucrarea cuprinde conferinţele şi discuţiile pe marginea lor ţinute la Centrul italian de studii privind evul mediu timpuriu din Spoleto, la a XVII-a *Săptămînă de studii* care a avut loc între 10—16 aprilie 1969 la sediul susnumitului Centru, din care menţionăm: *Etapa de trecere de la istoriografia antică la istoriografia medievală* (320—550), de A. Momigliano; *Hagiografie şi istoriografie* de Baudouin de Gaiffier; *Lucrări de istorie în Anglia în anii 850—1150* de N. Christopher; *Istoriografia în Spania vizigotă* de I.N. Hillgarth; *Istoriografia în Italia longobardă*, de Ernesto Sestani; *Istoriografia în Italia meridională* de N. Cilento; *Istoriografia în Franţa în sec. X—XI*; de Robert Henri Bautier; *Istoriografia evului mediu timpuriu în Germania*, de R. Buchner. După discuţiile angajate pe marginea lor, rezultă că un interes deosebit a trezit conferinţa lui F.L. Ganshof intitulată: *Istoriografia în monarhia francă sub merovingieni şi carolingieni*. Cît priveşte conferinţa: *Istoriografia prin imagini* a lui Michelangelo Cagiano de Azevedo, aceasta pune în discuţie valoarea ca izvor istoric narativ a unor portrete şi scene din viaţa civilă, militară şi religioasă lucrate pe pergament, piatră, lemn, metal şi os de balenă. *La storiografia altomedievale* reprezintă o trecere în revistă a problemelor legate de ultimele cercetări ale celor mai buni specialişti pri vind principalele izvoare istorice narative pentru cunoaşterea evoluţiei evului mediu timpuriu în diferite ţări europene.

LUCRĂRI GENERALE

Georges Duby, *Histoire de France*, 3 vol. Paris, 1970—1971, 414, 454, 448 p. (B.A III, 560130).

Grupînd pe cei mai buni specialişti, autorul a conceput o frescă a istoriei Franţei de la origini pînă în 1970, fiecare din cele trei volume prezentînd o epocă istorică bine definită. Astfel, vol. I intitulat *Naissance d'une nation, des origines à 1348* cuprinde istoria străveche, veche şi cea mai mare parte din evul mediu; vol. al II-lea intitulat *Dynasties et Revolutions. 1348—1852* include sfîrşitul evului mediu şi prima etapă a epocii moderne, în fine vol. al III-lea cuprinde a doua etapă a epocii moderne şi epoca contemporană. Însoţit de o bogată şi originală ilustraţie, de scheme, grafice, tabele, ca rezultat al aplicării metodei cantitative de cercetare a istoriei, volumele incluse în Colecţia enciclopedică a Librăriei Larousse sînt redactate la un înalt nivel ştiinţific, cuprinzînd rezultatele celor mai noi cercetări ale problemei, oglindite şi în bibliografia care însoţeşte fiecare capitol. În anexe sînt tabele genealogice, cronologice, bibliografia generală şi un index.

Fr. Dvornik, *Les slaves. Histoire et civilisation de l'antiquité aux debuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970, 1196 p. (B.I.I., II, 3010 B).

Autorul, profesor la Universitatea Havard, Departamentul studii slave, care a predat în institutele americane un ciclu de conferinţe pe această temă, publică o amplă monografie asupra istoriei popoarelor slave din antichitate pînă la mijlocul sec. XX. Volumul este împărţit în 31

capitole, fiecare avînd un caracter autonom dar care, în ansamblul general al lucrării, prezintă succesiv principalele etape de dezvoltare ale popoarelor slave de la constituirea primelor lor așezări în Europa pînă la destrămarea imperiului țarist. Tratînd istoria slavilor pe o lungă perioadă, autorul a abordat și unele probleme ale istoriei popoarelor neslave care au trăit în același spațiu geografic din Europa răsăriteană ca de ex. germani, unguri, turci, tătari, români. În anexă se dau listele suveranilor din țările slave, din imperiul bizantin, imperiul german imperiul otoman precum și o amplă bibliografie pe capitolele lucrării (printre titlurile menționate fiind și unele scrise de istorici români), un indice și numeroase hărți.

* * * *La Russie et l'Europe*. XVI—XIX siècles, Paris, Moscova, 1970, 326 p. (B.I.I. II, 3079 B).

Acest volum, apărut și în l. rusă, este o culegere de studii și articole, rod al colaborării dintre istoricii francezi și sovietici, aparținînd Școlii practice de înalte studii de pe lîngă Sorbona, secția VI, științe economice și sociale și Institutului de istorie universală de pe lîngă Academia de științe a U.R.S.S. Cele 11 studii și articole tratează probleme privind mai ales relațiile economice și sociale franco-ruse din sec. XVI pînă la primul război mondial. Un interes deosebit prezintă articolul *Rusia sec. XVIII în Arhivele din Imperiul ootman*, de A. Bennigsen, un îndreptar util și pentru istoricii români care studiază relațiile externe ale țărilor române în sec XVIII.

LUCRĂRI SPECIALE

Istorie veche

A.H.M. Jones, *Le declin du monde antique*, 284—610, Paris, 1970, 398 p. (B.A., II, 563015).

Tradusă din l. engleză și apărută într-o colecție privind istoria Europei în decurs de un mileniu, lucrarea cuprinde o expunere interesantă asupra Imperiului roman în perioada de la Principatul lui August pînă la moartea împăratului bizantin Heraclius, în 641, depășind, în acest fel, limitele cronologice anunțate în titlu. Autorul se referă nu numai la istoria politică, tratată în 8 capitole, ci și la organizarea socială, economică, administrativă, religioasă, culturală din imperiul roman (tratată în capitole separate) și cel bizantin. Într-un capitol special sînt studiate și cauzele căderii imperiului roman de apus. În anexă sînt cuprinse: o bibliografie generală, tabele cu împărații romani, cu papii, episcopii și patriarhii din această vreme, un tabel cu măsuri și greutăți, un glosar de termeni tehnici, indici, iar în text un număr de 10 hărți și planuri.

Sebatino Moscati, *L'epopée des pheniciens*, Paris, 1971, 370 p. (B.A. II, 563365).

Tradusă din l. italiană, lucrarea cuprinde o amplă analiză a istoriei fenicienilor de la primele lor începuturi (1200 î.e.n.) pînă la căderea Cartaginei sub stăpînirea romană. Din acest motiv prima parte poartă titlul *Fenicienii din Orient* (cu 8 capitole), iar a doua (cu 9 capitole) *Fenicienii și cartaginezii în Apus*. Principalele probleme care au stat în fața autorului au fost: istoria, religia, arta, economia, scrierea, limba, expansiunea în bazinul Mării Mediterane etc. În concluzie, autorul susține că civilizația feniciană ne apare ca o componentă fundamentală a civilizației din Orientul apropiat, că fenicienii au fost singurul popor din Orient care a stabilit o strînsă legătură cu Occidentul de-a lungul țărmului Mediteranei. Cît privește civilizația cartagineză, ea se impune ca o entitate proprie, neputînd fi asimilată cu civilizația feniciană. Lucrarea are o bogată ilustrație, numeroase hărți și este scrisă într-un stil plăcut.

E.M. Staerman, M.K. Trofimova, *Relaţiile sclavagiste în Imperiul roman timpuriu (Italia)*, Moscova, 1971, 324 p. (B.A., II, 407597; în l. rusă).

Specialişti ai istoriei structurii sociale din Imperiul roman, autorii studiază, în lucrarea de faţă, fenomenul sclaviei şi anume: izvoarele sclaviei, sclavii în economia agrară, sclavia în atelierele meşteşugăreşti, sclavia la oraşe şi în mediul rural, sclavii imperiali şi ai oraşelor, politica de stat romană privind pe sclavi, lupta de clasă a sclavilor, creştinismul şi sclavia etc., ajungînd la unele concluzii interesante, ca de ex.: că în primele secole de existenţă ale imperiului roman sclavia avea un rol destul de important, fiind o sursă permanentă de forţă de muncă ieftină pentru dezvoltarea economiei statului în plină dezvoltare, că sclavia a produs modificări esenţiale în structura de clasă, că a fost un factor activ în ridicarea maselor asuprite împotriva proprietarilor funciari etc.

ISTORIE MEDIE

R. Fossier, *Histoire sociale de l'Occident medieval*, Paris, 1970, 383 p. (B.A. II, 556. 962)

Apărută în colecţia „U", seria Istoria evului mediu, sub conducerea lui Georges Duby, lucrarea este una din monografiile de o deosebită importanţă pentru cunoaşterea problemelor sociale ale evului mediu. De menţionat de la început limitele cronologice impuse de autor: sec. IV—XV. Apoi titlul celor trei părţi componente: I. Societatea primitivă (sec. IV—X); II. Formarea claselor sociale medievale (mijlocul sec. V. — mijlocul sec. XIII); III. Criza dezvoltării societăţii evului mediu tîrziu (sec. XIII—XV). Prin societatea primitivă, autorul înţelege prima etapă de dezvoltare a societăţii medievale în Europa Occidentală.

În prima parte a lucrării autorul insistă asupra condiţiilor în care au apărut clasele sociale fundamentale din evul mediu, în a doua lămureşte probleme ca: consolidarea structurii sociale din lumea medievală, conţinutul ideii de libertate, de şerbie şi de vasalitate. În fine, în ultima parte se arată cum a decăzut nobilimea ca clasă socială fundamentală şi cum s-a ridicat noua clasă socială burghezia, din rîndul orăşenilor. În anexa celor 9 capitole se dau extrase din documente, tabele, schiţe, planuri, hărţi, diagrame, grafice.

L. Genicot, *La crise agricole du Bas Moyen Age dans le Namurois*, Louvain, 1970, 234 p. (B.I.I., II, 2755, B.).

Publicată de Centrul belgian de istorie rurală, lucrarea de faţă, deşi se preocupă de un aspect regional european, totuşi în linii mari schiţează criza agrară care a bîntuit unele regiuni ale continentului nostru în evul mediu tîrziu, caracterizată, pe de o parte, prin părăsirea în masă a pămînturilor de către ţărani sec. XIV—XV, iar pe de alta prin scăderea neobişnuită a preţului cerealelor şi sporirea preţului forţei de muncă şi al produselor meşteşugăreşti. Folosind prin excelenţă metoda cercetării cantitative (exemplificată prin numeroase tabele, grafice, diagrame etc.) autorul face o analiză interesantă a condiţiilor istorice ale formării economiei domeniului feudal, pe de o parte, iar pe de alta a variaţiei preţurilor (pe categorii de mărfuri) în epoca studiată.

D. H. Pennington, *Seventeenth Century Europe*, Londra, 1970 486 p. (B.I.I, II 2977 B).

Apărută concomitent cu cartea lui Maland David tratînd acelaş subiect, lucrarea este o amplă analiză a principalelor probleme pe baza cărora poate fi înţeleasă evoluţia societăţii europene la începutul epocii moderne, care, în viziunea autorului, cuprinde şi primul sfert al

sec. XVIII. Utilizînd o bogată bibliografie menţionată de obicei la începutul fiecăruia din cele 18 capitole, autorul studiază, pe de o parte, viaţa economică, structura socială, viaţa religioasă, politică, cultura, iar pe de alta relaţiile politice dintre statele europene şi principalele evenimente politice din Franţa, Austria, Spania, Ţările de Jos, Ţările nordice, Rusia, Turcia, Anglia. Un loc deosebit este acordat războiului de 30 de ani şi urmărilor sale de importanţă europeană. Cum era şi firesc, în lucrare sînt menţionate şi unele probleme privind ţările române, relaţiile lor cu Imperiul otoman, participarea la războiul de 30 de ani, la succesiunea tronului polon. Într-un capitol special este analizată sursa documentară utilizată de autor. În text au fost incluse şi cîteva hărţi, tabele genealogice, o listă de suverani ai Europei.

ISTORIA MODERNĂ

P. Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971, 665 p. (B.I.I, II, 2877 B).

Volumul face parte dintr-o valoroasă colecţie „Les grandes civilisations" din care au apărut pînă acum 11 volume şi care răspunde noilor linii de orientare ale istoriografiei actuale. În introducere se face o amplă expunere privind Epoca luminilor pentru ca, pornind de la înţelegerea acestei noţiuni istorice, cititorul să poată aborda cu mai multă uşurinţă cele trei mari părţi ale lucrării care însumează 8 capitole. Scrisă într-un stil foarte agreabil, ea cuprinde valoroase date demografice relativ la Europa, o importantă analiză a structurii sociale şi a dezvoltării economice a diferitelor regiuni ale continentului, subliniindu-se momentul istoric al apariţiei revoluţiei industriale, precum şi o interesantă privire de ansamblu asupra dezvoltării culturii, artelor, arhitecturii şi, în general, a vieţii cotidiene din această epocă. Pe lîngă materialul ilustrativ bogat şi sugestiv, în lucrare se dau în anexă tabele cronologice sinoptice, un original indice alfabetic şi analitic şi o bibliografie comentată pentru fiecare din principalele probleme prezentate pe larg în text.

J. Godechot, *Les revolutions de 1848*, Paris, 1971, 502 p. (B.A. I, 562906).

Făcînd parte din colecţia „Mémorial des siècles", condusă de Gerard Walter, lucrarea este precedată de un calendar al secolului XIX (1801—1900) după care urmează o analiză a problemelor revoluţiilor din 1848 în Europa. Titlurile celor 6 capitole sînt următoarele: 1. Europa între reacţiune şi revoluţie; 2. Evoluţia demografică, economia şi viaţa socială în Europa între 1814—1848; 3. Ideile noi: teocraţia, romantismul, liberalismul, naturalismul, socialismul,. 4. Crizele din Europa între 1832—1848; 5. Primăvara popoarelor (Italia, Franţa, Germania); 6. Reacţiunea. 1844—1849 (Franţa, Germania, Austria, Prusia, Ungaria, Italia, Sardinia. Regatul celor două Sicilii). Ici şi colo se dau şi unele date despre revoluţia din ţările române. În concluzie, se face bilanţul revoluţiilor din 1848. În anexe sînt incluse texte din J. Michelet, P.J. Proudhon, K. Marx, L. Blanqui precum şi o bibliografie de lucrări relativ la acest eveniment european, inclusiv privind revoluţia din ţările române.

Bela Kopeczi, *La France et la Hongrie au debut du XVIII siècle. Etude d'histoire des relations diplomatiques et d'histoire des idées*, Budapesta, 1971, 624 p (B.I.I. II, 3100 B).

Avînd drept scop redactarea unei istorii a relaţiilor diplomatice ale Franţei din timpul lui Ludovic al XIV-lea cu Ungaria răsculată sub conducerea lui Francisc II Rakoczi, principele Transilvaniei, împotriva Habsburgilor, autorul a căutat în acelaşi timp, pe baza unor valoroase izvoare de arhivă, să prezinte imaginea Ungariei răsculate în opinia publică franceză, aşa cum apare şi în literatura politică publică în Franţa, Olanda şi Germania. Lucrarea are două

părţi: Prima cuprinde istoria relaţiilor diplomatice între Franţa şi Ungaria la începutul sec. XVIII, a doua imaginea Ungariei în faţa opiniei franceze la începutul sec. XVIII. Studiind relaţiile dintre cele două ţări, autorul face, de asemenea, incursiuni şi în istoria ţărilor din Europa de sud-est, printre care şi ţările române. De aceea aflăm unele informaţii despre politica externă a Ţării Româneşti în epoca lui Constantin Brîncoveanu.

Pierre Léon, *Economies et sociétés preindustrielles*, tome 2 1650—1780. *Les origines d'une accélération de l'histoire*, Paris, 1970, 460 p. (B.I.I., II, 3059 B).

Apărută în Colecţia „U", seria istorie modernă condusă de Pierre Goubert, volumul va forma împreună cu vol. I aparţinînd lui A. Gascon (încă în lucru) o operă fundamentală menită să prezinte în mod analitic condiţiile istorice ale dezvoltării economice şi sociale a omenirii înainte de apariţia relaţiilor capitaliste în industrie. Lucrarea, precedată de o introducere prin care se explică ritmul accelerat de dezvoltare al istoriei omenirii de la mijlocul sec. XVII pînă la sfîrşitul sec. XVIII, are trei mari părţi: 1. Era dificultăţilor; 2. Simptomele unei lumi noi; 3. Originile societăţilor industriale. Folosind o seamă de izvoare publicate dar şi de arhivă, autorul care însoţeşte expunerea cu grafice, diagrame, tabele, hărţi planuri, statistici etc., reuşeşte să arate cum statele occidentale europene au reuşit să activeze bogatele resurse umane şi materiale din celelalte continente, pe drumul dezvoltării viitoarelor relaţii capitaliste, începînd din epoca descoperirilor geografice, care avea să ducă, pînă la urmă, la naşterea unor societăţi industriale în celelalte continente.

* * *, *Au siècle des Lumières*, Paris, Moscova, 1970, 308 p. (B.I.I., II, 2944 B).

Rezultat al colaborării dintre istoricii francezi şi cei sovietici, volumul (care are şi o ediţie în l. rusă şi este alcătuit din 13 studii şi articole) tratează diverse probleme ale istoriei culturi şi gîndirii europene din sec. XVIII ca de ex. *Naşterea antropologiei sociale în Franţa*, de E. Lemay, *J.J. Rousseau scriitor politic*, de M. Maunay, *De la Thermidor la Brumar: discursurile Revoluţiei despre ea însăşi*, de M. Ozouf; *Jean Meslier şi materialismul francez în sec. XVIII*, de G.S. Kucerenko; *Dialectica în viziunea lumii lui Diderot*, de H.N. Momdzjan; *Voltaire şi rolul social al scriitorului*, de I.L. Sivolap; *Babeuf şi ideile lui Rousseau*, de V.M. Dalin; *Meslier, Morrely, Deschamps*, de B.F. Porşnev etc. Un interes deosebit prezintă articolul: *Francois Boissel şi ideiea socialistă în timpul Revoluţiei franceze*, de A.R. Joanisjan, prin care se confirmă răspîndirea ideilor socialiste şi comuniste în epoca Revoluţiei burgheze din Franţa.

ISTORIA CONTEMPORANĂ

Alfred Grosser, *L'Allemagne de notre temps, 1945—1970*. Paris, 1970, 641 p. (B.I.I., II, 2876 B).

Specialist în problema istoriei contemporane a R.F.G şi a R.D.G., autorul face o amplă analiză a situaţiei interne şi externe din aceste ţări în ultimul sfert de secol, stabilind o strînsă legătură cu evenimentele internaţionale pe care le-au trăit nu numai diferitele state europene în această vreme, ci întreaga omenire. În acest sens, se dă o deosebită amploare înţelegerii faptului istoric care în zilele noastre depăşeşte, mai mult ca oricînd, graniţele naţionale ale oricărui stat. Autorul îşi împarte lucrarea în trei părţi şi anume: 1. Germania învingătorilor; 2. Democraţia Bonnului; 3. Cealaltă Germanie şi problema germană. Incluzînd şi unele aspecte ale relaţiilor româno-germane după al doilea război mondial, autorul ajunge la concluzia că în pre-

zent există toate condițiile pentru ca cele două state germane, lipsite de orice tutelă internațională și prin forțe proprii, să contribuie în mod creator la dezvoltarea armonioasă a omenirii. În anexă a fost inclusă o bogată bibliografie analitică comentată.

J. A. Lesoued, Cl. Gerard, *Histoire économique des XIX-et XX-e siècles*, t. 1—2, Paris, 1970, 731 p. (B.A. II, 556961).

Apărută în colecția „U" din seria Istoria contemporană, sub direcția lui René Remond, lucrarea cuprinde o expunere analitică a economiei capitaliste europene de la 1760 pînă în zilele noastre. În vol. 1, în prima parte, sînt prezentate problemele de ansamblu și principalele mecanisme ale vieții sociale; în a doua primele etape ale economiei moderne, deci capitaliste din anii 1760—1840, iar în a treia, apogeul capitalismului european din anii 1840—1914, parte care se continuă și la începutul volumului 2. Urmează apoi în vol. 2 partea a patra cuprinzînd perioada din 1914 pînă în zilele noastre. În cele 24 capitole ale lucrării sînt introduse în text numeroase grafice, tabele, diagrame, hărți, planuri, care, alături de bibliografia ce însoțește fiecare capitol, face din lucrare un valoros studiu necesar profesorilor în predarea la clasă a istoriei universale moderne și contemporane, un model de expunere metodică și sistematică a problemelor.

* * * *Mouvements nationaux d'indépendence et classes populaires aux XIX-e et XX-e siècles en Occident et en Orient*, vol. I—II, Paris, 1971, 755 p. (B.I.I., II, 3070, B).

Apărută sub egida Comisiei internaționale de istorie a mișcărilor sociale și a structurilor sociale, organism afiliat la Comitetul Internațional al științelor istorice, lucrarea cuprinde 41 rapoarte privind mișcările naționale de independență și clasele sociale, în sec. XIX și în sec. XX, din aproape toate continentele.

Cel privitor la România este intitulat *Rolul maselor populare în constituirea și desăvîrșirea statului național român*, semnat de acad. P. Constantinescu-Iași și prof. univ. L. Banyai., În afară de aceste rapoarte pentru țările aparținînd unui continent sau pentru unele țări cu profil deosebit (de ex. țările arabe), au mai fost alcătuite rapoarte de sinteză. În fine, concluziile generale privind această problemă au fost redactate de istoricii E. Labrousse, R. Portal, Fr. Bederide, J. Droz, J. Chesneaux, R. Bureau, în cadrul cărora se stabilește și o periodizare a acestor mișcări.

CONSTANTIN ȘERBAN și VICTORIA ȘERBAN

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ A METODICII PREDĂRII ISTORIEI

Metodica predării istoriei

(Lucrări cu caracter general)

Bârsănescu, Ştefan, *Cercetarea ştiinţifică şi rolul ei în dezvoltarea pedagogiei ca ştiinţă*, în „R.P.", XXI, 9–10/1971, p. 3–18.

Dinu, Alexadru, *Insuficienţe în predarea istoriei*, în „T.Şc.", II, 49/1972 mai 20, p.6

Georgian, Lucia, *Caracterul lucrărilor metodice de istorie şi structura lor*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 73–78.

Georgian, Lucia, Constantin, Dinu, *Tendinţe actuale în predarea istoriei în şcoală*, în „S.A.I.", XVII/1972, p. 135–138.

Smarandache, Gheorghe, *Probleme actuale ale predării istoriei*, „S.A.I." XVIII/1972 p. 93–98.

Manuale de istorie

Constantinescu, E., Filipescu, V., Csengeri, E., *Criterii de perfecţionare a manualelor şcolare*, „T.Şc.", II, 35/1972, februarie 12, p. 4.

*** Cu ocazia apariţiei *Istoria Românilor*, la întrebările revistei „Amfiteatru" răspund: prof univ. dr. doc. Constantin C. Giurescu, şi conf. univ. dr. Dinu C. Giurescu, în „Amfiteatru" VII, 1(73)/1972, p. 3.

*** *Îmbunătăţirea manualelor şcolare*, în „S", XLI, 9139/1972 V. 6, p. 6.

Modernizarea predării istoriei

(Lucrări cu caracter general)

Bunescu, Vasile, *Multiple implicaţii ale modernizării*, în „T.Şc.", 1972 iunie 10, p. 6.

Burloiu, Petre, *Învăţămînt şi perfecţionare*, în „L.C.", an III, 5/1972 mai, p. 99–105.

Grigoriu, Paul, *Unele cerinţe ale modernizării predării istoriei în şcoala de cultură generală*, în „C.C.C.I. Istoria Geografia", Bucureşti, 1972, p. 45–47.

---

* *Abrevieri*:
„C.C.C.I. Istoria-Geografia": „Caietele colocviului Cercetarea interdisciplinară. Conţinutul învăţămîntului. Istoria. Geografia"; „L.C.": „Lupta de clasă", R.P.: „Revista de pedagogie"; „S.A.I.": „Studii şi articole de istorie"; „S": „Scînteia"; „T.Şc.": „Tribuna şcolii".

M a l i ț a, M i r c e a, *Renovarea pedagogiei și a educației în spiritul științei moderne.* în „R.P", 20, 1/1971, p. 17—27.

*** *Orientări și modalități actuale de perfecționare a procesului de învățămînt* (studiu elaborat de un colectiv), în „R.P.", XXI, 6/1972, p. 3—13.

G l i g o r, O n i ț a, *Revizuirea sistemului concentric în predarea istoriei,* în „C.C.C.I. Istoria. Geografia", București, 1972, p. 33—36.

P i a j e t, J e a n, *Baze științifice pentru educația de mîine,* în „R.P.", XXI, 9—10/1972, p. 135—144.

P r e d e s c u, A d r i a n a, *Învățare formativă,* în „T.Șc.", II, 39/1972 martie 11, p. 9.

*** *O breșă în formele de învățămînt tradiționale* (interviu cu tovarășa Marieta Sava), în „T.Șc.", an. II, 48/1972 mai 13, p. 6.

R o ș u ț, N i c o l a e, *Coordonate esențiale ale modernizării lecției de istorie,* în „R.P.", XXI 7/1972, p. 67—73.

S t a n c i u, I o n, G h., *Învățămîntul, proces instructiv-educativ unitar,* în „R.P.", XXI, 4/1972, p. 3—10.

S i n g e r, A l., *Tradițional și modern în predarea științelor sociale,* în „T. Șc.", II, 49/1972 mai 20, p. 3.

Ș t e f ă n e s c u, C o s t i n, *Clase fără catedră,* în „T. Șc.", an II, 51/1972, iunie 3, p. 11.

V ă i d e a n u, G e o r g e, *Inovarea tehnologiei didactice,* în „R.P.", XXI, 3/1972, p. 3—12.

Instruirea programată la istorie

M u s t e r, D u m i t r u, *Formativ și informativ; lecție programată,* în „T.Șc.", II, 34/1972 februarie 5, p. 9 .

Problematizarea lecțiilor de istorie

G r i g o r i u, B. S e c h t e r. O, *Modernizarea școlii și învățămîntul problematizant,* în „R.P.", 3/1972, p. 106—111.

Învățarea istoriei prin descoperire

I r i m i a, I a c o b, *Valențele educative ale învățăturii prin descoperire,* în „R.P.", XXI, 4/1972, p. 30—34.

Corelația intra și interdisciplinară la istorie

*** „Caietele colocviului „Cercetarea interdisciplinară. Conținutul învățămîntului. Istoria. Geografia." București, 1972, p. 1—51.

C u r c ă, P e t r u, *Contribuția științelor sociale la dezvoltarea gîndirii elevilor,* în „L.C.", an. III 5/1972, mai. p. 107—110.

D i n u, A l e x a d r u, *Corelări în predarea cunoștințelor social-politice,* în „L.C.", an, III 5/1972 mai, p. 110—111.

F l o r e a , I o n, *Cu privire la raportul dintre istorie și sociologie*, în „An. Inst. de studii istorice și social-politice", 3 1968, p. 109—119 (discuții).

M i h o c , G h e o r g h e, *Matematica și istoria*, în „Forum", XIV, 3/1972, p. 25—27.

M u s c u l i u, L i v i a, *Cercetarea interdisciplinară și predarea istoriei*, în „C.C.C.I. Istoria Geografia", București, 1972, p. 23—41.

P o p a, V a l d e m a r, *Cerințele predării științelor sociale în liceu*, în „L.C.", an. III, 5/1972 mai, p. 105—107..

P o p e a n g ă, V a s i l e, *Relații integrative în studiul istoriei în liceu*, în „S.A.I.", XVIII/1972, p. 72—80.

S m a r a n d a c h e, G h e o r g h e, *Cercetarea pedagogică interdisciplinară în învățămîntul istoriei*, în „C.C.C.I. Istoria. Geograffia", București, 1972, p. 13—14.

S t ă n c u l e s c u, F l o r e a, *Integrarea istoriei naționale în istoria universală*, în „C.C.C.I. Istoria. Geografia". București, 1972, p. 15—20.

V i ș a n, M a r i n, *Tehnologia învățămîntului în concepția cercetării interdisciplinare*, în „R.P.", XXI, 9—10/1972, p. 31—37

Predarea istoriei în liceu

D i n u, C o n s t a n t i n, B ă r b u l e a n u, R e a S i l v i a, *Problematica actuală a predării istoriei în liceu din perspectiva multilaterală*, în „C.C.C.I. Istoria. Geografia", București, 1972, p. 7—11.

R o m a n, L o u i s, *Opinii asupra organizării studiului istoriei în liceu*, în „C.C.C I. Istoria. Geografia", București, 1972, p. 31—32.

Ș e n d r u l e s c u, I o n, *Reorganizarea studiului istoriei în liceu*, în „C.C.C.I. Istoria. Geografia", București, 1972, p. 43—44.

Predarea istoriei antice

G a f a r, T a t i a n a, C e a c a l o p o l, G l o r i a, *Statul egiptean — momente istorice importante* (Lecție de comunicare de noi cunoștințe la clasa a V-a), în „S.A.I.", XIX/1972, p. 111—113.

I o r d ă n e s c u, A u r e l, *Încercări de unificare a lumii grecești* (Lecție de sinteză — anul I de liceu), în „S.A.I.", XVIII/1972, p. 108—111.

V a s i l e s c u, M a r i a, D i n u, C o n s t a n t i n, *Marea colonizare greacă*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 103—105 (plan de lecție).

Predarea istoriei evului mediu

D i n u, C o n s t a n t i n, I o r d a c h e, A l e x a n d r u, *Germania și Italia în secolele XIII—XV*, în „S.A.I.", XVII/1972, p. 114—117 plan de lecție).

* A se vedea și cap. *Pregătirea și planificarea lecțiilor de istorie*, p. 10—11.

Dinu Constantin Iordache, Alexandru, *Imperiul Otoman și expansiunea lui în Europa*, în „S.A.I.", XVII/1972, p. 111—114 (plan de lecție).
Gafar, Tatiana, Ceacalopol, Gloria, *Trăsăturile caracteristice perioadei de formare a orînduirii feudale (sec. V—XI)* (Lecție de recapitulare parțială, clasa a VI-a), în „S.A.I.", XIX/1972, p. 117—121.
Manolescu, Radu, *Ev Mediu și feudalism*, în „S.A.I.", XIX/1972. p. 29—40.
Vasilescu, Maria, Dinu, Constantin, *Marele califat arab*, în „S.A.I.", XIX-/1972, p. 105-107 (plan de lecție).

Predarea istoriei moderne și contemporane

Gafar, Tatiana, Ceacalopol, Gloria, *Statele din Europa de Apus și Centrală în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea. Franța.* (Lecție de transmitere de cunoștințe clasa a VI-a), în „S.A.I.", XIX/1972, p. 121—123.
Stănculescu, Florea, *Formarea sistemul colonial și destrămarea lui* (Lecția de sinteză, anul III), în „S.A.I.", XVIII/1972, p. 111—115.
Vasilescu, Maria, Dinu, Constantin, *Revoluția burgheză din Franța*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 107—109. (planuri de lecție).

Predarea istoriei României

Dumitrescu, Florica, Lecție de istorie. Tema I. *Politica externă a României*, în „R.P.", XXI, 7/1972, p. 92—93.
Gafar, Tatiana, Ceacalopol, Gloria, *Orînduirea comunei primitive pe teritoriul patriei noastre. Epoca metalelor*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 114—117.
Roman, Louis, *Materiale și concluzii referitoare la istoria României*, în „S.A.I.", XVII/1972, p. 75—81.
Smarandache, Gheorghe, *Cîteva considerații cu privire la lecția de introducere în studiul istoriei României la anul IV de liceu*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 100—102.
Vasilescu, Maria, Dinu, Constantin, *Dacia în timpul stăpînirii romane*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 109—110 (planuri de lecție).

Formarea noțiunilor de istorie și a concepției științifice prin predarea istoriei

Andreescu, Ștefan, *Informația, istorică*, în „Contemporanul", 13/1972, III. 24, p. 10.
Georgescu, Ștefan, *Cunoașterea comună și cunoașterea științifică*, în „T. Șc.", II, 33/1972, I. 19, p. 3, 9.
Malița, Mircea, *Lupta între „ce" și „cum"*, în „T. Șc.", II, 34/1972, p. 8.
Stănculescu, Florea, *Integrarea noutăților științifice la lecțiile de istorie*, în „S.A.I.", XVII/1972, p. 65—74.
Șerban, Constantin, *Obștea sătească*, în „S.A.I.", XVII/1972, p. 132—134.
Trăsnea, Ovidiu, *Conceptul de partid politic*, în „R.P.", tom. 19, 1/1972, p. p. 7—24.

Educația comunistă prin lecțiile de istorie

Copoiu, N. *Caracterul educativ al lecției de istorie*, în „T. Șc.", II, 44/1972, p. 8.
Constantinescu-Iași, P. *Valențele educative ale istoriei*, în „S.A.I.", XVII/1972 p. 7–11.
Cosma, Ioana, Pîrlog Mihail, *Forța educativă a științelor sociale mai bine valorificată în procesul de învățămînt. Însemnări despre predarea disciplinelor sociale în cîteva școli generale și liceu*. în „S", XLI, 3129/1972, p. 4.
Dinulescu, Florica, *Organizația de partid din fiecare școală-conducător activ al procesului de educație*, în „S". XLI, 9142/1972, p. 2.
Roman, Louis, *Valoarea educativă a argumentului științific*, în „T. Șc.", an II, 49/1972 p. 10.

Educația ideologico-politică prin lecțiile de istorie

Ioniță, Gh. I., *Istorie și contemporaneitate*, în „L.C."., an III, 1972 martie, p. 83–90.
*** *Știința istorică în lumina sarcinilor ideologice actuale*, în „Studii. Revista de istorie", Tom. 25, 3/1972, p. 427–433.
Văideanu, George, *Cercetarea pedagogică în lumina documentelor Conferinței Naționale a P.C.R.*, în „R.P.", 8/1972, p. 6–12.

Educația patriotismului și a internaționalismului socialist prin lecții de istorie

Cudric, Alexandru, *Lecția de istorie — lecție de educație patriotică*, în „T. Șc.", an. II 49/1972, p. 5,6.
Georgescu, Ion, *Educarea patriotică a școlarilor în cadrul lecțiilor de istoria României*, „R.P.", XXI, 4/1972, p. 38–39.
Nichițelea-Murgoci, Pamfil, *Patriotismul socialist*, în „Contemporanul", 4/1972 ianuarie 21, p. 8.
Părnuță, Gh., *Educația patriotică în concepția oamenilor școlii din prima jumătate a secolului al XIX-lea* în „R.P.", XXI, 4/1972, p. 96–100.

Educația umanistă prin lecțiile de istorie

Cândea, Virgil, *Umanismul românesc*, în „S.A.I." XVII/1972, p. 13–23.
Vasilescu, Maria, *Implicațiile modernizării predării istoriei asupra educației umaniste a elevilor de liceu*, în „C.C.C.I. Istoria. Geografia", p. 27–30.

Educația moral-cetățenească prin lecțiile de istorie

Fănaru, Dumitru, *Contribuția științei la formarea conștiinței socialiste și etico-civice*, în „R.P.", XXI, 4/1972, p. 17–23.

Pregătirea profesională a profesorilor de istorie

Apostol, Gh. P., *Profesorul — om politic și tribun al catedrei*, în „T. Şc.", II, 43/1972, p. 5.
Berindei, Dan, *Caracterul și tipologia lucrărilor științifice de istorie și structura lor*, în „S.A.I.", XVIII/1972, p. 88—92.
Cudric, Laurențiu, *Casa corpului didactic în sprijinul perfecționării învățămîntului*, în „R.P.", XXI, 6/1972, p. 44—48.
Dimitriu, Emilian, *Profesorul — propagator al ideologiei și politicii partidului la lecție*, în „R.P.", XXI, 4/1972, p. 11—15.
Dinu, C., *Pregătirea profesorului, de istorie*, în „Buletin de informare și documentare a cadrelor didactice", Tîrgoviște, 1972, p. 9—14.
Iordănescu, Aurel, *Implicațiile procesului de modernizare a învățămîntului asupra pregătirii profesorului de istorie*, în „C.C.C.I. Istoria. Geografia", București, 1972, p. 21—26.
Iordănescu, Aurel, *Criteriile de alegere a unui subiect de lucrare istorică sau metodică și condițiile desfășurării cercetării*, în „S.A.I.", XVII/1972, p. 83—89.
Malița, Mircea, *Vocația profesorului*, în „T. Şc.", 20/1971 octombrie 20, p. 3.
Panaiotu, L., Stănescu, N. *Contribuția societăților științifice la perfecționarea personalului didactic*, în „R.P.", XXI, 6/1972, p. 49—52.
Pavelcu, Vasile, *Ca să fim profesori*, în „Cronica", 16(324), VII, 1972 aprilie, 21, p. 10.
Pop, Grigore, Traian, *Activitatea profesorului* în „Ramuri", IX, 4(94), 1972 aprilie 15, p. 19.
*** *Puncte de vedere cu privire la sistemul de perfecționare. Discuții*, în „R.P.", XXI, 6/1972, p. 57—75.
Răutu, Leonte, *Pregătirea cadrelor — sarcină fundamentală a școlii*, în în „L.C.", , an III, 4/1972, p. 3—18
Șiclovan, Romulus, *Cercetarea ca acțiune a profesorului la catedră*, în „R.P.", XXI, 6/1972, p. 27—34.
Teodorescu, Nicolae *Conștiința activă a profesorului*, în „S". XLI, 9074/1972 martie 1, p. 1, 6.

Pregătirea și planificarea lecțiilor de istorie

Malița, Mircea, *Planul și prognoză*, în „L.C.", III, 1972 martie, p. 13—19.
Vasilescu, Maria, Dinu, Constantin, *Unele probleme ale planificării și predării istoriei* (anul II de liceu), în „S.A.I. XVII, București, 1972, p. 35—37.

Lecția de istorie

Dascălu, Gheorghe, *„A spune" și „a preda"*, în „T. Şc.", II, 1972 martie 25, p. 3.
Lazăr, Valeriu, *Lecția de istorie*, în „Vatra", II, 2(11)/1972 februarie 20, p. 17.
Opriș, Tudor, *Lecția — un handicap care poate fi prevenit* în „T. Şc.", II, nr. 43/1972 aprilie, 8.
Preda, Constantin, *Lecția la înălțimea actualelor exigențe față de pregătirea pentru activitatea productivă*, în „R.P." 1/1972, p. 64—71.

Sava, Marieta, Dăscălescu, Romeo, *Lecția în sprijinul dezvoltării capacităților creatoare ale elevilor*, în „T. Şc.", II. 42/1972 aprilie 1, p. 1, 8.
Triteanu, Stela, *Creativitate în organizarea lecției*, în „T. Şc.", an. II, 37/1972 februarie 26, p. 11, 47/1972 mai 6, p. 6.

Lecția de comunicare de noi cunoștințe

Dimitriu, Emilian, *Încercarea de analiză a studierii comunicării la lecție*, în „R.P.", 8/1972, p. 46—51.

Lecția la muzeu

Bunta, Petru, *Muzeele de istorie — important factor educativ*, în „L.C.", an. III, 1972 august, p. 81—85.
Chirea, Ferdinand, *Cercetare și muzeistică școlară*, în „T. Şc." II,45/1972 aprilie 22, p. 15.
Ştefănescu, Ştefan, T. *Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România. Vibrantă retrospectivă istorică, școala de educație patriotică*, „T. Şc.", an II, 48/1972 mai 13, p. 3

Metode și procedee folosite în predarea istoriei

Dancsuly, Andrei, *Perfecționarea formelor de organizare a procesului de învățămînt*, în „R.P.", 8/1972, p. 30—36.
Ghivirigă, Luminița, *Experiment — acțiune în sprijinul valorificării formative a metodelor de predare — învățare*, în „R.P.", XXI, 9—10/1972, p. 82—88.
Popescu, Pelaghia, *Un nou sistem de activitate didactică la clasele liceale terminale*, în „R.P.", XXI, 9—10/1972, p. 95—101.
Ştefănescu, Costin, *Clase fără catedră*, în „T. Şc.", an. II, 51/1972, aprilie 3, p. 11.
Văideanu, George, *Procesul de învățămînt între tehnologie și artă*, în „T. Şc.", II, 40/1972 martie 8, p. 1, 8.
Văideanu, George, *Cercetarea științifică a acțiunii de inovare a tehnologiei învățămîntului*, în „R.P.", XXI, 3/1972, p. 3—12.

Prelegerea școlară

Olteanu, Valentin, *Prelegere și seminar*, în „T. Şc.", II, 43/1972 aprilie 8, p. 3.

Învățarea prin lucrul în grup la istorie

Dinu, Constantin, *Activitatea în grup în cadrul lecțiilor de istorie*, în „R.P.", XXI, 7/1972, p. 63—66.
Ion, Ion, Gr., Stoica, Ana, *Aspecte metodice ale activităților desfășurate pe grupe*, în „R.P.", 8/1972, p. 58—66.

Stan, Toma, *Implicații formative ale utilizării lucrului în grup în procesul de predare-învățare*, în „R.P.", XXI, 4/1972 aprilie, p. 24—29.

Stoica, Ana, Cosmovici, A., *Aspecte ale activităților didactice desfășurate pe grupe*, în „R.P.", XXI, 7/1972, p. 16—21.

Folosirea materialului intuitiv

Mayer, Ernst, (Heidelberg) *Cercetarea și prezentarea proceselor școlare pe grupe cu ajutorul televiziunii și al filmului*, în „R.P.", XXI, 7/1972, p. 99—107.

Folosirea izvoarelor istorice

Iordănescu, Aurel, *Folosirea izvoarelor istorice — mijloc de întemeiere științifică a* lecției, în „S.A.I.", XVIII/1972, p. 81—87.

Documentul

Almaș, Dumitru, *1475: Scrisoarea-circulară a lui Ștefan cel Mare*, în „"S.A.I.", XIX/1972 p. 94—96.

Georgian, Lucia, *Declarația universală a drepturilor omului*, în „S.A.I.", XVIII/1972. p. 105—107.

Iordănescu, Aurel, *Aristoteles. Constituția Cartaginei*, în „S.A.I.", XVII/1972 p. 99—103.

Iordănescu, Aurel, *Atacul „Popoarelor mării" asupra Egiptului, (1191 î.e.n.)* în „S.A.I." XIX/1972, p. 89—91.

Iordănescu, Aurel, *Inscripția lui Akornion din Dionysopolis*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 91—94.

Popa, Mircea, N., *Acordul poporului (1647)*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 96—99.

Popa, Mircea, N., *Tratatul de la Versailles (28 iunie 1919)* în „S.A.I.", XVIIIá1972, p. 102—105.

Pangrate, C., *Contribuția materialului de arhivă la educarea patriotică a elevilor*, în „R.P." 2/1972, p. 39—40.

Perovici, Minodora, *Milionul — cartea minunatelor călătorii ale lui Marco Polo*, în „S.A.I.", XVII/1972, p. 103—106.

Stănculescu, Florea, *Thomas Morus: „Utopia"*, în „S.A.I.", XVIII/1972, p. 99—102

Șendrulescu, Ion, *Tratatul de alianță dintre România și Antantă* în „S.A.I.", XVII/1972, p. 108—119.

Atlase, albume

*** *Atlas istoric*, Buc. E.D.P. 1971, 199 p.

Almaș, Dumitru, *Atlas istoric — un eveniment editorial și didactic*, în „S", XLI, 9061/1972 februarie 17, p. 4.

Bodea, Marin, *Un instrument util activității didactice „Atlasul istoric*, în „T. Șc.", II, 47/1972 mai 6, p. 3, 6.

Dicționare

Ș e r b a n, C o n s t a n t i n *Lexic de terminologie istorică: Statul*, în „S.A.I.", XVIII/1972, p. 116—121.

Scheme și tablouri sinoptice la lecțiile de istorie

S m a r a n d a c h e, G h e o r g h e, *Statele din Sud-Estul Europei între anii 1870—1914*, în „S.A.I.", XVII/11972, p. 117—121
N i c o a r ă, I o n, *Revoluțiile burgheze din perioada ascendentă a capitalismului*, în „S.A.I." XVIII/1972, p. 122—128..

Beletristică și folclorul

M a n e a, S e b a s t i a n, *Literatura beletristică ca auxiliar în predarea istoriei*, în „R.P.", XXI, 4/1972. p. 40—44.

Folosirea mijloacelor tehnice audio-vizuale moderne

*** Simpozionul național: *Perfecționarea tehnologiei didactice*, în „T. Șc.", II, 48/1972 mai 13, p. 6—11, 14.
T u r c u, T i t u s, Preocupări în legătură cu tema *Folosirea mijloacelor audio-vizuale la lecția de istorie*, în „S.A.I.", XIX/1972, p. 65—72.
*** *Tehnologia în învățămîntul S.U.A.*, 1972, 32 p.

Diapozitivul, diafilmul, filmul

M u c i c ă, T e o d o r, *Filmul didactic — mijloc de învățătură cu multiple valențe educative*, în „R.P." 3/1972, p. 94—99.

Cabinetul de istorie și științe sociale

A n d r e e s c u, N a e, *Cabinetul — centru metodic și științific*, în „T. Șc.", II, 46/1972, martie 29, p. 7.
B o b o c, M i r c e a, G, *Organizarea și funcționalitatea cabinetului de istorie — geografie într-o școală sătească*, în R.P., 3/1972 martie, p. 32—37.
F i l i p e s c u, V a l e n t i n a, *Cabinetele și laboratoarele, forme eficiente de organizare a procesului de învățămînt*, în „R.P.", 3/1972 martie, p. 13—21.
P o ș i r c ă, N i c u, *Cabinetul de științe sociale. Cadrul unei activități eficiente*, în „T. Șc., II 49/1972 mai 20, p. 7.
R o m a n, L o u i s, *Restructurarea activității profesorului de istorie, în condițiile trecerii la sistemul predării în laboratoare, cabinete și ateliere*, în „R.P.", 3/1972. p, 22—27

R o m a n, L o u i s, *Particularităţi ale pregătirii şi desfăşurării lecţiei în cabinet*, în „S.A.I." XIX/1972, p. 147—152.

V e r d e ş, M o n i c a, *Masă rotundă. Lecţia în cabinetul de ştiinţe sociale* (participă Elisabeta Neagu, Gloria Ceacalopol. Alexandru, Ţăran, Louis Roman, Ion Călin, Septimiu Chelcea), în „T. Şc.", II, 45/1972, p. 6—7.

Concursuri şi examene

R a d u, Ion, T., *Evaluarea rezultatelor în învăţămînt*, în „T. Sc.", II, 35/1972 februarie, 12, p. 9.

Aprecierea cunoştinţelor elevilor

M u s t e r, D u m i t r u, *Problemele examinării şi notării elevilor în cercetarea Institutului de ştiinţe pedagogice*, în „R.P.", XXI, 9—10/1972, p. 51—60.

N e g u l e s c u, A n a, G a b r i e l a, *Posibilităţile de ameliorare a sistemului de apreciere şcolară*, în „R.P.", XXI, 7/1972, p. 33—37.

R a d u, I o n, T., *Evaluarea rezultatelor în învăţămînt*, în „T .Şc." I, 35/1972, februarie 12, p. 3.

Studierea istoriei locale

H o m o ş t e a n, G e o r g e, *Valorificarea elementelor de istorie locală în educarea pionierilor şi şcolarilor*, în „Educaţia pionierească", 3/1972, p. 14—15.

Lucrări de bibliografie privitoare la predarea istoriei

*** *Bibliografie istorică a României II. Secolul XIX*. Tom. I. Cadrul general, Ţara şi locuitorii. Volum îngrijit de Cornelia Bodea. Buc. Ed. Acad.R.S.R., 1972, 512 p.

D i n u, C o n s t a n t i n, *Bibliografie selectivă a metodicii predării istoriei (1969—1970)*, „S.A.I." XVIII/1972, p. 129—136.

D i n u, C o n s t a n t i n, *Bibliografie selectivă a metodicii predării istoriei (1971)*, în „S.A.I." XIX/1972, p. 134—140.

Ş e r b a n, C o n s t a n t i n, Ş e r b a n, V i c t o r i a, *Bibliografie istorică selectivă comentată (1970)* în „S.A.I.", XVIII/1972, p. 122—123.

Ş e r b a n, C o n s t a n t i n, Ş e r b a n, V i c t o r i a, *Bibliografie istorică selectivă comentată* (1971), în „S.A.I." XIX/1972, p. 124—133.

CONSTANTIN DINU

CALENDAR ISTORIC

Ianuarie

1 Introducerea noului calendar în Rusia, 1700; Haiti s-a proclamat independentă, 1804; A, izbucnit revoluția burgheză în Spania condusă de colonelul Rafael Riego, 1820 ;S-a instituit uniunea vamală în Germania, 1834.
4 A avut loc la București un miting de solidarizare cu lupta românilor din Transilvania, 1896.
5 A apărut la București revista antifascistă „Bluze albastre", 1932.
6 S-a născut arheologul german H. Schliemann, descoperitorul cetății Troia în Asia mică, 1822,
8 A avut loc la Sibiu conferința extraordinară a Partidului Național Român care hotărește alcătuirea Memorandum-ului, 1892.
9 S-a încheiat la Iași pacea dintre Turcia și Rusia, 1792.
10 Bătălia de la Vaslui, 1475; S-a înființat Liga Națiunilor, 1920.
12 A fost înființat *Ordiul Steaua R.P.R.*, 1948.
13 Iosif Broz Tito a fost ales președintele R.S.F. Iugoslavia, 1953.
14 Bătălia de la Rivoli, 1797.
16 Octavian primește titulatura sacrală de Augustus, 27 î.e.n.; S-a dat „așezămîntul" lui Miron Barnovski în Moldova, 1628.
17 Odată cu moartea împăratului Teodosie eel Mare s-a împărțit imperiul roman în două: cel de Apus și cel de Răsărit, 395.
18 Prusia s-a proclamat regat, 1701; Proclamarea imperiului german, 1871.
19 S-a născut sculptorul român Fr. Storck, 1872; S-a înființat Comsomolul, 1922.
21 A fost decapitat Ludovic al XVI-lea, 1793; Albania s-a proclamat republică burgheză, 1925; S-a deslănțuit rebeliunea legionarilor în România, 1941.
23 A fost ales în parlamentul român primul deputat socialist, V.G. Morțun, 1888.
24 Unirea Țării Românești cu Moldova, 1859; Unirea definitivă a Principatelor Române prin alcătuirea primului guvern al României, 1862.
25 Ștefan cel Mare a cucerit cetățile Chilia și Cetatea Albă, 1465.
26 Orașul Roma a fost proclamat capitală a Italiei, 1871. Deschiderea primului congres al Sindicatelor Unite din România, constituirea Conferinței Generale a Muncii, 1945.
27 S-a născut pictorul român Octav Băncilă, 1872.
28 A murit Carol cel Mare, 814; A apărut primul număr ilegal al ziarului „România liberă" 1943; A fost publicat programul de guvernare al Frontului Național Democrat, 1945; S-a înfăptuit reforma bănească în România, 1952.
31 A murit Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești, 1418; Începutul conscripției militare în Transilvania, 1784; Congresul de reconstituire al P.S.D. din România, 1910.

Februarie

1 A apărut la Paris revista „Dacia viitoare," 1885; A apărut la Bucureşti ziarul „Drepturile omului", 1885.
2 A început greva ceferiştilor de la atelierele „Griviţa" din Bucureşti, 1933.
3 S-a înfiinţat la Bucureşti primul cerc „Tineretul muncitor", 1908 .
4 Constituirea Înţelegerii Balcanice, 1934; Au început lucrările conferinţei de la Yalta, 1945.
7 Primele reforme fiscale şi administrative ale lui C. Mavrocordat 1740; S-a născut Dinicu Golescu, 1777; S-a încheiat convenţia de la Reichenbach contra Franţei revoluţionare, 1790
8 Bătălia de la Eylau, 1807; Germania, Anglia şi Franţa au recunoscut independenţa de stat a României, 1880.
9 A avut loc „trădarea generoşilor", 1899; S-a încheiat la Moscova protocolul între URSS — România, Polonia Estonia şi Letonia, 1929.
10 A fos semnat la Paris tratatul de pace dintre România şi Naţiunile Unite, 1947.
11 Proclamarea primei republici în Spania, 1873.
13 A avut loc la Bucureşti un mare miting popular pentru instaurarea unui guvern al F.N.D., 1945.
15 A apărut la Braşov ziarul „Meseriaşul român", 1886.
17 Transformarea Cercului muncitorilor din Bucureşti în Clubul muncitorilor, 1890; S-a aprobat statutul pentru organizarea şi funcţionarea Academiei R.P.R., 1950.
18 S-a proclamat republica burgheză din Chile, 1818.
19 A fost abolită iobăgia în Rusia ţaristă, 1861; A fost semnat tratatul de pace de la San Stefano, 1878.
22 A izbucnit revoluţia burgheză în Franţa şi s-a proclamat a doua republică, 1848; S-a înfiinţat Institutul geologic în România, 1906.
25 A fost asasinat generalul Wallenstein, 1634; A murit istoricul şi filologul August Treboniu Laurian, 1881; A apărut la Bucureşti ziarul „Munca", 1890.
26 S-a născut istoricul şi filologul B.P. Haşdeu, 1838.
27 A izbucnit în Rusia a doua revoluţie burghezo-democratică, 1917.

Martie

1 Începutul războaielor religioase în Franţa, 1562; Întoarcerea lui Napolenon I din Insula Elba şi începutul domniei de 100 zile, 1815; A apărut ziarul „Curierul românesc" la Bucureşti, 1829.
3 Papa Grigore al VII-lea a proclamat autoritatea universală a papei, 1075; S-a încheiat pacea de la Brest Litovsk, 1918; Au început lucrările plenarei C.C. al P.C.R privitoare la transformarea socialistă a agriculturii în România, 1949.
4 S-a întrunit primul congres al S.U.A., 1789; Proclamarea independenţei de stat a Bulgariei, 1878.
A avut loc la Oxford un miting de solidarizare cu Memorandiştii din Transilvania, 1894
6 S-a dat hrisovul domnesc de înfiinţare a Şcolii domneşti de la Sf. Sava din Bucureşti, condusă de Gh. Lazăr, 1818; Formarea guvernului de largă concentrare democratică, dr. Petru Groza, 1945; Proclamarea independenţei de stat a Ghanei, 1957.
7 A izbucnit răscoala ţăranilor de la Bobîlna, 1437.
8 Ziua internaţională a femeii.

9 S-a născut ziaristul şi omul politic Gh. Panu, 1848; Capitularea forţelor indo-olandeze în Iava, 1942.
10 Puternică manifestaţie cu caracter republican la Bucureşti, 1871.
11 Abolirea sistemului clanurilor în Scoţia, 1605.
12 Victor Babeş a fost ales membru al Academiei Române, 1893.
14 România a devenit regat, 1881; A apărut la Craiova revista „Revoluţia socială", 1898.
15 S-a născut la Cluj Matei Corvin, viitorul rege al Ungariei, 1443; A izbucnit revoluţia burghezo-democratică în Ungaria, 1848.
16 A murit sculptorul Constantin Brâncuşi, 1957.
17 A murit împăratul roman Marcus Aurelius, 180; A murit diplomatul şi omul politic român N. Titulescu, 1941.
18 A avut loc lupta de la Sintimbru între Iancu de Hunedoara şi turci, 1441; A izbucnit revoluţia burgheză la Berlin 1848; S-a încheiat tratatul de pace de la Paris, 1856.
19 A luat naştere Uniunea Tineretului Socialist din România, 1922; A murit Gh. Gheorghiu-Dej, 1965,
20 A izbucnit răscoala ţărănească în România, 1888.
21 Intrarea lui Tudor Vladimirescu în Bucureşti, în fruntea Adunării norodului, 1821; Obţinerea independenţei de stat a Tunisiei, 1956.
22 Legiferarea reformei agrare din România, 1945; Plenara C.C. al P.C.R. al ales în funcţia de prim-secretar al C.C. al P.C.R. pe Nicolae Ceauşescu, 1965.
23 S-a născut istoricul român A.D. Xenopol, 1847; Pachistanul a obţinut independenţa de de stat, 1956.
25 A început primul război daco-roman pe timpul împăratului Traian, 101; Grecia s-a proclamat stat independent, 1821.
26 A murit la Satu Mare Mihnea al III-lea Radu, domnul Ţării Româneşti, 1660.
27 S-a încheiat pacea de la Amiens, 1802; Ziua mondială a tineretului.
28 Constituirea Marii Adunări Naţionale în România, organul suprem al puterii de stat, 1948.
29 Înfiinţarea la Bucureşti a Institutului de studii bizantine, 1926
30 Înfiinţarea Academiei Române, 1879.
31 Crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România (P.S.D.M.R.), 1893.

CONSTANTIN ŞERBAN

SUMAR

Vol. XVII „STUDII ŞI ARTICOLE DE ISTORIE"

STUDII ŞI ARTICOLE

Istoria României şi istorie universală

Metodica predării istoriei

Metodologia cercetării istorice şi metodice

Discuţii şi opinii

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ŞI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

Planuri şi scheme de lecţii comentate. Tablouri sinoptice, scheme genealogice

Lexic de terminologie istorică

Noutăţi în cercetarea istorică şi metodică

Calendar istoric

VOL. XVIII „STUDII ŞI ARTICOLE DE ISTORIE"

STUDII ŞI ARTICOLE

Istoria României şi istorie universală

Istorie locală

Metodica predării istoriei

Metodologia cercetării istorice

Discuţii şi opinii

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ŞI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

Planuri de lecţii de sinteză comentate

Lexic de terminologie istorică

Bibliografie

Calendar istoric

VOL. XIX „STUDII ŞI ARTICOLE DE ISTORIE

STUDII ŞI ARTICOLE

Istoria României şi istorie universală

Istorie locală

Metodica predării istoriei

Metodologia cercetării istorice şi metodice

Discuţii şi opinii

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ŞI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

Planuri şi scheme de lecţii comentate

Bibliografie

Cărţi noi

Calendar istoric

Consultaţii

*

În atenția cititorilor

În dorința de a mări numărul colaboratorilor la publicația noastră, adresăm, îndeosebi cadrelor didactice de specialitate din țară, rugămintea de a ne trimite materiale care se încadrează în profilul publicației: lucrări de sinteză privind istoria României și istoria universală care tratează probleme majore ale acestor discipline (în strînsă concordanță cu programa analitică trimestrială); lucrări de metodică aplicată care aduc în discuție rezultatele propriei experiențe în munca la catedră; materiale în sprijinul modernizării și adaptării învățămîntului cerințelor actuale precum și materiale auxiliare cu caracter informativ și orientativ ca: izvoare istorice comentate, planuri de lecții comentate, tablouri sinoptice, recenzii etc. care să constituie un ajutor în pregătirea și predarea lecțiilor.

Autorii sînt rugați să ne trimită studiile și materialele pentru publicația noastră dactilografiate în 3 exemplare la 2 rînduri. Lucrările de sinteză nu trebuie să depășească 12-15 pagini, iar izvoarele istorice și planurile de lecții comentate 5-6 pagini dactilografiate la 2 rînduri.

În ceea ce privește modul de prezentare a materialelor auxiliare informative și orientative, autorii sînt rugați să țină seama de maniera în care sînt alcătuite textele publicate în volumele noastre anterioare (XVIII-XIX).

Manuscrisele înaintate Societății nu se restituie.

*

Studii și articole de istorie apare trimestrial.

Se găsește de vînzare la chioșcurile de difuzare a presei și la sediul redacției. Abonamentele se pot face prin oficiile poștale. Prețul unui număr, pe 1973, este de 7 lei, al unui abonament anual de 28 lei.

Cititorii care nu s-au putut abona pentru anul 1973 prin oficiile poștale se pot adresa direct redacției. Cei care doresc să-și procure și volumele anterioare din „Studii și articole de istorie" — serie nouă (vol. XVII-XIX pe 1972, preț 6 lei exemplarul) se vor adresa, de asemenea, redacției.

Întreprinderea Poligrafică 13 Decembrie 1918 — Tiraj-5.700 ex. Broşate.

DIN SUMARUL VOL. XXI „STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE“

Sumarul mai cuprinde materiale la următoarele rubrici: *izvoare istorice comentate, planuri de lecții comentate, lexic de terminologie istorică, bibliografie comentată, calendar istoric.*

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

publicație a Societății de științe istorice din R.S.România
Redacția: București, B-dul Republicii, nr. 55, sect. III, tel. 13.13.29.

Lei 6